فەلسەفەی ئەرەبی-ئیسلامی.. گەرت هەندریش.. کاوە جەلال لە ئەمانییەوە

نوپلاتۆنییەکانی خەرهەمات: ئەلفارابی و ئیبن سینا

فەلسەفەی ئەرەبی-ئیسلامی لە کۆتایی سەدەی نۆیەمی زایینیدا دەتە نێو قۆناغێکی نوێوە. ئەستا سەردەمی وەرگێڕانکان تا ئادیەکی زۆر کۆتایی پێهێنرا بوو و فەلسەفە لەسەر بناغەی ئەو بابەتە وەرگێڕاوانە ئەدگارێکی سەربەخۆی وەرگرت: ئەستا هەوە دەدرا بەرهەمکانی وەرگرتنی (ئەسپیسینی) ئەنتیکە ئەکبخرێن و بە توخمە پێوارییەکانی ئایین تێکهەڵکێش بکرێن. فەلسەفەی پێشین بەزۆریی ناتەواو بوو، جا گەرچی لە هەندێک ئەوشی تایبەتیدا پرشنگدار بوو و هاوشێوەی ئایینی شێوەرگر هەستی بەدووداگەڕانێک بەدار دەکاتەوە، وەلێ فەلسەفەی دوای ئەو بە پێچەوانەوە دەرچەیەکی یەکانیی هەیە. ئەم دەرچەیە وایەدانەت کە هەزری پلاتۆن و ئەیستەتلیس لە پرنسیپدا یەکدەگرنەوە، ئەوەش بە فەرمولەکراوی لە نوپلاتۆنیزمدا دەبینەتەوە. نوپلاتۆنیزم گریمانەی "یەک"ی (ئەلئەحەدی – و) سەرەتایی دەکات وەک بنەماتی جیهان، وەلێ ئەم تێزە هاوکات پنتی گەیاندنە بە ئایینی سروشیانەی ئیسلام و دەرفەت بە هەناوگەڵی یەکتییەک لە نێوان مەئریفەی فەلسەفەیی – کە بەڵێی ئاوێزەوە چەدەبەت – و ڕاستییەکانی ئایینداـ کە مرۆڤ وەک ئەزەلی لێیان تێدەگات – دەڕەخسێنەت. جێی سەرنجە ئەستا فەلسەفە بەم هەوڵە کامیلبوونی تاکەکەسییانەی مرۆڤ کە بە یارییدەی ئاوێز بەدیدەهێنرەت، وەک لێبرییەک دادەنەت بە "شێوازی ژیانی" (واتا بە "سیرە"ی) تراديسیۆنیانەی پێیامهێن و لایەنگرەکانی کە وەک نموونە و پێوەر بە هەموو ئیماندارانـ دانرابوو و باڵادەستانی ئایینی پێشڕەنگی بوون. ئەوە بە هەڵە نییە کە ڕازی یەکەک لە نووسینەکانی خۆی ناو دەنەت "سیرە فەلسەفییە"، واتا شێوازی ژیانی فەلسەفەیی. ڕازی بەم نووسینە خۆی ئاگامەندانە لەو کۆنسێپتە دەپچڕێنەت کە گوایا مرۆڤ ژیانێکی سەرکەوتووی پێبەدیدەهێنرەت گەر شوێن باڵادەستانی ئایینی بکەوەت، نەخێر، ڕازی لێبریی ئەو هومانیزمەکی تاکەکەسی بە ڕەبەرایەتیی ئاوێز دەخوازەت. ئەم داواکارییە بوو بەهۆی ڕەخنەی توندی زانایانی ئایینی کە خەیان بە پارێزەر و ڕاڤەکەری "کۆنسێپتی سیرە" لە ڕەشنایی ئایینی سروشییەوە دادەنا. جگە لەوە فەلسەفەی

ئەربی-ئیسلامی سەرجەمی مۆرکە زانستییەکانی سەردەمکەی بەکارهێنا، کەواتە نزیکەی پانتاییەکی ئینسیکلۆپیدیانەی هەبوو، لەمشدا دەگەڵتەوە بە زەخیرەیەکی سەرچاوەی فەلسەفەیی و زانستیی زۆر دەوڵەمەندتر لەو زەخیرەیە کە لە ئەوروپای کریستیانیدا هەبوو. فەلسەفە و زانست بەردەوام لەنەو چەوەی دامەزراوەکانی فەرکاری و تەوژینەوەدا دەگەڕان، بە نموونە لە "بیت ئەلحیکمە"، وەلە بەتایبەتی لەو جێیانە کە لایەنگرانی بەدەسەڵات و دەوڵەمەند دەیانپاراستن.

بگومان فەلسەفەی ئەربی-ئیسلامی پەرچەکردارێشە لەسەر دەخگەڵییەکانی سەردەم. هەر لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین هەوڵی فارابی و ئیبن سینا، وەک نوێنەرە مەزنەکانی ئەو فەلسەفەیە، تا ڕادەیەک پابەند بە کەشی دەخگەڵیی جیهانی ئیسلامییەوە ببونبکەینەوە: ئەوان هەوڵیان دا بە ئەوەی نوپلاتۆنیانە ڕاڤەی فەلسەفەی ئەرستۆتەلی بکەن و بەم شێوەیە چارەیەک بە دەلاقەی سەرهەڵداوی نەوان هەزری ڕاسیۆنال و ئیمانی سروشی بدۆزنەوە. جیهانی "ئیسلامی" هەمیشە پتر گەلان و کولتووڕانی دیکەی لە خۆ دەگرت، کشانی گەیشت بە ڕادەیەک کە ئیدی لە ئەوروپاوە بەقووڵی تا نەو ئاسیاو و ئەفریکا بەی دەکرد، بەم جۆرەشەوە توخمی ئەربی هەمیشە کەمتر دەبووەوە. گەرچی گەلانی دیکە و کولتووڕە تایبەتییەکانیان بەئیسلامی کرابوون، سەرەڕای ئەوە هەمیشە پتر ڕەنگی گرنگیان دەگەڕا. جگە لەوە هەی پەرەسەندنی واتای زانایانی ئایین، واتا ئولەماکان، کە لە دەستبژێرانی شارییەوە پێگەیشتبوون و پێوەندیشیان هەشتا هەر بچڕی بەو دەستبژێرانەوە مابوونەوە، دەگەڵتەوە بە لاوازبوونی دەوڵەتی خەلافەت. سەردەمی مەزنە دەوڵەتەکی ئەربی-ئیسلامی بە سەنتەرەکەوە کە بەووەنی پێناسە کرابێت، لە ڕووی سیاسییەوە کۆتایی پێهات و دەوڵەتانی ناوچەیی جێیان گرتەوە. هەروەها کەچی پەرەسەندووی گەلە تورکییەکان کە مەزنە دەوڵەتی ئەربی-ئیسلامییان لە ناوچە کەناریەکانەوە ناسەقامگیر کردبوو، ڕەنگی خۆی لە لاوازکردنی دەوڵەتی خەلافەتدا گەڕا. ئەوجا جیهانی ئەربی-ئیسلامی لە ڕووی ئابووری-جڤاکیشەوە بەنەو پرسەیەکی دەخگەڵیدا تێپەڕی. ئەو دەوڵەتانە کە بە جیابوونەوە لە خەلافەتەکەی بەغداد سەریان هەڵدا، بەزەریی پشتیان بە سوپای دەربەگان دەبەست؛ ئەوان مافی بەکارهێنانی زەویان بە کشتیاری دەبەخشی تاکو بەو ڕێیەوە مۆچەی سەربازان و فەرماندەکانیان، هەروەها کارمەندانی بەڕێوەبەرایەتی، دابین بکەن، ئەمەش توەژی کشتیارە سەربەخۆکانی لاواز کرد، هەروەها کاریگەرییەکی ئەوتەی نواند کە ئابووریی شارییانەی ڕووکردووە پارە و بازرگانی گوە ڕووەو دەربەگایەتی بسەنێت. تا ڕادەیەکی زۆر ئابووریی

کشتیاریانەی گوزەراندابینکەر جێی ئابووریی پێشینی بازرگانی و مانوفاکتوری گرتووە، بەمەش کۆتایی بە گەشانیک هێنا کە پاش چەند سەدەیەک لە ئەوروپا، لە شارەکانی ئیتالیا و فلاندریادا، بوو بە هۆخۆشکەر بۆ سەرهەڵدانی جڤاکی بۆرژوازی-سەرمایەگاری. بەگومان لە کۆنتەکستی ئیسلامیدا هەمیشە سەرلەنوێ سەردەمانی گۆشانووەی ناوچەیی دەهاتنووە گۆڕێ کە تێانێت واتای ئابووریان هەبوو، وەلێ مەرکی ئەو سەردەمە بەگشتی بریتی بوو لە تێنگژەیەکی ئابووری و جڤاکی و سیاسی کە هەروەها لە هۆوشە هێنووکەییە سەختبووکانی دەباتی هزریشدا خۆی نواند. سەرهەڵدانی بەردەوام بەهێزتربووی ئەرتەدەکسییەکی ئایینی و لەتەکیدا کاریگەریی جڤاکییانەی زۆرتری نوێنەرکانی، پتر فەزای ئازادیان بۆ زانستەکان و فەلسەفە تەسککردووە.

ئەلفارابی

زیانی ئەبو نەسر محەمەد ئیبن تەرهان ئیبن ئوزلوغ ئەلفارابی (نزیکەی 870 تا نزیکەی 951) وێنەی ئەم گەورانانە دەداتەوە. هۆچێکی فارابی نەدەگەڕایەوە بۆ سەنتەرکانی جیهانی ئیسلامی: بۆ بەغداد یان لایەنی کەم بۆ وەاتی کولتووریی دێرینی فارس، بەڵکو دەگەڕایەوە بۆ ئۆپەڕەی چۆڵی ناوچەی دەسەلاداریی ئیسلامی. ئەو لە فاراب هاتە جیهانەوە کە دەکەوتە سەر کەنارەکانی ڕوباری سیر دێریا لە باکوری ڕۆژئاوای تەشکەند لە کازاخستانی ئەمڕۆ. باوکی فارابی ئەفسەری میرنشینی سامانییەکان بوو کە هەزە تورکییەکانی کارلوک و ئۆگوزی لەوە نیشتەجێ کردبوو و ئەوانیش لەباتی ئەوە دەبوو وەاتەکە لە هەرشی گەلە دەشتەکییەکان بپارێزن. پەدەچێت باوکی فارابی بە هۆچێک بگەیشتووە بە دانیشتوانی تورکەگەزی ئەو وەاتە و یەکەم کەسی خانەوادەکەی بووبێت کە بەوای بە ئیسلام هێنابێت. زمانی دایکی فارابی دیالێکتێکی تورکی بوو، ئەو هەروەها زمانی فارسیشی دەزانی. ئەو درەنگتر فێری زمانی ئەرەبی بوو کە زمانی باڵای دەوڵەتە ئیسلامییەکان و هاوکات زمانی فەلسەفە و زانستەکان بوو. فارابی سەرەتای سەدەی دەیەم لەیشت بە بەغداد و حەرران و بوو بە فێرخوازی زانایانی کریستیانی، بە نموونە یوحەننا ئیبن حەیلان (910 مردووە) و (بەگوێرەی هەندێک سەرچاوە) ئەبو بیشر ماتتا ئیبن یونیس (940 مردووە). جگە لەوە فارابی وەک پزیشک پێگەیەنرا، وەلێ بە پێچەوانەی ڕازی و ئیبن سیناوە هەرگیز ئەم پیشەیەی پراکتیز نەکرد، چونکە پزیشکی بە دیدی ئەو "پیشەی دەستی" بوو، بۆیە وەک زانستێک بە تۆژینەوە لە ڕاستی نەدەبینی. تەنیا تیۆریی پێتی

توانای بە مرۆڤ دەدا لە ڕاستی بتوێژێتەوە. ئەمە بە هەمان شێوە مۆزیکیشی دەگرتەوە. گەرچی فارابی بە مۆزیکیی‌کی ئاستبا‌ڵا دادەنرا، لەم بوارەشدا بە نووسینی "کتێبی مەزن لە‌بارەی موزیک" وەک یەکێک لە واتادارترین تیۆریارانی موزیک لە جیهانی ئیسلامیدا دەرکەوت، سەرەڕای ئەوە توانستەکانی خۆی نەکرد بە پیشە. فارابی بەگشتی لە بەغداد ژیانێکی سادە و دوورپەرێزی بەسەربرد، بێ هیچ سەرچاوەیەکی هاوچەرخی یان درەنگتر زانیاریی زۆری سەبارەت بە ژیانی ئەو نییە. وەک دەگێڕرێتەوە، ئەو گوزەرانی خۆی وەک پاسەوانی باخچەیەک دابین کردووە، ئەم کارەشی گەیاندووە هەبژاردووە، چونکە کاری شەوانە دەرفەتی بە خوێندووە کە بپەرژێتە سەر هزرین بۆئارامی. ئەم جۆرە چیرۆکانە تەوانینەکی ئەوتۆیان سەبارەت بە فارابی هەنایە گۆڕێ کە گەیا ئەو دانایەکی سادە و پشتکردووە جیهان بووە و هیچی نەداوە بخزێنرێتە نێو ناکۆکییە جڤاکییەکانی سەردەمەکەیەوە. وەلێ ئەوەی ڕاستی بێت فەلسەفەی فارابی زۆر ووەنتر لە فەلسەفەی پێشین ئاوێنەی وەرچەرخانە جڤاکییەکانە.

لە سەدەی دەیەمدا بە یەکەم جار بەفراوانی دانوستانی ئەوە کرا کە داخۆ کولتووری گریکی، کەواتە کولتوورێکی "نامۆ"، چیی پێ بێت بیدات بە کولتووری ئیسلامی و داخۆ ئەو کولتوورە لادان نەبێت لە ئیسلامی پاکژ کە گەڕەکە تڕپکی کولتووری مرۆڤایەتی بێت. ئەم گرنگیدانە نوێیە بە "پاکژێتی" و "خاسێتی" ی ئیسلام پەرچەکردارە لەسەر تەنگژەی بەردەوامی سیاسی و جڤاکییانەی دەوڵەتی خەلافەت. خەلیفە بوو بوو بە بووکەماکەڕەی فەرماندە سەربازی و خانوادە بەگزادییەکان، بەوەش ئەو، وەک پارێزەری ئیمانی پێتی، لە چاوی موسڵمانداندا مافی هەبەریکردنی ئوممەی ئیسلامیی لەدەستدابوو. "گەلانوە بە پیشکان" (واتا بە ئایینداریی‌کی خاس) وەک بناغەی زاڵبوون بەسەر تەنگژەیەکی جڤاکیدا، لەو کاتە بەدواوە تا ئەمڕۆ وەک کەنستانێکی (نەگۆڕێکی) مێژووی ئیسلامی ماوەتەوە. گەلانوەکە لە سەدەی دەیەمدا ئاماژە بە پێگەیەک دەدات لە نێوان دوو بەردا: کولتوورێکی زانین کە هاوکات بە هزرینی فەلسەفییش کراوەیە، هەروەها پەرچەکردارێکی جڤاکی-سیاسی وەک هەڕەشەیەک لەسەر کۆلاخستنی فەلسەفە.

ئەوە هیچ جێی سوڕمان نییە کە فارابی بەغدادی بەجێهێشت و لە جێی دی کەوتە گەلان بە چاودێری و دەستی پارێزەری دەسەڵاتدارێک، ئەوەشی لە ئالێپۆ (حەلەب) لای سەیف ئەلدەولە بینییەوە کە دەسەڵاتداری دەوڵەتی ئەرەبیی حەمدانییەکان بوو. ئەم دەسەڵاتدارە

لەنێو کۆشکی کراوەدا بە هونەر و زانست هەندێک لە بەواتاترین زانا و هەڵبەستقانانی لە دەوری خۆی کۆکردەوە، فارابیش یەکێک بوو لەوان. کاتێک فارابی ساڵی 950 یان 951 مرد، وەک دەگوترێت، سێیف ئەلدەولە مەرگگۆتاری ناشتنەکەی لە دیمەشق خوێندەوە. وەلێ هیچ گومانی تێدا نییە کە نوێنەرانی ئوللەما خەیان بۆئاشکرا لە ناشتنی ئێو بەدوور گرت. پاش مەرگی فارابی شتێکی هاوشێوەی "فەرگ"یەکی فەلسەفەکەی هاتە ئاراوە و لە نوێدا بۆتایبەتی ئەربە کریستیانییەکان چالاک بوون، ئەوش بە چەشنێک کە هەر یەکەیان بۆجیا و بە دەرخستنی خەیی کەوتە داشتن و پتر گەیاندان بە هزری فارابی. هەندێکی ئێو زانایانە بریتی بوون لە یەحیا ئیبن ئادی (893-974)، ئیبو سولەیمان ئەلسیجیستانی (913-988)، یوسف ئەلئامری (992 مردووە)، هەروەها ئیبو حەیان ئەلتەوحیدی (نزیکەی 925-1021). ئەم زانایانە خەیان لەسەر بناغەی فەلسەفەی فارابی بە فیزیک و لۆگیک، تیۆریی مەئریفە یان تیۆریی زێنێوە خەریک دەکرد.

پێکەوەگرەدانی مەتافیزیک و ئەتیکی سیاسی

بەرهەمە فەلسەفییەکەی فارابی پەرچەکردارێکی ڕاستەوخۆ بوو لەسەر دەخگەییەکانی سەردەمەکەی. لەبەر ئەم هەیە دەشێت ئێو بە یەکەمین هزرڤانی ئەرەبی-ئیسلامی دابنرێت کە ئاگامەندانە ڕاڤەیەکی نوێپلاتۆنییانەی جیهان بە فەرموڵکردنی تیۆرییەکی سیاسییەوە گرێدەدات. کاتێک مەتافیزیک و تیۆریی ئەتیکیانەی سیاسی لای فەیلەسوفانی پێشین بەپاڵ یەکدییەوە بوون و سیستەماتیکییانە پێکەوە گرێنەدرابوون، ئەوا بە پێچەوانەوە لای فارابی یەکێتییەک پێکدەهێنن و دەچنە نێو یەکدییەوە. فارابی تەقەلایەکی زۆری دا بە ئێوەی سەرلەنوێ بە فەیلەسوفە کلاسیکییەکانی گریکەدا بچێتەوە، پەیەچێت تێنانێت خەی بە ئەم مەبەستە هێندێک تێکستی وەرگێڕابێتەوە. بە هەر حاڵ، فارابی بەشێکی زۆری نووسینەکانی ئەیستەتەلیس و زۆرینەی دیالۆگەکانی پلاتۆنی دەناسی. لە یەکێکی نووسینە سەرەکییەکانیدا بە ناونیشانی "فەلسەفەی پلاتۆن و ئەیستەتەلیس"، هەردوو فەیلەسوفی کلاسیکی سەرباری جیاوازییەکانیان دادەڕێژێت بەبە ئێوەی هەوە بەدات جیاوازییەکانیان پێکەوە بسازێنێت. وەلێ فارابی لە بەشی دووەمیەکەی ئێو نووسینەیدا نێک تەنیا جەخت لەوە دەکات کە کامیلکردنی مرۆڤ ئامانجی هاوبەشی هەردوو فەیلەسوفە، بەڵکو هاوکات سیستەمە فەلسەفییەکەی خەیشی وەک پردێک لە نێوان هەردوو فەیلەسوفی نموونەییدا بنیات دەنێت. لەرەدا دەبێت ڕاچاوی ڕەوشێکی گرنگ بکەین: ئێو کورتەیەی "ئێنئادەکان"ی

پلاتین (IV-VI) کە لە چارخی نۆقیندا وەک "تیلەگیی ئەیستەتلیس" ناسرابوو، فارابی بە هەمان شێوە وەک کارکی ئەیستەتلیس وەریدەگرێت. بەم پێیەو ئیدی باری سەر یەکەتیی سیستەماتیکییانەی فەلسەفەی فارابی سووک دەبێت کە بریتییە لە: گەردوونناسی کە لە گەردوونی دەرکیدا (ماکرۆکۆسمۆسدا) هەکخراوی گەردوون دادەڕێژێت، هەروەها تیۆریی زیین کە بەپێیەو ئەم هەکخراوی گەردوون وەک شیاوی ناسین دەسەلمێنرێت، ئەوجا تیۆریی سیاسی کە کامیلەتیی ئەم هەکخراوی گەردوون بەسەر شیمانەکانی جڤاکی مرۆڤدا بەکاردەبات. بە دیدی فارابی مێتافیزیک، گەردوونناسی، تیۆریی مەئریفەت و سیاسەت، پێوەندییەکی چڕیان بە یەکدییەو هەیە، لەڕشدا پێناسەکەی ئەیستەتلیس بە مێتافیزیک وەک مەئریفەی بوونەوەر، دەرچەی هزریی فارابییە. بوونی کردەکییانەی شتەکان، واتا ناسینی سروشتی ئەبژەکتیڤییانەی شتەکان، بریتییە لە ئەرک و شیمانەی مرۆڤ. ئەم واتایەکی ئەوتە دەگەیەنێت کە مەئریفەی بوونەوەر هەروەها شیمانەی هەنومایی بە مرۆڤ لە خۆ دەگرێت. واتای ئەم تەوانینە بە دەرئەنجامانەکی ئاوەژوو بریتییە لە: مرۆڤی سەر چەوتەکان یان کردارنوێن لە نەزانییەو، هەبەر و ئاوەژکەرکی نالەبار بە جڤاک. کەواتە کامیلکردنی مەئریفەی خێی، سەروەری بەسەر بەکارهێنانی ئاوەزدا، پێشمەرجی هەکخراوکی سەرگرتووی جڤاکین. هەر بەم شێوەیە تیۆریی "دەوەتی چاک" لە تیۆریی مەئریفەی ئاستییەو سەرهەڵدەدات، بە پێچەوانەشەو تیۆریی سیاسی وەک تیۆریی دەوەت بریتییە لە تەکمیلکردنی مێتافیزیک. کەواتە فەلسەفە سیاسییەکەی فارابی نەک تەنیا دیۆەت فەلسەفەی تیۆریانە و پراکتیکی پێکەوبلکێنێت، بەکو هەروەها دیۆەت تیان بپەهێنێت. ئەمە لە گرنگترین نووسینەکانیدا ئاشکرا دەبێت کە سێ دانەن: "کیتاب تەحسیل ئەلسەئادە" (کتێب لەبارەی گەیشتن بە بەختیاری)، "ئاراء ئەهل ئەلمەدینە ئەلفازیلە" (تەوانینەکانی هاوەاتیانی شاری فەزیلەمەند – بەکورتی: "مەدینە")، هەروەها "ئەلسیاسە ئەلمەدەنییە" (لەبارەی بەڕێوەبردنی دەوەت – بەکورتی: "سیاسەت").

بە تەوانینی فارابی مرۆڤ دەتوانێت ئاوەزمەندانە هەکخراوی سیاسی بنیاتبنێت، ئەویش چونکە خودی جیهان هەکخراوە و ئاوەز دەتوانێت لێی تێبگات. ئەم هەکخراوە بەندە بە پێشبینیی گەردوونديیەکی جیەسەنتریەو کە تێیدا کایەکانی ئاسمان (مانگ، خۆر، پلانێتەکان) لەسەر هێڵی چڕسپیو بە دەوری زەمیندا دەسووڕێنەو. ئەیستەتلیس گەتبووی، کایەکان (سفەرکان) لە لایەن بزوێنەرانەوە دەبزوێنرێن، پاشان فەیلەسوفانی موسڵمان ئەم بزوێنەرانەیان ناو نا

"ئینتەلیگەنسەکان". وەلێ ئێستا فارابی ئەم گێردوونناسییە ئاسان دەکاتەوە، ئاوێش بۆ وەرگرتنی ڕاقەی نوێپلاتۆنیانەی خودی گێردوونناسییەکە: یەکەم بزووتن لە لایەن یەکەم بزوێنەرەوە، واتا لە لایەن "یەک"ـەوە (ئەلئەحەد – و) سەرەتاییەکەی پلاتینەوە، واتا لە لایەن خوداوە دەهێنرێتە گۆڕێ. ئاوجا لە خوداوە کە هۆشی پێتییە، کەواتە زیندە (ئینتەلێکتە)، هۆش بە کایەکەی دی "دەژمێت"، لاوشەوە بەردەوام دەبێت بە نێو کایەکەی دی. بەگومان ئەم زیندە سەرباری ژانی هەمیشە هەر هەمان زین دەمێنێتەوە. ئاوەزی ڕۆحەای (ئەبسولوتی) خودا جیاوازییەکی توخمیی (زوبستانسیەلی) لە ئاوەزی مرۆڤ نییە، بەڵکو جیاوازییەکی کەمکێیە (ئەکتوەلە). ئەمەش بەواتای: کاتێک دەروونی خودا هەمیشە هەر هۆشی پێتییە، ئەوا دەروونی مرۆڤ دەبێت بە پێچەوانەوە بە ئاوەزمەندێتیی خۆی تێبکۆشێت. کاتێک ئاوەزی مرۆڤ خۆی بەکردەکی (ئەکتوالیزە) دەکات، لەرشەوە توانا بە ناسینی ڕۆکخراوی گێردوون و بەمەش بە ناسینی خودی خۆی وەردەگرێت، ئیدی لەم ڕۆوتەدا خۆی لە لەربووونە ماتەریییە پێتییەکەی بەر دەدات و دەگات بە ژیانێک لەنێو تەمامان و دانایدا. لەردا پێویستە ڕۆچاوی دوو تایبەتمەندی بکەین کە فارابی دەیانخاتە سەر نەخشەی ژانەکەی پلاتین: گەرچی پرسەی ژان لە هۆش-دەروونی پێتییەوە ڕۆوتەکەی "بەرەو ژەر"ی هەیە، وەلێ گەر لەربووونی ماتەریانە نەبایە، ئەوسا ئەم هۆشە یان ئەم زیندە نەیدەتوانی خۆی بەرجەستە بکات. فارابی لە نووسینەکەیدا بە ناونیشانی "لەبارەی زین" دەبێژێت: "نەشیاوە زینی چالاک پرنسیپی سەرجەم شتە هەبووەکان بگرێتەوە، چونکە ئەو خۆی بە چالاکییەکەی پێویستی بە هەبوونی کەرەسەیەک، هەروەها پێویستی بە نەبوونی ئاستەنگەک، کەواتە لەنێو سروشتی ئەودا هێزی کافی نییە کە وا بکات سەرجەمی شتەکان کامیل ببن" (al-Farabi, 1892, 78). لەم ڕوانگەیەوە دەبێت یەکەم بزوێنەر، وەک یەکەم هۆکار، دوو پرنسیپ لەنێو خۆیدا یەک بخات: ئەو نەک تەنیا دەبێت هۆش-دەروون یان زینی پێتی بێت، بەڵکو هەروەها دەبێت پرنسیپی کەرەسە لە خۆ بگرێت. کەواتە یەکەم هۆکار کە خودایە، تەنیا ئاوەکییەکی هۆشکی نییە بەڵکو هیچ پێوەندییەک بە ماتەرییەوە، واتا بەو ماتەرییەوە کە لای کندی هەمای خراپە بوو، هەمای نا-هۆشکێتی بوو.

دووەم تایبەتمەندیی فارابی بریتییە لە پێوەندیی مرۆڤ و زینی ئەو بە زینی ڕۆهاوە، یان بە زینی خوداوە. نەخشەی نوێپلاتۆنیانەی ژان هەمیشە وایدادەنا کە ژانی "یەک-ی سەرەتایی"، یان ژانی خودا، بەرەو پلەکانی ژێرەوە دەڕوات و لە دوایەمین پلەشدا مرۆڤ و زینی ئەو خۆیان دەبینەوە. لەم تەڕوانینەوە دەرفەت ڕەخسا بە

دەرئەنجامانەدنی سەروەری و کامیلەتیی زەینی خودا. وەلێ فارابی ئەم بۆچوونانەوەیە هەندێکجار: پرسەی ژیان کەمبوونەوەی زەین نییە لە پلەیەکەوە بۆ پلەیەکی دی، بەڵکو ئەدگارێکە کە پێگونجاو دراوە بە هەر پلەیەک و هەر فەرمەکی بوون: "هەبووی بەرجەستەیی لە ئاوەوە ڕەکخستن وەردەگرێت و هەر هەبوویەک، بەگوێرەی پلەکەی، کارایی ئاستێنەی خۆی لە بووندا دەنوێنێت. جگە لەوە ئەو بەدادە و دادپەروەرییەکەشی بەگوێرەی گەوهەری خۆیەتی" (al-Farabi، 1985، 26). هەروەها پێگەی تایبەتی زەینی مرۆڤیش بەو ڕادەیەوە ڕوونەبێتەوە کە پرسەی ژیان بە دادپەروەری و خۆشویستیی خودا بنیاتنراوە. هەموو مرۆڤێک "لە سروشتەوە، هەر لە سەرەتاوە"، زەینی پەدراوە، زەینیش بەگوێرەی کرێکی ئامادەیە بۆ "ناسینی ئەدگارانی تایبەتی بابەتەکانی زەین" (das Intelligible)" (هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا 69). وەلێ بابەتەکانی زەین هۆشەکێتیی پێتین، ئەوجا بەو ڕادەیەوە کە زەینی مرۆڤ لە توانایدایە یەک-ی سەرەتایی یان خودایەتی بناسێت، ئیدی لە هۆشی پێتیی خودا نزیک دەکەوێتەوە، جا گەرچی بە پێچوانەی خوداوە ناتوانێت بوون بئافرێنێت. لە بنەڕەتدا هەموو مرۆڤێک ئەم توانستەی ئاوەزی پەدراوە، بەگومان هەندە نەبێت کە تەنیا فەلسەفە باڵاترین پلەی ئاستێنەی مئریفەیە. ئەوجا گەر هاتوو فەیلەسوفێک هاوکات پێیامهێن بێت، ئەوسا دەتوانێت مئریفە فەلسەفییەکان کە بەڕادەی ئاوەزەوە بەدیهێناون، بە توانستی ئەندێشەوە گرێبدات تاکو ئیدی بە لێچواندن و ئانالۆگی و سیمبۆل بۆ کەسانێشیان ڕابگەیەنێت کە فەیلەسوف نین. ئەمەش هیچی دیکە نییە جگە لە سروش، ئاخر سروش مئریفەی ئاوەزە کە ڕەوانبێژیانە بە کەسانی دی گەیەنراوە. فارابی لە "مەدینە"دا دەنووسێت:
"گەر زەینی ئافرێنەر لە هەردوو بەشی هەزی هزرینیدا، واتا لە هەردوو بەشی تیەری و پراکتیکییەدا، ئەوجا پاشان لە هەزی پێشبینییەدا، کارایی وەربگرێت، ئەوسا ئەم مرۆڤە کەسێکی سروش وەرگرە، ئەوەش خودای مەزن و پەروەردگارە کە بە یارەدەی زەینی ئافرێنەر سروشی بە دەنێرێت. (…) ئەوسا ئیدی مرۆڤێکە لەو زەینە ناچالاکەوە بە یارەدەی ژیان دەبێت بە دانایەک، بە فەیلەسوفێک، بە لایەنگرێکی تەکامول، وەلێ مرۆڤێکە هەروەها بەو ئەوکەیە کە لە ئەوەوە (خوداوە – و) بەسەر هەزی پێشبینیی خۆیدا ژاوە، پێیامهێنەکە، بەئاگاهێنەکە سەبارەت بەوە کە لە هاتندایە، هەروەها ڕاگەیەنەرێکە سەبارەت بەوە کە چۆن تاکە شتەکان هێنووکە لەنێو بوونداندا. بەڵام مرۆڤێکە لەنێو بوونێکدایە کە دەتوانێت تێیدا خودایەتی بهزرێنێت" (هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا 93).
کەواتە پێیامی خودایانەی سروش بەگوێرەی کرێکی تەنیا مئریفەی

ئاوەز کە فەلسەفە پێدەگات. ئەمش بەواتای، ئایینی وەک سروش نەرراو هیچی دیکە جگە لە فەلسەفە لە خۆ ناگرێت، وەلە هەندە نەبێت کە سروش بە نا-فەیلەسوفانیش دەرووی گەیشتن بە ئاوەزی پێتی دەکاتەوە. فارابی هاوکات دەبڕێت کە هاوشێوەیەک هەیە لە نێوان جۆرە جیاوازەکانی مەئریفەی ئاوەز لای مرۆڤ و فەرمەکانی زەیندا کە بەشێی ژانی خودایین و کاریگەری لەسەر گەردوون دەنوێنن. لەم وانگەیەوە مرۆڤ "گەردوونکی بچووک" (Marmura) کە تێیدا هارمەنی و ئاسیمەتالێتیی گەردوون دیاردەداتەوە.

دەوڵەتی ئیدیال و فەیلەسوفەکان

تەواو وەک زەروورەیەکی لۆگیکی دەبێت هارمەنیی جیهانی ئاوەزمەند هەروەها لە پێکهاتەیانی مرۆڤاندا، کەواتە لە دەوڵەتیدا، وێنەبداتەوە. هەر تاکە مرۆڤێک کە خودا ئاوەزی پێداوە، گرێکە تێبکۆشێت بۆ گەیشتن بە کایەی "هۆشکێتیی کردەکی (ئەکتوەل)"، واتا بۆ کایەی ئاوەزی پێتی، چونکە هەروەها کایەی ئازادیی پێتی و خوددیاریکردن و باڵاترین بڕیاری شیاو بۆتەواوی لەم کایەیدایە. ئەمە لە هزری فارابیدا بەیە زەروورەیەکی لۆگیکیش، چونکە ئاوەزی پێتی ئاوەزی خودایە و ئەوجا دەبێت کە چۆن ئەوکەسێک لە خودا ئازادتر و بڕیارتر بێت. بەگومان ئاشکرایە مرۆڤان توانستی جیاوازیان لە یەکدی هەیە، بەیە ئەوە بیرکەیەکی ئاوەزی پراکتیکییە کاتێک مرۆڤان خۆیان بە بوونەوەری جڤاکی دادەنێن. فارابی، هاوشێوەی ئەریستۆتلیس، مرۆڤ وەک سەرن پۆلیتیکەن (بوونەوەری جڤاکی – و) دەبینێت: مرۆڤ بەیار بە جڤاک دەدات، چونکە ئەوە ئاوەزمەندانەیە. هاوکات ئاوەز هەمیشە واتای مەئریفەی ڕاستی دەگەیەنێت، ئەمش بە فارابی تەنیا دەشێت مەئریفەی ڕێکخراوی بوون بێت. کەواتە ڕێکخراوی "چاک"ی جڤاک ی مرۆڤ لاسایی ڕێکخراوی "چاک"ی گەردوون دەکاتەوە، کەواتە دەوڵەتی ئیدیال (نموونەیی) لاسایی بونیادی گەردوون دەکاتەوە کە بەگومان بونیادێکی هیرارشییانەیە: یەک-ی سەرەتایی، واتا خودایەتی، لە تەرپەکی هیرارشییەکدایە و تەنیا بە ژانی ئەو شیمانەکانی (die Potentiale) تاکە پلەکان دەبن بە کردەکی (ئەکتوالیزە دەبن). فارابی تەواو بەم شێوەیە لە ڕێکخراوی سیاسیی نەو دەوڵەت تەدگات: لە تەرپەکی دەوڵەتدا پاشا-فەیلەسوفێک خەی دەبینەتەوە (بە ئەرەبی: ڕەئیس، کەواتە سەرکێک، ڕەببەرێک) کە هاوکات پەیامهێنە، چونکە تەنیا بەم شێوەیە گەرەنتی دەدرێت کە سەروەر تەنیا پڕووی مەئریفەکانی ئاوەز بکات و بتوانێت ئەم مەئریفانە لە فەرمەکی ئەوتەدا ڕابگەیەنێت کە تەنانەت نا-

فەیلەسوفانیش لێیان تێبگەن.
کەواتە ئایین و فەلسەفە دژبەری یەکدی نین، یان هاڤێی بەیەک نەسازی (کۆنترەری) جیهان نین، بەڵکو لە کۆتاییدا هەمان مەبەستیان هەیە، بۆیە فارابی دەتوانێت هەبەری دووێت ناو بنێت "فەیلەسوف" و هاوکات "ئیمام"، واتا هەبەرێکی ئایینی. سەرباری ئەوە فارابی هیچ گومانێک لەسەر ئەوە ناهێڵێتەوە کە ئایین و پەیامهێنی تەنیا لاسایییکردنەوەی مرۆڤە فەلسەفییەکانن، واتا مرۆڤە ئاوەزمەندانەکان، بەگومان لاسایییەک کە بە شێوازە سیمبۆلییەکانی یان ئاسانکارەوەکانی داشتن ئەنجام دەدرێت. ئەوجا لەبەر ئەوەی شێوازەکانی داشتن بە زمانی هەوانبژی دەدرێنەوە و ئەم زمانەش لە کولتوورێکەوە بۆ یەکێکی دیکە جیاوازە، ئیدی ئایینە جیاوازەکانیش سەرهەڵدەدەن. بەگومان لەمەدا نێک ئەوە جێی سەرنجە کە هەنگە سەرجەمی ئایینەکان هەمان هزری کرێکی لە خۆ بگرن و تەنیا بە سیمبۆلی جیاواز گێڕانرابن، بەڵکو ئەوە جێی سەرنجە کە هەموو ئایینێک تەنیا گوزارەی سیمبۆلییانەی هەڵکخراوێکی ئاوەزە کە فەلسەفە سەربەخۆ بنیاتی ناوە. کەواتە لای فارابی فەلسەفە پێشتریی لە هاستییەکانی ئیمان هەیە، ئەمەش نێک لە مۆغزایەکی ناوەرۆکیدا (ئاخر فەلسەفە و ئایین بە هەمان هاستییەوە خەریکن)، بەڵکو لە مۆغزایەکی ئێپیستەمۆلۆگییانەدا: لەبەر ئەوەی هەڵکخراوی جیهان ئاوەزی پێتییە، ئەوا مرۆڤەی گونجاوی جیهان تەنیا بەهێی ئاوەزەوە دەشێت. هەر لەبەرەوە ئەو دەربەینەش لە بارەی "هاستیی جووتەنی" هوون دەبێتەوە کە دەدرێتە پاڵ هەندێک بڕشی فەلسەفەی ئیسلامی و هەروەها هەندێک بڕشی فەلسەفەی چەرخی نێقینی کریستیانی.

لە بنەڕەتدا بە تێگەی "هاستیی جووتەنی" جیاوازیی نێوان هوانگەی فەلسەفەیی و تیۆلۆگییانە دەردەبڕێت. ئەوە کە فەلسەفە باوەڕکات وەک "هاست" ناسیبەتی، پەدچێت لە هوانگەیەکی تیۆلۆگییەوە هەڵبەت (و بە پێچەوانەشەوە). وەلە ئەم تەوانینە فارابی و فەیلەسوفە مزنەکانی کولتووری ئیسلامی کە پاش ئەو هاتن، ناگرێتەوە: گەرچی هەرگیز ناشێت هوانگەی ئیمان و هوانگەی فەلسەفە دژبڕێیی یەکدی بکەن، سەرباری ئەوە فەلسەفە پێشتریی هەیە، چونکە ئەو ئەرگومێنتانە دەخاتەوە کە شیاوی تێگەیشتنن، ئەوە لە کاتێکدا کە هاستیی ئایینی خۆی لە پشتی شیفرە و سیمبۆلانەوە حەشار دەدات. بۆیە دەبێت سەروەری دەوەتێکی فەزیلەمەند سەرەتا فەیلەسوف بێت تاکو پاشان بتوانێت وەک پەیامهێن هاستی بگەیەنێت.

هەبەری دووەت بە دیدی فارابی سەرجەم فەزیلەکان لە خۆیدا

یەکدەخات: فەزیلەتی تیۆریانە کە لە مەئریفەی زانستییانەی جیهاندا خویا دەبێت؛ فەزیلەتی هەشتەکی کە دەرفەت دەدەخسێنێت مەئریفەی زانستی لە کردارداو بگەڕبخرێت؛ فەزیلەتی مۆرالی کە توانا بە تەئیس دەدات ژیانی خەی و تەقەلادانی تەنیا پابەند بە کاتگۆریییەکانی ئۆنتیکەوە ئاڕاستە بدات؛ لە کۆتاییدا فەزیلەتی پراکتیکی کە نەک تەنیا حوکمڕانییەکەی بەداد و دانا دەکات، بەڵکو هەروەها توانستی بە پەروەردەکردنی ئەندامانی دەوڵەت پێدەدات. بەگومان فارابی دەزانێت کە تەئیسەکی بەو چەشنە، یان ئیدیالی دانایەک، بەزەحمەت دەبینرێتەوە، بەڵێ وای بۆچاک دادەنێت کە لە تەوشەی نادیارەکاندا تەبەرایەتیی دەوڵەت بدرێتە دەست ژمارەیەکی فرەی کەسان وەک لەوەی دەسەڵاتدارەکی بێتوانا دابنرێت:

"گەر پیاوەک نەبێت کە تێیدا هەموو ئەم مەرجانە بەدیهاتبن، بەڵکو دوو پیاو هەبن کە یەکێکیان دانا بێت و لە ئەوی دووەمیاندا مەرجەکانی دیکە بەدیهاتبن، ئەوا هەردووکیان تەبەری شارن. وەلە گەر ئەم مەرجانە تەنیا بەپەرشی لەنەو کەمەکدا ببینرێنەوە، (…)، ئەوا هەموویان پێکەوە چاکترین تەبەران پێکدەهێنن" (Al-Farabi 1985, 97)

لێرەدا مەبەستی فارابی بە هیچ شێوەیەک تەکخراوەکی دەموکراتی نییە، ئەمەش پێویست بە دەوڵەتە نا-فەزیلەمەندەکانەوە هووندکاتەوە و لە نەویاندا بۆئاشکرا دەسەڵاتداریێ دەسپێتی و دەمکراتییەکان دادەنێت. لە دەسەڵاتداریی دەسپێتیدا بەرژەوەندییەکانی تاکە مرۆڤێک چواندنی تەهایان هەیە، جا گەرچی ئەو مرۆڤە تەنیا گرنگی بە سوودی تایبەتی خەی دەدات و نە مەئریفەی فەلسەفەیی و نە بەهرەی پێیامهێنییانەی هەیە. بە پێچەوانەشەوە دانیشتوان لە دەمکراتیدا تەنیا بە ئازادی تەدەکشن، ئەوە بە چەشنێک "کە ئیدی هەر یەکێک ئەوە ئەنجام دەدات کە خەی دەیەوێت" (هەمان سەرچاوە، 99)، بەمەش مانەوەی جڤاک دەخاتە مەترسییەوە. وەلە دەسەڵاتداریی پێیامهێنانی ناڕاستینە، بەسەهوودانانی سوودی ماتەریانە بە فەزیلەت، یان بەرپاکاریی جەنگ و دەردی ناوبانگ، نموونەن بە "دەوڵەتانی گەمژەیی و بەدکاری". ئەوجا گەرەکە ئاماژە بە ئەوە بدەین کە تەوانینی دەوڵەت لای فارابی جیاوازە لە تەوانینی فەیلەسوفانی پێشەنگی ئۆنتیکەش. بە نموونە پلاتۆن پێیسی گریکیی وەک زەمینەی ئیدیی دەوڵەت دانابوو، کەواتە هەمیشە لە مەدەللی شارەدەوڵەتێکی بۆئاشکرا سنووردارکراوەوە دەردەچوو. بەگومان فارابیش لە "مەدینە" دەدوێت کە وشە ئەرەبییەکەی شارە، وەلە ئەو لە یەکگرتنی کەی شارکان بە سەرجەمێک دەهزرێت. تەنیا کاتێک دانیشتوان دەتوانن بە کامیلەتی بگەن، گەر "ژمارەیەکی زۆری

کۆمەڵان" یەکبگرن کە لە سەرئەنجامدا ئوممەیەک وەک "کۆمەڵی فازیلەمەند" سەرهەڵدات (هەمان سەرچاوە، 54). ئەوها دەنوێنێت هەروەک ئەم گەنجینەوە بۆت بە ئیدیالێکانی سەردەمی سەرەتای ئیسلام و بەمەش بە هەزی پەیوەریی ئایین، وەلێ دەتوانین پتر وەک پەرچەکردار لەسەر تەنگژەی جیهانی ئیسلامی ئاڤێی بکەین کە لە سەردەمی فارابیدا قووڵ بووبوو. داوەشانی مەزنە دەوڵەت بە کەرتە دەوڵەتانی جەنگگەڵ لە دژی یەکدی، وەک بەگژیەک بە ئەو تەزە دەردەکەوت کە دەبژێت، جڤاکێکی فازیلەمەند تەنیا لەنێو پەیوەندییەکی فراوانتردا شیاوی بەدیهێنانە. ئەوجا گەر بە پاڵ ئەم ئاوەزگرایە توند جەختلێکراوەکەی فارابی بەهێند وەربگرین، ئەوسا ناشێت تێگەی "ئوممەت ئەلفازیلە" هاوتای "کۆمەڵی فازیلەمەندی ئیمانداران" دابنرێت، بە پێچەوانەوە دەشێت هاوتای "کۆمەڵی فازیلەمەندی" دەوڵەتی فەیلەسوفان بێت. وەلێ فارابی، بە پێچەوانەی پلاتۆن، گەرەنتیی مانەوەی ئەم کۆمەڵە فازیلەمەندە تەنیا لە هاوکاریی نەویکییانەی هەمووانداا دەبینێت کە پێکەا بگوترێ فازیلە کردار دەنوێنن، کەواتە لە کۆتاییدا لەنێو دەوڵەتێکی گشتگیری جیهانیدا دەبینێت.

مژووی کاریگەریی ئیدیالی فارابییانەی دەوڵەت

جێی سەرنجە کە کاریگەریی فارابی کەمتر لە تیۆرییە سیاسییەکەیدا بوو، بەڵکو پتر لە پێکەوگرێدانی مێتافیزیک / کۆسمۆلۆگی و پراکسیسی ژیانداا بوو. ئەو کامیلبوونی هۆشکییانەی بە ئامانجی کۆششی مرۆڤ دانا و هاوکات زەینی چالاکی ڕەکخراوی کۆسمۆلۆگییانەی لکاند بە جیهانی ماتریییەوە، بەمەش شتێکی زیندوو و واتامەندی بە نەخشەی ئەبستراکتی ژان بەخشی. گەر دەوڵەتێک بتوانێت هەندێ چاک بێت و بەو ڕەیەوە دەرفەت بە هاوڵاتیانی بڕەخسێت کە کارایی لە هۆشاندنی لەرەبوونی خەیاندا وەربگرن، ئەوسا تێکۆشین بە دانایی تەنیا بریسکانەوەی ڕەکخراوی گەردوونییانەی خودا نابێت، ئەوسا تەنیا کامیلکردنی مرالییانەی هەر تاکێکسێک نابێت، بەڵکو هەروەها بریتیش دەبێت لە چاککردنی ژینجیهان. فارابی لە "مەدینە" و "سیاسەت"دا خەی هەروەها بە تەوانینی ئەشاتەلەگییانەی کەنسێپتێکی لەمە دەوڵەت تەرخان دەکات. گەر پرسێکە بریتی بێت لە "دوایەمین شتێکان"، لە ئامانج و مەبەستی ژیانی مرۆڤ، ئەوسا ئەو مرۆڤە کە لە دەوڵەتێکی فازیلەمەنددا دژی، دەرفەتی هەیە خەی هێندە بهەشنەت و لەرەبوونێکی ئەوتەی مرالی بڕەوبڕێت، کە ئیدی دەروونی دوای مردنی لە لەشی جیادەبێتەوە تاکو لە

بەختیاریيەکی هەشکیيانەی ئەبەدیيدا بژی. وەلێ هاوڕاتیيانی دەوڵەتەکی نامرالی ئەم هەلێیان بە ناڕەخسێت، بەکو پاش مەرگیان بە نەفرەتی ژانی ئەبەدی دەبن. بەگومان لەو دەوڵەتانەدا کە نەزانی سەروەرە، ناشێت هاوڕاتیانیان لە شکستیان بەرپرسیار بکرێن، چونکە ئەوان تەنیا کارتەکی پرسەی ئەزلیيانەی سەرهەدان و لەناوچوونن، یان دەشێت بە بەختیاری بگەن گەر هاتوو خەزگەی لەربووونەکی مەرالییان هەبێت، سەرباری ئەوە بەیان نالوێت ئەم لەربووونە لەژێر مەرجەکانی دەوڵەتەکیاندا بژنن. ئەم جارە بیرکانن لە پابەندییاندا بە کەسمەلگیيەکەی فارابییەوە کە دیسانەوە کاریگەری لەسەر دەباتە نەوخەیی-ئیسلامیيەکان دەنوێنن.

دابەشبوونی ئیسلام بەسەر زرینەیەکی سوننی و کەمینەیەکی شیئیدا پێش سەردەمی فارابی ڕوویدابوو. جگە لەوە لەنێو ئەم دوو گرووپەشدا کارتەگرووپیی دی هاتنە ئاراوە، بەتایبەتی لەنێو شیئەکاندا. ئیسمائیلیيەکان یەکێک بوون لەم کارتەگرووپانەی نێو شیئیزم کە بەتایبەتی پێوەندییان بە دەوڵەتی فاتیمییەکانەوە لە تونس هەبوو و لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتەشدا سەدەی یازدەیەم و دوازدەیەم لە میسر و سوریا بە ماوەیەک باڵادەست بوون.

وا دادەنرێت سەیف ئەلدەولە کە پشتیوانی فارابی بوو، لایەنگری شیئیزمی ئیسمائیلی بووبێت و هەر لەرشەوە کاریگەری لەسەر فەلسەفەکەی چەبووبێت. وەلێ ئەوەی ڕاستی بێت زرینەی نووسینەکانی لە کاتی ژیانیدا لە بەغداد سەریانهەدا، بەیە کاریگەرییەکە بە پێچەوانەوە بووە: ئیسمائیلیيەکان توخمی کەسمەلگی و ئیشاتەلگیيەکەی فارابییان وەرگرت، ئەوەش سەرئەنجامەکی ئاسایی بوو، چونکە شیئیزم بەگشتی و ئیسمائیلیيەکان بەتایبەتی وایان دادەنا کە پێشبینییەکانیان سەبارەت بە خەڵاس و کامیلبوون ئامانجی خودی ڕەکخراوی گەردوونن. هەر لەم پێوەندییەدا زەر جار ئاماژە بە نزیکیی نەوان ئیسلامی شیئی و ئایینی کریستیانی دراوە، وەلێ هەروەها لایەنی کەم پێوەندیيەکیش بە پێشبینییە گنۆستیکی و نوپلاتۆنییەکانی دەمەو کۆتایی ئەنتیکەوە گرنگە. ئیسمائیلیيەکان لەو بڕوایەدا لەتەک فیلەسوفانی نوپلاتۆنیيدا یەک دەگرنەوە، کە ئەوانیش خەڵاسی مرۆڤان بەند دەکەن بە کامیلبوونیانەوە، هەندە نەبێت کە ئاوەزی مرۆڤیان وەک سنووردار دەبینی، بەیە دەیان گەت مرۆڤان پێویستیان بە ڕێبەرایەتیی پێیامهێنەک یان ئیمامەکە. سەرباری ئەوە هەرڤانانی ئیسمائیلی هەڵیان دەدا ئاوەزمەندانە لە ڕەکخراوی گەردوون تێبگەن، لەم پێوەندییەشدا گرنگە

یەکگرتنەوەیەکی سووەهنەر لەتەک نەخشەی ژاندا دەربخەین: ئیسمائیلییەکان پێیوی کەسمەلگیی نوپلاتۆنییان دەکرد، بە نموونە لەو شوێیدا کە لای فارابی داڕژراوە. "پردی نێوان فەلسەفە و ئایین" (HI, 226) کە بەم نەخشەیە هادەکشرێت، پێگەی ئیمام و هەروەها ئیماندارانیش دەگرێتەوە. پێگەی ئیمام گەیاندنەکە لە نێوان: یەکەم زەین کە پەیامهێنە، و مرۆڤان کە وەک بوونەوەری دەروەندار سەر بە ئاستی باڵاتری هەشکیانەی پێتین، وەلێ هاوکات تووشی جیهانی ناپاکژی سەرهەدان و لێناوچوون بوون. گەر مرۆڤ خەی بەڕێی دانایەوە لە جیهانی ماتەری بڕبدات، ئیدی بە دەخی بەختەوەریی ئەبەدی شاد دەبێت. بێگومان ئیشاتەلێگیی ئیسمائیلی، بە پێچەوانەی قورئان و حەدیسەوە کە تەواو ڕەنگین و پڕژین وەسفی بەهەشت دەکەن، تەنیا سیمبەلیانە، واتا وەک پرسەی هەشاندن، لە بەهەشت تەدەگەیشت.

ئیخوان ئەلسەفای بەسرە

هەشاندن تەواو پراکتیکییانە واتای وەرگرتنی زانینیش دەگەیەنێت، وەک سەرئەنجامی ئەمەش "سەکتە" شیعییەکان بەرانبەر فەلسەفە و زانستەکان زەر کراوەتر بوون لە ئولەما: لە زانایانی سونەمەزهبی ئایین. تەکەبوونی فەلسەفەی نوپلاتۆنی و ئەنتیکە و زانستە سروشتییەکان بە پێشبینییە ئایینی و ئیشاتەلێگییەکان ئەدگارێکی تایبەتی کولتووری شیعی-ئیسلامییە لەم سەردەمەدا. ئەمە بە نموونەی فەنەمەنی "برایانی بێگەردی بەسرە" (ئیخوان ئەلسەفا) هوونەبەتەوە کە کەمەیەکی فەیلەسوفان و زانایانی سروشتی بوون. هاوکارانی ئەم کەمەییە دەمو کەتایی سەدەی دەیەمی زایینی لە شاری بەسرەی باشووری ئێراق دەژیان و پەدەچێت پێکرا پێوی بیروباوەڕی ئیسمائیلییان کردبێت. نووسینە بەناوبانگەکەیان بە ناونیشانی "ڕەسائیل" داشتنکی سەرنجاکێشی فەلسەفە (پێکەوە لەتەک لۆگیک و ئەتیکدا)، ماتماتیک و فیزیک، گەردوونناسی و تیەریی زەین، لە خەدگرێت. سەرجەمی ئەم بوارانە تەکەە دەبن بە ناوەرکە غەیبییەکانی (ئەستێرەیەکانی) ئەلخەمی، ئەسترەلۆگی و ئەفسونگەری، ئەوجا هەروەها داشتنی ڕەبازی شیعییانەی (ئیسمائیلییانەی) ئیمامەت و ئیشاتەلێگی دەتە پاڵیان. ڕەنگە ئامانجی ئەوان کەمتر داشتنکی ئێنسیکلۆپێدیانەی زانین بووبێت، چونکە داشتنی مەئریفە زانستییەکان لە زەر بەشیدا ڕواڵەتییە و بە بیرکەی غەیبانی شوێنراوە، نەخەر، پتر پەدەچێت ئامانجی ئیخوان بریتی بووبێت لە گەیاندنی پراکتیکییانەی پێشبینیی فارابییانە و نوپلاتۆنیانە،

لەرشدا بگومان هەگەی هووو خەیاس بەسەر مەئریفە و تەوانینی فەلسەفییدا تەدەپەڕێت. کەواتە مەسەلەی ئەوان داشتنی دانایی بوو، وەلە دانایی نەک وەک مەبەستەکی پشتریپەدراو، بەکو وەک هەبەریەک بە گەیشتن بە بەختەوەری و هەروەها بە گەیاندنی هەگەیەکی خەیاس. ئەوجا پشبینییەکی بەاوی نەو ئیسمائیلییەکانیش سەر بەم مەسەلەیە بوو کە وای دادەنا، ئایینی پەزەتیف بە ئیسلامیشەوە تەنیا خاوەنی هاستییەکی هەڕەیە. تەنیا کاتەک مرۆڤ ناوکی قووتری ئەم هاستییە دەناسێت، گەر ئەو بە لەرەبوونەکی هەشەکی بگات، بەمەش خەی لە سەرجەم زەبر و فریودانەکانی ژیانی ماتەریەل بەربدات. لەم هوانگەیەوە نووسینی "هەسائیل" کەمتر نیشانەی هەووستەکی تایبەتی ئیسمائیلی بوو، بەکو پتر هەەکی تراديسیۆنی بوو کە لەکاتی ئەنتیکەوە بەوای ئەشاتەلەگیانەی خەیاسی بە پشبینییە فەلسەفیی و گەردوونناسیەکانەوە گرێ دەدا. باوەجو لەنەو بازنەی ئەم پشبینییانەوە هەروەها "سەکتە" ئیسلامییەکانی زەدییە شیئی و دروز و ئەلەویەکان سەریانهەدا.

ئیبن سینا (ئاقیسەنا)
...

سەرچاوە:
Geert Hendrich, Arabisch-Islamische Philosophie, Frankfurt / M 2005

گلەساری وەرگێ

ئایینی پەزەتیف (religio positiva): تەگەیشتنە لە ئایین وەک سروش و دامەزراوە، بە پەچەوانەی "ئایینی سروشتی" یان "ئایینی ئاوەز"ەوە وەک جیهانبینی کە سەربەخۆیە لە ئایینە ناونراو بە ئاسمانییەکان و دشەت ببەت بە فەرمی ژیانی تاکەکەسەک.
ئشاتەلەگی: وشەیەکی گریکییە، بەواتای: پاشەڕۆژناسی کە بەندە بە هەڕی قیامەتەوە.
ئیسمائیلییەکان: (ئەلئیسمائیلییە)، شیئەی حەوت ئیمام، بە پەچەوانەی شیئەی دوازدە ئیمامەوە، کە وا باوەڕە دەکات گەیا ئیسمائیل کە پش جەئفەر ئەلسادیقی باوکی مرد، حەوتەمین ئیمامە، نەک موسا ئەلکازم کە دووەم کوڕی ئەلسادیق بوو.
گنۆستیک، زانینومای ئەو جەریانە هزری-ئایینییەی سەرەتای کریستیانەتی بوو کە جیهانی سەرمەدیی لە تەوانینی خوداوە ئەزموون دەکرد.

ئەلخەمی: خیمیا وشەیەکی گریکییە کە پاشان چووە نێو زمانی ئەرەبییەوە. ئەلخەمی لەکەی فەلسەفەی سروشت و دەرمانسازی بوو کە سەدەی حەقدەیەم لە کیمیای مەدەرن جیاکرایەوە، شەوازەکی هزرین بوو سەبارەت بە کارایی جیهان، ئامانجیشی ئەوە بوو کە کەرەسەکان لە یەکدی جیابکاتەوە یان گەیانیان بەسەردا بهێنێت، بە نموونە قوقوشم یان مەتالی دیکەی کەم بەها وەربگەڕێت بە ئالتون.
ئەستێرەلۆگی: ئەبازی هاقکردنی هەوداوە زەمینییەکان بەگوێرەی هەلکەوتەی ئەستێرەکان و هەوداوەکانی نێویان.
زەیدییەکان (ئەلزەیدییە): باسکی شیئی بوون و خەیان دەگەیاندوە بە زەیدی کوڕی ئەلی، کە نەوەی حسێنی کوڕی ئەلیی ئەبی تالیب بوو. زەید، بەگوێرەی گەیانوکان، ساڵی 740 لە دەسەڵاتداریی ئەمویەکان یاخی بوو و تێدا خەیشی کوژرا.
زەینی چالاک: ئەم تێگەیەی ئەپیستەمۆلیس کە تا ئێستا لە داشتنی هزری هەندێک فەیلەسوفی ئیسلامیدا بەردەوام ئاماژەی پێدەرێتەوە، هەوڵکردنەوەی وردتری بە پتر لێتێگەیشتن گەرەکە.
ئەپیستەمۆلیس سەرجەم جیهان و کەرتەکانی وەک زوبستانس (گەوهەر) دەبینێت، وەلێ جیاوازی دەکات لە نێوان یەکەم و دووەم گەوهەردا. یەکەم گەوهەر لە تاکەکاندا دەردەکەوێت، بە نموونە یەک تاکی مرۆڤ، وەلێ دووەم گەوهەر گشتییە و جەر و بەگزی یەکەم گەوهەر دیاری دەکات، بە نموونە: مرۆڤ، زیندەوەر. کەواتە گشتێتی / کرێک / فەرم کە ئامانجی توێژینەوەی زانستییە، لە لەرەبوونی تاکە شتەکاندا دەردەکەوێت، ئاخر لە نێوان تاکێتی و گشتێتیدا، کەرەسە و فەرمدا، پەیوەندییەکی هەئەنجامی (تەلیلەگیانە) هەیە. لەرەشدا دەرککردن دەستپێکی پرسەی مەئریفەییە.
سەرەتا دەرککردن فەرمێک بە هەش (دەروون) دەناسێنێت کە لە نێو شتێکی جیهانی ماتریدایە. ئەم لەردا گشتییەکی سەرەتایمان لە نێو هەشدا هەیە کە بریتییە لە پێشبینییەکی سێنسی و ئەپیستەمۆلیس ناوی دەنێت "فەرمی سێنسی". ئەوجا گەر ێیزێک پێشبینیی هاوجەر لە نێو یادەوەریماندا کەبنەوە، ئەوسا لەویان پێشبینیی دیکە دەسازێنین و گشتییەکیان بەرزترە لە گشتێتیی پێشبینییە سێنسییەکان. بە نموونە سەرەتا پێشبینیی ئاژەڵێکی تایبەتیمان هەیە کە ئەسپێکە. ئەم پێشبینییە بریتییە لە گشتییەک. گەر پاشان کەمەک پێشبینیی دیکەی لەم جەرە کە بەنەوە، بە نموونە پێشبینیی ئەسپ، کەر، شێر، گورگ و هتد، ئیدی بەهۆی کارایی زەینەوە دەگەین بە پێشبینیی ئاژەڵ کە ئاستێکی بااڵی گشتییە هەیە و تەنانەت تەواو لە خودی تێگەی گشتێتی نزیک دەکەوێتەوە. ئەپیستەمۆلیس ئەم پێشبینییە ناو دەنێت "تایبەتمەندیی

زینی”، وەلێ جارێ لە ناوەڕۆکدا پێشبینییەکی سەنسیبڵ و لەنێو دەروونی نزمی بمردایە. ئەم بریتییە لە زینی ناچالاک کە پاشان زینی چالاک دەستی بەسەردا دەگرێت و لێوەی کرێکی تێگەیی (ئیدیاڵ) دەردەکەشێت. بەگومان کرێکی تێگەیی بەشیمانەیی (پێتەنسیاڵ / هەزکیانە) لەنێو پێشبینییەکاندایە کە ئاوەزی پێتی (نووس) دەیکات بە کردەکی (ئەکتوالیزەی دەکات)، ئاوەزیش هەمیشە لە خەیاڵ چالاک دەبێت، جا گەرچی بەبێ پێشبینییەکان ناهزرێت. لەم ڕوانگەیەوە ئاوەزی پێتی کە تێگەکان چەدەکات، خەی پرنسیپێکی ئافرێنەرە و لەنێو خەیاڵەوە بەبێ کاریگەریی پێشبینییە ماتریالەکان گیان بە کرێکی تێگەیی دەدات، چونکە هیچ شتێک پێی تێکەڵ نەبووە، بەڵکو سەربەخۆیە. هەر لەبەر ئەم هۆیەشە کە ئەیستەتیلیس زینی چالاک بە ئەزەلی و نەمر دادەنێت.

لە نێوان ئازاری دنیایی و ئازاری گوماندا لە شیعری ” تەم و مــــژ”ی محەمەد عـــــومەر عوسماندا.. نووسینی/ عەتا قەرەداخی

” تەم و مژ” شیعرێکی محەمەد عومەرعوسمانە کە لە ساڵی ١٩٨٣ دا نووسیووەتی و لە لاپەڕە (٨٣-٨٧) ی دیوانێکیدا کە بەناوی “لە غوربەتدا” یە باڵاوبووەتەوە. ئەم پێشتر چەند جارێک لەسەر ئەزموونی شیعری ئەم شاعیرە دواوین و باسی ئەوەمان کردووە جیهانبینی شیعری ئەم شاعیرە بەگشتی لە چوارچێوەی ناونیشانی دیوانەکیدا (لە غوربەتدا) بەرجەستە دەبێت. کە ئەمەش بە زمانێکی ڕوون و دوور لە تەم و مژ و بە ئاستێکی بەرز لەشیعریەت و بە ڕەهەندی قوڵی جیهانبینی ئینسانیەوە بەرجەستە دەکات.
” تەم و مژ” ناونیشانی ئەم دەقە شیعریەیە، کە لە ڕاستیدا وەکو لەسەرەوە ئاماژەمان بە کرد، لە ئاستی زمانی شیعریدا نێک لەم

دەقەدا بەکو لە سەرجەم شیعرەکانی ئەودا تەم و مژ بوونی نیە یان نابینرێت. بەڵام جیهانبینی قوە و فەلسەفیانەی دەقەکانی و بەکارهێستەکردنی چەندین تەوخم و رەگەزو هەمای جەراوجەر لە دەقەکانیدا و کردنیان بە پایەی بەرهەمهێنانی شیعرو شیعریەت لای ئەم شاعیرە دەشێت لە رووی پرسیاری دەقەکانی و جیهانبینیانەوە هەم تەم و مژ و هەم ئاڵەزی دروست بکات، ئەویش بەهۆی مەودا قوڵی پرسیارو جیهانبینی فیکری و فەلسەفی دەقەکانیەوە. سەرباری ئاستێکی باڵا لە جوانی، بەرهەمهێنان و بەخشینی چێژێکی دوورماند بەخوێنەر لە ئاستی بینراوی دەقەکاندا، دەقەکانی وەکو کەمێک تابلۆی نەخشێنراو و سەرنجڕاکێش پێشکەش دەکات. جوانی دەقەکانی لە ئاستی بینراوداو بەرهەمهێنانی چێژی جوانی لە جوانی زمان و وێنەو میتافەرو لێکچوون و رەگەزەکانی تری ڕەوانبێژی و مۆسیقای باڵای شیعریی دەقەکانی بەرهەم دەێت. سەرباری زمانی ڕوونی دەقەکانی، گرنگیشتن بە ئاشکراکردن و دەزێنەوەی ئەو پرسیارە مەودا قوڵانەی کە دەقەکانی بەرزیان دەکاتەوە، دەشێت نەک هەر تەم و مژاوی و ئاڵەز بێت، بەڵکو کارەکە بە قوڵبوونەوەو شیکارکردن و هەڵکەڵین دەست پێگەیشتنیان ئاسان نیە.
ئایا " تەم و مژ" وەکو ناونیشان کەکەڕەوی ئاستی بینراو و نەبینراوی دەقەکەیە، واتە کەکەڕەوی ئاستی زمان و ئاستی دەلالی دەقەکەیە؟ هەبەت پرسیارو جیهانبینی دەقەکە لەم ئاستەیاندا ئاشکرا دەکرێت. ڕەنگە وەڵامدانەوەی خوێنەری ئاسایی بە ئاستی بینراوی دەقەکەو چێژ لە وەرگرتنی وەڵامەکی ڕوون بێت چونکە لە ئاستی زمانی یەکەم یان زمانی بینراوی دەقەکەدا تەم و مژ بوونی نیە. هەربۆیە دەشێت لەم لایەنەوە بگوترێت ئەم ناونیشانە دەربڕین نییە لەم دەقە. بەڵام دەشێت لە ڕوانگەی ئاستی نەبینراوی دەقەکەوە بگوترێت بەڵێ ئەم ناونیشانە دەربڕی دەقەکەیەو لەم ڕووەشەوە دەکرێت ببێتە کلیل بۆ کردنەوەی دەرگای دەقەکەو شڵەبوونەوە بۆ ئاستە نەبینراوەکانی و ئاشکراکردنی کەدەکانی و دەزێنەوەی ماناو دەلالەت و جیهانبینیەکەی. کەواتە لەم ڕووەوە ناتوانرێت بگوترێت ئەم ناونیشانە پەیوەندی نییە بە پێکهاتەی دەقەکەوە وەکو یەکەیەکی یەکگرتووی زمانی کە خاسیەتی دەقبوون و دەقی زیندووی هەیە.
" تەم و مژ" کە نووسینی بەم شێوەیە دوو وشەیە و" تەمومژ" وشەیەکی لێکدراوەو لە هەردوو بارەکەدا وەکو یەکەیەکی زمانی دەلالەتی جێگیری هەیە کە بریتیە لە لەی، ناڕوونی، نائاشکرایی. " تەمومژ" لە ئینجیلدا وێنەیەکە لەپێش دەرکەوتن یان ئاشکرابوونی ڕووداو یان دیاردەیەکی گەورەوە دێت. هەروەها ئەم زاراوەیە وەکو ڕووبەرێکی خەڵەمێشی دادەنرێت لە ڕوان راستی و ناڕاستی، یان لە ڕوان

دنیایی و نادنیاییدا سەبارەت بە داهاتوو. " تۆمۆمژ" لای براونینگی شاعیری دیاری قەناغی رۆمانسی شیعری ئینگلیزی پێشهاتە بە مردن یان مردن و لەناوچوون دەنوێنێت. کەواتە بابزانین تا چەند دەلالەتی ئەم ناونیشانە لە پێکهاتەی دەقەکەدا دەبینرێت. دەقەکە بەم کۆپلەیە دەست پێدەکات:
من هاواری ملیۆن داری / بڕ ڕەشەبای لەپەل کەوتوو-و هەوەریوم / من زایەڵەی ملیۆن ماڵی../ لانە روخاو-و تاریوم / لە پەنجەڕەی پایزێکی ئەبەدیدا../ ئەوانەم دنیای تەم و / خوێنی ڕژاوی گەلاکان / ئەوانەم چرای کوژاوەی ماڵەکان./
لە دەستپێکی ئەم دەقە شیعرییەدا، کەسێک دەدوێت و بە ڕاناوی کەسی یەکەمی تاک خەی پێشکەش دەکات و لەڕووی خەی بە خوێنەر دەناسێنێت. ئەم باسی پاڵەوانێتی و ئەو ڕووداوانە ناکات کە خەی بکەرو دروستکەریان بووە. بەڵکو باسی ئەوە دەکات کە خەی چییەو چی دەبینێت. ئەم خەی وەکو دەنگ، یان هاوار دەناسێنێت، بەڵام دەنگ و هاواری کە، یان دەنگ و هاواری چی؟ ئەم چەند وێنەیەکمان پێشکەش دەکات بە ئەوەی زەمینەیەک ئامادە بکات هەتا ئەمە وەکو خوێنەر یان بیسەر بە بینینی ئەو دیمەنە، یان بیستنی دەنگ و هاواری دەرئەنجامی ئەوەی ڕووداوە ئامادە بکات. ئەم وێنەی ملیۆن دارمان بە دەگرێت، کە ڕەشەبا خستوونی و هەڵی وەراندوون. دارەکان لە بەربەرەکانێی ڕەشەبادا بوون و بەئاسانی خەیان نەداوە بدەستەوە، تا سەرئەنجام ڕەشەبای بەهێز زاڵبووە بەسەریانداو شکاندوونیەتیەوە و ئێستا لە ئازارو ژانی شکاندنەوە و هەوەرین و کەوتندا دەناڵێنن. ئەم خەی وەکو ئەو هاوارو ناڵینەی دارەکان پێشکەش دەکات کە ئازاری شکاندنەوە و کەوتن سەرچاوەکەیەتی.
جارێکی تر وێنەی ملیۆن ماڵ بەرجەستە دەکات، کە هێلانەکانیان نغرە بووە و ئێستا بە لانەو ماڵن. ماڵەکان لە ئازاری لانە وەرانی و سەرلەشیواوی و بە ماڵیدا دەنگی بەزاری، دەنگی نزاو پاڕانەوە، بەرزدەکەنەوە. ڕەنگە بیانووت ئەم دەنگە بە شوێنێک بگات بەو ئومێدەی دەستگیرەییان بکات. ئەم، ئەو دەنگەیە، ئەو زایەڵەیە کە ماڵەکان بەرزی دەکەنەوە. لەڕەدا لەم دوو وێنەیەدا دەردەکەوێت، کە ئەم وەکو دەنگ و هاواری ئەوانە خەی پێشکەش دەکات، کە بەهەر شێوەیەک بێت سروشت، یان مرۆڤ غەدری لێکردوون. واتە ئەم دەنگ و هاواری ماف خوراوان و ماف زەوتکراوانە. لە لایەکی ترەوە ئەم خاسەتی مرۆڤ بەم ڕەگەزانەی سروشت، کە لەڕەدا دارو ماڵەکانن دەبەخشێت. دارەکان لەبەردەمی ڕەشەبادا ئازار دەچێژن، هاواریان لە بەرزدەبێتەوە، کە ئەمەش خاسەتی مرۆڤ، یان بەگشتی خاسەتی زیندەوەرانە. بەخشینی خاسەتەکانی مرۆڤ بە ڕەگەزەکانی سروشت مانای

بەرزکردنەوە، یان بەرزدانانی ئەم ڕۆگەزانەیە بە ئاستی مرۆڤ، یان وەکو مرۆڤ. ئەمەش خاستەکی دیاری ئەزموونی شیعری ئەم شاعیرەیە، کە هەمان شێوەی مرۆڤ دەوانتە ڕۆگەزە نامرۆییەکانی سروشت، بتایبەتی ئەو ڕۆگەزانەی دەتوانن جوانی و بەهاکانی جوانی بەرهەم بهێنن.
ئەم لە کاتێکدا خەی وەکو هاواری ملیۆن داری بەر ڕێشباو وەکو زایەڵی ملیۆن مااڵی تریوو پشکێش دەکات، هیچ جووڵەیەک ناکات، بەڵکو لە شوێنی خۆیەوە دەوانێت، ئەویش لە پەنجەرەی پایزێکی ئەبەدیەوە دەوانتە دنیای تەم و خوێنی رژاوی گیاکان و چرای کوژاوەی ماڵەکان. ئەم سێ شت دەبینێت کە هەرسێکیان فەزای جەرگ لە تراژیدیا پێکدەهێنن. تەم یان تەمومژ هەمای لێی و ناڕوونی و نادڵنیایی و پشهاتی مەرگ. خوێنی رژاو ئاماژە بە کوشتن دەکات. چرای کوژاوەی ماڵەکان دااڵتی چێی و نەبوونی ژیان و خامۆشی و وەرانیی هەدەگرێت. ئەم سێیری ئەم دیمەنانە دەکات کە کارەسات نیشان دەدەن. لە کۆیشەوە دەوانێت، لە پەنجەرەی پایزێکی ئەبەدیەوە. بگومان دیسان پایز دااڵتی زەردبوون، بەرەو کۆتایی چوون و کۆتن و مردن هەدەگرێت. ئەم لە پەنجەرەی، یان لە ڕوانگەی ئەم وەرزەوە دەوانێت و خاستی ئەبەدی یان هەتاهەتایی دەدات بە پایز. بەمانایەکی تر ئەم لە نەو ئەم دیمەنی هەتاهەتایی زەردبوون و بەرەو کۆتایی چوون و مردنەوە دەوانتە ئەو دیمەنە خەماوی و تراژیدیانەی کە باسیان دەکات. هەرۆک ئاشکرایە پایز نەک هەرۆک وشە، یان وەکو دااڵک، یان وەکو وەرزێکی بە الیەن، بەڵکو پایز وەکو فەزای گشتی و وەکو ڕۆگەزێکی بەرهەمهێنانی دەق و کارەستەی بنیادنانی دەق بە هەموو ماناو دااڵتەکانیەوە ڕۆگەزێکی هەمیشە ئامادەیە لە ئەزموونی شیعری ئەم شاعیرەدا.
لە دەقەکەدا هاتووە:
ئیسماعیلەکم ئەستاکە..نەک چەقەی ئیبراهیمی باوک../ چەقەی دەستی دەوی غوربەت سەرم ئەبڕێ / چ فریشتەیەک ئەگاتە هانای زریکەی بەر لە مەرگ و سەربڕینم؟/ چ فریشتەیەک گیاندارە ئەکاتە قەچی قوربانیی ئەم غوربەتە؟/ ئەی خوای گەورە نایەتە دەنگ؟/ لە گەرووی کەنیسکانا../ خنکاوە پیامی عیساو زایەڵەی زەنگ / مەسیح هەر بە خاچەوەیە../ ئەسک و گشتی لەگەڵ تەختەو بزماری خاچ تەکەڵ بووە / خوێنی هەمی لە هەئەسە../ ئەی نابینن هەمی خوێنی../ چیاو دەشتی سوور کردووە؟ / هەوا بۆنی مەرگی لێ دێ../ مەرگ ڕێشباڵی هەڵکردووە./
ئەم دەگەڵتەوە بە ناو چیرۆک یان ئەفسانەی ئایینی و هەندێک لە دیمەنی ئەو چیرۆک و ئەفسانە ئایینیانە دەکاتە کارەستەی

بەرهەمهێنانی دۆڤکەی و ئەو ڕۆگەزانەش بەشداری دەکەن لە بەرهەمهێنانی شیعریەتی دۆڤکەدا کە ئەوەش لە ئاستێکی تردا بەشداریکردنە لە بەرهەمهێنانی جیهانبینی دۆڤکەدا. لە ئەفسانە ئایینیەکەدا خودا فەرمان بە حەزرەتی ئیبراهیم دەکات ئیسماعیلی کوڕی بکات بە قوربانی. ئیبراهیم بە فەرمانکەی خودا ڕازی دەبێت و ئەوە بە کوڕەکەی دەگەیەنێت، کوڕەکەشی فەرمانی خوداو باوکی ڕەتناکاتەوە ئامادە دەبێت بە ئەوەی بکرێتە قوربانی. لە ئاستی نەبینراودا دەلالەتی ناڕازیبوون بەم کارەی ئیبراهیم بەرهەم دێت، کە لە ڕاستیدا کارێکی ناعەقڵانیە و تەنیا لە سنووری ئەفسانەدا جێگای دەبێتەوە، بەتایبەتی هەردوو ڕازیبوونەکە، ڕازیبوونی باوکێک بە ئەوەی کوڕەکەی سەربڕێت. هەروەها ڕازیبوونی کوڕێک بەوەی باوکی سەری ببڕێت. سەرئەنجام کەتایی ئەفسانەکە دەزانین کە گوڕەیەی باوک بە فەرمانی خوداو ڕازیبوونی کوڕ بە فەرمانی خوداو فەرمانی باوکی، دەبێتە هەی بەخشینی ئیسماعیل و بەوەش لە سەربڕین ڕزگاری دەبێت.

ئەمی شاعیر باسی چەقێکی ترسناکتر لە چەقەی ئیبراهیمی باوک دەکات، کە ئەویش چەقەی غوربەتە، کە ئەم غوربەت وەکو دەو باس دەکات. ئاشکرایە کە دەو هەمایە بە زیندەوەرێک یان ئاژەڵێکی ترسناک، کە زیاتر ڕوویەکی ئەفسانەیی هەیە. ئەم چەقەی دەستی ئەو هەزە ترسناکە سەری دەبڕێت، کە لە بەراوردا نیشانی دەدات ئازاری چەقەی دەستی ئەم دەوی غوربەتە زۆر لە ئازاری چەقەی ئیبراهیم پێ ئازارترو ترسناکترە. لەڕەدا ئەم ڕاستەوخۆ پەمان دەڕێت کە غوربەت چ هەزێکی هەیەو چۆن ئازاری غوربەت لە هەموو ئازارێک ترسناکترەو نێک ڕەح بە تەنیا بەکو جەستەی مرۆقیش دەهاڕێت.

لە ئەفسانە ئایینیەکەدا خودا فەرمان بە فریشتە دەکات بەرانێک بخاتە بەردەم چەقەکەی ئیبراهیمی باوکی. ئەستا ئەم خەی دەچوێنێت بە ئیسماعیل، بەڵام ئیسماعیلی ژێر دەمی چەقەی ئیبراهیم نا، بەکو ئیسماعیلی ژێر دەمی چەقەی ئەو دەوی غوربەتەی کە باسی دەکات. ئەستا ئەم چاوەوانی ئەویە فریشتەیەک بێت و فریای ئەو بکەوێت بەر لەوەی سەربڕێت و بمرێت. هەر بۆیە دەپرسێت ئایا فریشتەیەک هەیە بێت و ئاژەڵێک بخاتە بەردەم چەقەی دەوی ترسناکی غوربەت و بەمش ئەم لە سەربڕین ڕزگاری ببێت؟ کەواتە ئەم نێک هەر چاوەوان دەکات فریشتەیەک، هەزێک، فریادڕەسێک بێت و لە دەمی چەقەی دەوی غوربەت ڕزگاری بکات، بەکو تەنانەت ئەم دەپرسێت، ئایا خودا بەرامبەر هەزی ترسناکی غوربەت نایەتە دەنگ و ئەم لە هەڕەشەو ئازاری ئەو هەزە ترسناکە ناپارێزێت؟ واتە لە پشتی ئەو پرسیارەشەوە ئەو دەلالەتە بەرهەم دێت کە ئەم چاوەوانی ئەویە

خودا بەدەنگ بێت و لەم بارە ناهەموارە رزگاری بکات.
ئەم چاوەڕوانی ئەوەیە خودا بە فریای بکەوێت، بەڵام ئەم رووبەڕووبوونەوەی جارێک لە بە ئومێدی دەبێتەوە و لەوە تێدەگات خودا بە باکە لە ئازارەکانی نێک هەر ئەم بێتەنیا، بەڵکو لە ئازاری هەموو بنیادەم . ئەم ئەوەی یاد دەکەوێتەوە کە عیسای کوڕی مریەم سەرباری ئەوەی پێغەمبەرو ڕەوانەکراوی خودا بوو، لە خاچدراو پەیامەکەی و دەنگی زەنگی کڵێساکانیش وەکو پەرستگای عیساو ئایینەکەی خنکێنران و ئێسک و گۆشتی تەکەڵاوی بزمارو تەختەی خاچ کران، کەچی خودا بەدەنگ نەهات. ئەم باسی تراژیدیای لە خاچدانی مەسیح دەکات بەو ترسناکیەو ناڕاستەوخۆ ئەم بارە ناهەمواری غوربەتی خەی دەچوێنێت بە کارەساتی لە خاچدانی مەسیح. ئەم باسی ئەوە دەکات کە خوێنی تەکەڵاوبووی مەسیح بە تەختەو بزماری لەخاچدان هەڵمی لە هەڵدەست، واتە هەشتا ئەو لەخاچدانە نوێیەو خوێنەکەی سارد نەبێتەوە، هەڵمی خوێنەکەیشی چیاو دەشت سوور دەکات. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت تاوانەکە هێندە گەورەیە مەترسی و کاریگەری تەقێنەری و ئاستی ناحەقیبوونی هەموو دنیای گرتەوە، بەجارێک لە هەموو شوێنێک بەنی مەرگ دێت و مەرگ وەکو ڕەشەبا دێت و هەموو لایەک دەگرێتەوەو هیچ نابوێرێت. لەبەردا لە ئاستی قوڵی دەقەکەدا ئەوە دەردەکەوێت کە تاوانی لەخاچدانی مەسیح هێندە گەورەو ترسناکە سیماو ڕوخساری ژیاندەستی لەم گەردوونەدا خستووەتە بەردەم هەڕەشەو مەرگ بووەتە فەزای گشتی و هەڕەشە لە ژیان دەکات. لە بارودۆخێکی لەم جۆرەشدا خودا تەنیا سەیری کارەساتەکە دەکات و هیچ هەوڵستێک وەرناگرێت و هەرگیز بەدەنگ نایێت. شاعیر ئەم ڕووداوە دەگێڕێتەوە بە مەبەستی قسەکردن لەسەر ئەو باری غوربەتەی کە تیایداین و هەمان شێوەی چەقەکەی ئیبراهیم هەڕەشە لە ژیانی ئەم دەکات، یان هەمان شێوەی لەخاچدانی مەسیح هەڕەشە لە کەی ژیان دەکات، کەچی خودا بەدەنگ نایێت. ئەمەش بەجارێک دەبێتە هەی بە هیوابوونی ئەمی شاعیر لەوەی کەسێک، فریشتەیەک، ڕزگارکارێک بە فریای بکەوێت.
بە جارە خوا نایێتە دەنگ؟ / بە جارە خوا نابە بە ڕەنگ؟ / ئابەوی مەمیان بردو / وێنەکەی وا بە دیواری باخو مەیخانەکانەوە / نوقمی ژەهری حەشیشە و توتن و تلیاکە../ گوێکی هەپروکاوە بەدەست لیکی شەمزاریی و /نیگای بەدەستکانەوە./
ئەمی شاعیر بە بینینی دیمەنێکی تری ئەو ڕووداوە ناجۆرانەی کە بینیوونی، یان دەیانبینێت نیگەرانە. بەگشتی بە ئەندازەی نیگەرانبوونی لە ڕووداوی ئەو کارەساتە تراژیدییانە، لە بەدەنگی خوداو بە باکیەکەی نیگەرانە. مەسیحی هەگبری پەیامی ئەو بە مرۆڤایەتی سەر مەخە دەکشرێتەوە، پەیامەکەی دەخنکێنرێت و زەنگی

کەنیسە کە پەرستگای ئەو کپ دەکرێت، کەچی ئەو هەر بەدەنگەوە. ئەم چاوەڕوان دەکات خودا بێتە دەنگ و لە رووی بەدەنگ هاتن و ڕەتکردنەوەی ئاشکرای ئەو ڕووداوانەوە بوونی خۆی بنوێنێت، بوونێک کە وەکو ڕەنگ ئامادەبوونی خۆی لە بەرچاو و خەیاڵ و بیری مرۆڤایەتیدا ون نەکات و هەمیشەش وەکو وریاکەرەوەیەک لەبەرچاو و خەیاڵی مرۆڤایەتیدا بمێنێتەوە بۆ ئەوەی بوێری ئەوەیان نەبێت نێک دەست درێژی بکەنە سەر پیرۆزیەکان و بەهاکان بەوخۆنن، بەکو نەوەرن دەست درێژی بکەنە سەر یەکتریش.

ئەم دیمەنەکی تری ئازاربەخش دەخاتە ڕوو ئەویش بە دوو مەبەست. یەکەمیان بە دەرخستنی ئەوەی کە خودا بە باکە لەو هەموو کارە ناجۆرانەی کە ڕووددەن. دووەمیان ئەوەیە مرۆڤ زەربەی کات هەموو سنوورێک تێدەپەڕێنێت و گوێ بە هیچ یاساو ڕێساو نەریتێک نادات و خۆی دەداتە دەستی حەزو ئارەزووەکانی. دەشێت هەندێ جار ئەم حەزو ئارەزووانە بە ئاراستەی دروستکردن و بنیادنان بجوڵێن، بەڵام زۆر کاتی تریش خۆدانە دەستی ئەم حەزو ئارەزووانە دەبێتە هۆی شێواندن و ناشیرینکردن و وێرانکردن و لەناوبردن و لەناوچوون. ئەم یەکێک لەو سنووربەزاندنانە بە هەڵواسینی وێنەی مرۆم ناودەبات بەسەر دیواری باڵو مەیخانەکانەوە وای وێنا دەکات کە ئەوە ئابووبردنی ئەوە، ئەوێک کە دایکی عیسایە. بە بەچوونی ئەم مرۆم دووجار سوکایەتی پێکراوە، یەکەمیان وەکو خۆی کە مرۆڤو مەینەیەو دایکە تەنانەت دایکێک کە بە پاکیزەیی عیسای بووە، کە پەیستەو دەبێت لە هەر سێ ڕووکەوە ڕەزی لە بگیرێت. دووەمیان دایکی عیسایە یەکێک لەو چەند کەسە دەگمەنەی کە خودا پەیامی خۆی بە مرۆڤایەتی لە ڕێگای ئەوەوە ڕەوانە کردووە. ئەستا وێنەی ئەم کەسەتە کە لە ڕوانگەی ئایینەوەو لە ڕونگەی مرۆڤایەتیشەوە دەبە ڕەزی لە بگیرێت و تەنانەت ئاگڕ وێنەکێشی هەڵبواسرێت، دەبێت لە کەساو شوێنی خودا پەرستی و لە شوێنە پیرۆزەکاندا هەڵبواسرێت، کەچی ئەستا وێنەی ئەم بە دیواری باڵو مەیخانەکانەوە هەڵواسراوەو بەردەوام دووکەڵی جگەرەو بۆنی حەشیش و تلیاک دەکرێت بەسەریداو بەدەستان لەژێر سایەی وێنەکەی ئەمدا چەندین ڕەفتاری نەشیاو دەکەن. دەشێ لەباری بەدەستیشیاندا بەخۆیانی پیس و چەسانیانەوە بە چاوی ناپاکی و حەزی ئاژەڵانیانەوە لێی بڕوانن. شاعیر لە دەقەکەدا ئەم وێنەیەمان بە شێوەیەکی هەندە کاریگەر بە بەرچەستە دەکات، دەشێت ئەمەی خوێنەر بکاتە هاوبەشی خۆی لە ڕوانینداو هەمووان واهەست بکەین بەڵێ ئەوەی ئەو وەکو سوکایەتی کردن بە مرۆم وێنای دەکات، جۆرێکە لە سوکایەتی کردن بە هەمووان، بە هەموو مرۆڤایەتی. کەچی لە پای ئەو هەموو سوکایەتی و نادادپەروەرییەی کە لەم سەر زەمینەی

خودادا دەکرێت، خودا بە تەنیا جارێکیش بەدەنگ نایەت و تواناو دەسەڵات و هێزی لەبن نەهاتووی خۆی نیشان نادات و بە باکە لە هەموو ئەوانەی روودەدەن.
شاعیر دەڵێت: لەو رۆژەوە.. قابیل هابیلی برای کوشت / لەو رۆژەوە.. دڕگای شەهوەت کرایەوە../ دڕگا لە خوێن کەوتە سەر پشت / لەو رۆژەوە.. زەمین خوێنی.. / بەردو درەختی بڕبووە / لەو رۆژەوە.. خاک بە پەیامێکی عیسا.. / ئاگر لە جەرگی بڕبووە / عیسا تەمە، عیسا تەمە / گەرچی گیانەوەی خوونی هەزارەها ڕەش و ڕووت و/ دە روخاوی ژێر خەمە / کە قابیل تەرمی هابیلی لە کەڵا بوو../ بە خوا قەڵەشی بە نارد؟ تا فێری کا چۆن بیکا بەژێر خاکەوە / چی ئەبوو گەر قابیل هەر تەرمی هابیلی بگرتایە بەکەوە؟
شاعیر جارێکی تر دەگەڕێتەوە بۆ ناو پانتایی مێژوو ئەفسانەو یەکەمین ڕووداوی ڕشتنی خوێنی مرۆڤ لەسەر زەوی دەنێتەوە یاد کە ئەویش کوشتنی برایە بەدەستی برا. قابیل و هابیل برابوون. قابیل خەریکی کشتوکاڵ بوو، هابیل مەڕو ماڵاتی بەخێودەکرد. بەپێی ئەوە لە سورەتی "المائدە" دا هاتووە، جووت برا بڕیار دەدەن قوربانی بە خودا بکەن. قابیل کە بەوای لاواز دەبێت خراپترینی بڕووومە کشتوکاڵیەکەی دەکات بە قوربانی. هابیل کە بەوادارێکی بەهێز دەبێت، باشترین مەڕی ناو ڕانەکەی دەکات بە قوربانی. خودا قوربانیەکەی هابیل وەردەگرێت بەڵام قوربانیەکەی قابیل وەرناگرێت، چونکە قوربانی کەسێکی بەوا لەق و لاوازە. ئەمە دەبێتە هۆی دروستبوونی ڕق و کینەی زۆری قابیل لە هابیلی برای و بڕیار دەدات براکەی بکوژێت. بەپێی ئەفسانەکە قابیل سەری هابیل لەسەر بەردێک دادەنێت و لەسەرەوە بەردێکی تری پیا دەکێشێت و دەیکوژێت. پاشان کە دەبینێت براکەیی کوشت، زۆر پەشیمان دەبێتەوەو نازانێت چی بکات و تەرمەکەی چی لێ بکات. بە ناچاری تەرمی براکەی لەکەڵ دەکات و نازانێت چی لێ بکات. لەو کاتەدا خودا قەڵەشێک دەنێرێت کە کەلاکی قەڵەشێکی مردارەوەبووی بە کەڵەوە بێ. قەڵەشە زیندووەکە چاڵێک هەڵدەکەنێت و قەڵەشە مردارەوەبووەکەی تێدەخات و بەخاک دایدەپۆشێت بە ئەوەی قابیلیش بەهەمان شێوە تەرمی براکەی بشارێتەوە. بەو جۆرەی قەڵەشەکە، قابیل چاڵکی هەڵکەندو تەرمی هابیلی برایی تێدا شاردەوە. بەڵام بە هەتاهەتایە، قابیل پەشیمان بوو لەو کارەی و هەستیکرد ئەو یەکەم دەڵاوە، چونکە دەستی چووە خوێنی براکەیی و بوو بە یەکەم پیاوکوژ لە مێژووی مرۆڤایەتیدا. بگومان لە ڕوانگەی ئایینەوە کوشتن گەورەترین تاوانە. هەروەک لە هەمان سورەتدا هاتووە ئەوی کەسێک بەدەستی ئەنقەست بکوژێت وەکو ئەوە وایە هەموو مرۆڤایەتی کوشتبێت. دوای ئەم کارە نادروستەی

قابیل تا دەمرێت بۆ ئازارەوە ژیان بەردەکات.
شاعیر ئەم یەکەم چیرۆکی تاوانی کوشتنە دەکاتە کۆرستەی بنیادنانی دۆقکەی و دیالۆگەت پەمان بەت لەو رۆژەوە برا دەستی خۆیی بە خوێنی براکەی سوورکرد لەسەر غیرەکردنکی ناڕەوا، کە دەشێت رەگوڕیشکەی خواست و ویستی کاتیی یان دنیایی بووبێت، ڕەحی مرۆڤایەتی بە توخم و ڕەگەزەکانی تاوان و ناپاکی بارگاوی بووە.
ئەم پەیوایە یەکەم تاوانی کوشتن، مانای کردنەوەی دەرگای شەهوەتە، کە مەبەست لەوەش کردنەوەی دەرگای حەزو ئارەزووی دنیاییە. کەواتە لەرەدا لە ئاستی نەبینراوی دۆقکەدا ئەو دەلالەتە بەرهەم دێت، کە پاڵنەری سەرەکی هەموو تاوانێک لەم گەردوونەدا، کە کوشتنی هابیل یەکەمین تاوانی دیارە، هەموویان لەژێر کاریگەری پاڵنەری دنیاویستیدا بەهەموو ڕەهەندەکانیەوە روودەدەن. بە بارەکی تردا ئەو مرۆڤەی گەیشتووتە پلەی زاهید و دەستی لەم دنیا شەردووەو هەموو حەزو ئارەزووە دنیاییەکانی خۆیی کوشتووە، هیچ پاڵنەرێکی نییە بۆ ئەنجامدانی هیچ تاوانێک. ئەمەش لەگەڵ ئەو بۆچوونەدا یەکدەگرێتەوە کە حەزو ئارەزووە دنیاییەکانی مرۆڤ وەکو بەشێک لە غەریزەی ئاژەڵی مرۆڤ سەیر دەکات. بەگومان ئەگەر غەریزە ئاژەڵییەکانی مرۆڤ بەسەر ویژدان، یان هوشیاری یان تەنانەت بەسەر غەریزە مرۆییەکانیدا بادەست بن، ئەوا ڕەفتاری بادەست لە مرۆڤدا دەبێتە ڕەفتاری دڕندانەو ئەوکاتەش هیچ بڕبەست و ڕێگرییەک لەبەردەم تاوانکردندا نامێنێت.
ئەمی شاعیر هەکاری هەموو ئەو تاوانانەی لە دوای کوشتنی هابیل لە لایەن قابیلەوە دەخاتە ئەستەی قابیل و پەیوایە ئەم ڕچەشکێن بوو بە ئەوەی مرۆڤایەتی فێری تاوانی کوشتن بکات. هەروەها ئەو سەرەتای تریش لەپاڵ ئەم تاوانەدا بە سەرهەڵدانی تاوان دیاری دەکات. ئەو باسی ئەوە دەکات لەو ڕۆژەوە دەرگای شەهوەت کراوەتەوە، خوێنشتن بووەتە کارەکی ئاسایی. ئەمەش مانای ئەوەیە لەو ساتەوە مرۆڤ خۆی دایە دەستی حەزو ئارەزووەکانی و بەجۆرێک بوو بە کۆیلەی ئەو حەزو ئارەزووانە، ئیتر دەرگای تاوان و خوێنشتن کەوتە سەرپشت. ئەم پەیوایە نێک هەر خوێنی مرۆڤ لەم سەر زەویە دەژێت، بەڵکو درەخت و تەنانەت ڕەگەزی بە گیانی وەکو بەردیش خوێنیان بەربووە. لەرەدا جارێکی تر خاستی زیندەوەر بە ڕەگەزە نازیندووەکانی لە جۆری بەرد دەبەخشرێت. واتە لە ئەنجامی یەکەم تاوانی کوشتن و کردنەوەی دەرگای حەزو ئارەزووە ئاژەڵییەکانی مرۆڤدا تاوان و خوێنشتن بووەتە دیاردەیەکی ئاسایی لەم گەردوونەدا.
ئاشکرایە پەیامی عیسا، سەرباری بنەماکانی خوداپەرستی و بەوابوون بە جیهانێکی تر لە دوای مردن، پەیامی ئاشتی و برایەتی و ڕاستگۆیی

بوو. عیسا لە خاچ درا و ئامانجی سەرکیش لە پشتی ئەم تاوانە نامرۆڤانە گەورەیەوە، لەناوبردنی پەیامەکەی عیسا بوو. خاک نیگەران بوو بە ئاوی بەسەر عیساو پەیامەکەیدا هەنرا. ئەم وەها وەسفی ئەو تاوانە دەکات کە خاک ئاگر لە جەرگی بەربووە. ئەمەش وەناکردنی خاکە وەکو دایک و عیساو پەیامەکەشی وەکو نەوەی خاک، کە دایک بە لە دەستدانی نەوەکەی بە جەرگ سووتاو ناودەبرێت. ئاوەش قورسی ئازاربەخشی و گەورەیی تاوانەکە نیشان دەدات. ئەم لەو ساتەوە کە عیسا لە خاچ دراوە، وەکو تەم باسی عیسا دەکات، کە ئەمەش مانای ونبوون و لەناوچوونی و نادیاری چارەنووسی ئەو و پەیامەکەیەتی. ئەو پەیامەی کە زۆرێک لە بنەوایان و رەش و رووت و ئاوانەی لەژێر باری خەمدا دەناڵێنن، خەون بە زیندووبوونەوەی پەیامی ئاشتی و برایەتی و راستگۆیی عیساوە دەبینن.
ئەمی شاعیر سەبارەت بە یەکەمین تاوانی کوشتن ناڕاستەوخۆ باسی هەوڵێک دەکات بۆ شاردنەوەی دەرئەنجامی ئەو تاوانەو ئاشکرا نەکردنی کە ئاویش ناشتنی تەرمی هابیلە. ئەم باسی ئەوە دەکات کاتێ کە قابیل تەرمی براکەی کە بەدەستی خۆی کوشتبووی لە کێو دەکات و نازانێت چی لە بکات، خودا قەڵەمڕەشێک وەکو رێنومایییەکەر بۆ قەڵەمڕەشێکی مردارەوبووەوە دەنێرێت تا لە بەرچاوی قابیل لە ژێر گڵدا قەڵەمڕەشە مردارەوبووەکە بشارێتەوە. ئەم پرسیار دەکات و دەڵێت ئایا بۆچی خودا ئەو رێنومایییەکەرە بۆ قابیل دەنێرێت؟ لە کاتێکدا ئەو یەکەمین تاوانبارە بۆ کوشتن لە مێژووی مرۆڤایەتیدا و ئەو بەرپرسە لە هەموو تاوانی کوشتنەکانی دواتر. ئایا تاوانبارێکی لەم جۆرە بۆ وەڵامدەبێت لەو بارە ناهەمواری تێکەوتووە رزگار بکرێت؟ یان پێویستە بەجۆرێکی هەندە تووند سزا بدرێت کە کەسی تر بوێری ئاوەی نەبێت تاوانێکی تری لەو شێوەیە ئەنجام بدات؟ ئەگەر خودا ئەو قەڵەمڕەشەی بۆ قابیل نەناردایەو فەرمی نەکردایە چۆن تەرمەکە بشارێتەوەو خەیی لە رزگار بکات، ئەوا مانەوەی تەرمەکە بۆ هەتاهەتایە بۆ کێی قابیلەوە وەکو نیشانەی تاوانکردن، گەورەترین سزا بوو بۆ ئەو. ئەگەری ئەوە هەبوو ئەگەر سزای لەکەڵکردنی تەرمەکە بۆ هەتا هەتایە بەسەر قابیلدا بسەپێنرایە، ببوایەتە عیبرەت و دوای ئەو کەسی تر بوێری ئاوەی نەبوایە تاوانی کوشتن ئەنجام بدات. بەڵام وەکو دەبینرێت خودا قابیل لەو هوو زردەیی دنیا رزگار دەکات و سەرئەنجام لە بری ئاوەی مرۆڤ عیبرەت وەربگرێت و جارێکی تر بوێری ئەوە نەکات تاوانی کوشتن ئەنجام بدات، بەجۆرێک ئەو ئاماژەی پێدەدرێت کە کوشتن کارێکی ئاسایی. لێرەدا لە ئاستی هەستپێکراو بەڵام نەبنراودا، جۆرێک لە ناڕەزایی لە ئاستی قوڵی دەقەکەدا بەرامبەر بە رزگارکردنی قابیل لەو بارە نیگەرانیەی

تێدابوو دەبینرێت. ئەمی شاعیر لایەنگری ئەوێیە کە نەدەبوو ئەو قەڵەمڕەش بنەردرایە تا قابیل فەرنەبووایە تەرمەکە بشارێتەوە بە هەمیشە بە کەیەوە بوایە وەکو پەڕەی تاوان و ریسوایی و ڕووەشی، چونکە بە پەی تێوانینی هەموو ئایینە ئاسمانی و زەمینیەکان مرۆڤ شایانی کوشتن نییە و گەورەترین تاوانیش تاوانی کوشتنی مرۆڤە کە جێنشینی خوایە لەسەر زەوی.
بەگومان دەشێت ئەو پرسیارەی دەقەکە بەرزی دەکاتەوە ئەمە بێت: ئایا دەشێت کەسێک تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست ئەنجام بدات، کە وەکو گوتمان لە روانینی ئیسلامەوە وەکو ئەوە وایە هەموو مرۆڤایەتی بکوژێت، کەچی ڕەنومایەکەری بە بەردرێت بە ئەوەی لەو بارە ناهەمواڕەی کە تێکەوتووە ڕەنگە رزگاربوونی ئەستەم بێت، رزگار بکرێت؟ لە پشتی ئەم روانینەوە کە دەقەکە بەرجەستەی دەکات، ئەو دەلالەتە بەرهەم دێت، کە یاساکانی ئەم گەردوونە سەربازی ڕەکخستنیان بەجۆرێکی گونجاو و پێ لە هارمۆنی، بەڵام ناجۆری و نادادپەروەری زۆریان تێدایە و ئەو ناجۆری و نادادپەروەرییەش دەرهەق بە مرۆڤ دەکرێت، کە لەراستیدا دەبوو لەم گەردوونەدا هەموو جوڵەیەک لە بەرژەوەندی مرۆڤ و لە پێناوی سەروەری مرۆڤدا بووایە وەکو ژیرترین و پەرەسەندووترین بوونەوەرو وەکو نوێنەری خودا لەسەر زەوی.
لە دەقەکەدا هاتووە:
ئەی سەردەمی قەڵەمڕەش و کونەبەبوو../ من ئەمرم و لەناو دەریای دوودڵیی یا../ شەپۆلەکی دنیایی بەچی مەشکم ناپژنێ../ بەسەر تاشەبەردەکەوە؟ / شەپۆلەکم ئەسوتیم و نابمە هەم../ لە دارستانە تاشەبەرد../ هەڵئەنوتم و سەز ئەکەم بە عەزرەت کەنارەکەوە / گشت گیانم لەت و پەت بووە / لەهەر چایخانەو شەقام و بن دارەکا../ پارچەیەک لە دەم ونبووە / من یوسفم..یەعقوبیشم../ نیوەم لە بنی بیرایەو نیوەم ئەگری / کوانێ ئەقرێ؟.. کوانێ ئارام؟../ کراسی یوسف بە یەعقوب../ یەعقوبەکی ژەر هەڕەس و ملیانە زام./
شاعیر راستەوخۆ قسە لەگەڵ سەردەم، یان بارودۆخ دەکات و لە ڕەگای دانەپاڵی چەند خاستەکەوە دیاردەت ناجۆری و خراپی سەردەمەکە نیشان بدات، بەڵام لە پشتەوە وەسفی سەردەمەکە ناکات، بەڵکو راستەوخۆ دیدوبۆنت و پەی دەبەت تە سەردەمێکی خراپ و ناجۆریت. ئەوەش لە بەکارهێنانی هەردوو ناوی قەڵەمڕەش و کونەپەپوو-وە نیشان دەدات. قەڵەمڕەش هەمای کاولکاری و وێرانبوون و چەوانی و ڕووتکردنەوەیە لە هەموو سیمایەکی ژیان. هەروەها کونەپەپوو هەمای خراپەو بەدبەختی و هەواڵ و ڕاگەیاندنی شوومو کارەسات و نەهامەتیە. لە ڕەگای بەکارهێنانی ئەم هەما نادڵگیرانەوە، کە هەڵگری ماناو

دڵاڵاتی کارەسات و لێناوچوونن، شاعیر بە کات، یان بەسەردەم دەڵێت تە کات و سەردەمێکی بارگاوی کراویت بە ڕەگەزەکانی کارەسات و مەرگدەستی. واتە ئەو دیاردەیت بەیت کە ئەو سەردەمەی دەقەکەی تیادا بەرهەمهاتووە، سەردەمێکی ناهەمواروو تراژیدی بووە.
ئەم باسی ئەوە دەکات لەم سەردەمە ناجۆرەدا دەمرێت، بەڵام سەرباری ئەوەش ئەم لە بارێکی دووددێدایە، کە مەبەستی لە باری شلەژ و گومان و نادڵنیایی. ئەوەش بگومان وای لە دەکات ئارام نەگرێت و هەمیشە نیگەران بێت و لەبەردەم ترسدا بێت. ئەم لەباری دووددێدا دەمرێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بە گومانەوە سەیری مردن و دوای مردن دەکات و شتێک نییە دڵنیای بکات و بیگەیەنێت بە دڵنیایی، یان بە بەڕاوەی ئایینی بیگەیەنێتە یەقین. چونکە ئاشکرایە گەیشتن بە یەقین مانای حەوانەو ئاسودەیی ڕەحەتی و دەروونی. ئەم ئەستا خوازیاری ئەوەیە بگات بە دڵنیایی. هەربۆیە دەپرسێت بۆچی شەپۆلێکی دڵنیایی مەشکی ناپژمێت. کە ئەم دەربڕینە دەشێت وەها لێکبدرێتەوە کە ئەم زۆر پەرەشی دڵنیایە، یان بە بارێکی تردا، دەخوازێت دڵیایی وەکو هەزێکی وەرانکەر یان وەکو هەزێکی یەکلاییکەرەوە لە مەشکیدا بتەقێتەوە. کە ئەوەش دیگەیەنێت بە دڵنیایی، یان بە لوتکەی دڵنیایی، کە ئەویش یان دڵنیابوونە لە مردن و چارەنووسی دوای مردنی، یان دڵنیابوونە لە مردن و کۆتاییهاتنی هەموو شتێک لە دوای مردن، .واتە گەیشتن بە یەقینی ئەوەی کە دوای مردن ژیانێکی ترو دنیایەکی تر هەیەو دەشێت ئەم بە ئومێدی ئەو ژیانەی تر بێت و لەبەرئەوەش گوێ بە مردن نەدات و وەکو دەستپێکی لەناوچوون و سڕینەوەی هەتاهەتایی سەیری نەکات، یان وەها لە مردن نەڕوانێت کە بریتیە لە گەیشتن بە یەقینی ئەوەی کە مردن دوا خاڵە کە ئەم بیگاتێ و دوای ئەو هیچ شتێکی تر نییە. بگومان ئەم ئەستا لە گومانی نەوان ئەم دوو بۆچوونە، یان ئەم دوو لێکدانەوەیەو تاکو ئەستا نەگەیشتووە بە هیچ کام لەو دوو یەقینە، کە بگومان گەیشتن بەهەر کامەکیان بە ئەم رزگاربوونە لەو بارە شلەقی و نیگەرانییەی کە تیایدایە. هەربۆیە دەخوازێت بگات بە ئاستی دڵنیایی بە ئەوەی ئارام بگرێت و بحەوێتەوە.
ئەم خەی وەکو شەپۆلێک دەناسێنێت نەک خەی بە شەپۆل بچوێنێت. باسی ئەوە دەکات کە دەسوتێت، بەڵام نابێت بە هەڵم. لە راستیدا هەموو ئەو شتانەی، یان هەموو ئەو مادانەی کە دەسوتێن، دەبن بە دوو جۆر پاشماوە، کە یەکێکیان دوکەڵ و پەرش و بڵاودەبێتەوەو سەرئەنجام هیچی نامێنێتەوە. دووەمیان خۆزو سوتووە کە وەکو پاشماوە بەجێدەمێنن و دەشێت لەگەڵ ڕەشتنی کاتدا لەناوبچن، یان بگۆڕێن بە شتی تر چونکە ئاشکرایە لە ڕووی زانستیەوە مادە لەناو ناچێت،

بەکو لە دەخکەوە یان لە شوێکەوە دگۆڕت بە دەخ یان شوێکی تر. ئەم خەی وەکو شەپۆلێک نیشان دەدات کە دەسووتێت. لە راستیدا شەپۆل خاستی ئاو یان خاستی دەخی شلی مادەکانە، بە تایبەتی ئاوی دەریاو زەریاکان لە شوێنی خەیاندا شەپۆل دەدەن. کە دەخی مادەش ئەگەری ئاوی هەیە بە دوو ئاراستە بگۆڕێت بەپێی بەرزبوونەوەو نزمبوونەوەی پلەی گەرمی. لەبەرزبوونەوەی پلەی گەرمیدا ئاو یان دەخی شلی دگۆڕێت بە هەڵم. لە نزمبوونەوەی پلەی گەرمیدا ئاو دگۆڕێت بە دەخی رەقی، واتە دەبێتە سەهۆڵ. بەڵام ئەم دەسووتێت کەواتە پلەی گەرمی بەرزدەبێتەوەو بەوپێیەش دەبە ببێتە هەڵم، بەڵام ئەو باسی دەرچوونی خەی لە جۆڵەی ئەم یاسا سروشتیە دەکات.

ئەم لەم بارودۆخە خراپەی کە تیایدایە باسی ئەوە دەکات وەکو شەپۆلێک دەسووتێت و بە نیگەرانیەوە بەسەر دارستانی تاشەبەرددا هەنگاودەنێت و هەڕەشەدەنوتێت. دارستان لە لایەک هەمای چەی و سەوزاییە و زەمینەیەکە بە شاردنەوەو حەشاردان و تەنانەت زەمینەیەکە بە ترس و دڵەڕاوکێ و ونبوون. بەڵام " دارستانێ تاشەبەرد" دەلالەتی وشکی و سەختی و ئاگرزی و نەبوونی ژیان و زیندەگانی و هەڕەشەکران و ملشکان و لەناوچوون هەڕەشەدگرێت. ئەم لەم بارە ناجۆرەی خەیدا لە تاشەبەردی ئاگرزو سەخت هەڕەشەدنوتێت، جەستەی پارچە پارچە دەبێت، بەڵام لەوکاتەدا گەرانی بە باڵای کەنارەکدا دەگۆڕێت، یان خەون بەکەنارەکەوە دەبینێت. هیواخواستن لەو چرکەساتە ترسناکەی هەڕەشەنوتاندا بە کەنارەکەوە دەلالەتی خەونبینن بەرزگاربوون و گەیشتن بە یەقین هەڕەشەدگرێت کە ئەویش گەیشتنێ بە یەقینی بوونی ژیانەکی تر لە دوای مردنەکەی، یان گەیشتن بە یەقینی کەتایەهاتنی هەموو شتەک لە مردندا. گەیشتن بە کەنار مانای گەیشتنێ بە یەکەک لەو دوو یەقینە.

کاتێ ئەم لە تاشەبەرد هەڕەشەدنوتێ، لەت و پەت دەبێت و هەر پارچەیەکی دەکەوێتە شوێنەک و ناتوانێت بیاندزێتەوە. ئەم سەرباری ئاوەی باسی لەت و پەتبوونی گیانی دەکات، بەڵام گیان لە دەقەکەدا بە مانای جەستە و دەشێت بە مانای ژیانیش هاتبێت، چونکە ئەو باسی لەت و پەتبوونی گیانی و ونبوونی پارچەکانی دەی دەکات، کاتێ باسی ئاوە دەکات لەهەر شوێنەک پارچەیەک لە دەی ونبووە. دە بە مانای ژیان و بە مانای خەشەویستیش دێت. بەیە لەبەردا ئاوە دەردەکەوێت کە ئەم لە ئەنجامی مانەوە لەسەر خاکی شلاقی نەوان گومان و دڵنیایی، گیان و جەستەی لەت و پەت و پارچەپارچە دەبن و هەر پارچەیەکی لە شوێنەک ون دەبێت. ئەمەش ئاوە دگەیەنێت کە ئەمی قسەکەر لەپەناوی ئاوەی لەت و پەت نەبێت و ون نەبێت، دەیەوێت بگات بە یەقین، واتە

دنیایی یان یەقین وەکو چارەسەر یان رزگاربوون لە دەستی ونبوون و لەناوچوون سەیر دەکات. لەڕدا ناڕاستەوخۆ لە ئاستی نەبینراوی دەقەکەدا ئەو دەلالەتە بەرهەم دێت کە گومان و مانەوە لەسەر هەڵەی باریکی شلەقی نێوان گومان و یەقین دەبەستە هەی لێت و پێت بوون و ونبوون. کەواتە هەوڵەی ئەم بۆ رزگاربوونە لە لەناوچوون. لەناوچوونێک کە ئەم واینیشان دەدات کە سەردەمی ناهەمواروناڵبار هەناوێتیە پشەوەو ئەم خەی چ وەکو تاکەکەس و چ وەکو نموونەیەک بۆ مرۆڤایەتی ناتوانێت لە هەژموونی مەترسیداری ئەو سەردەمە ناجۆرە دەربازبێت و بگات بە دنیایی. واتە نیگەرانی و ترسی ئەم تەنیا نیگەرانی و ترسی تاکەکەسیی خەی نییە، بەڵکو ترس و نیگەرانیە لەو بارودۆخە ناهەمواری جوڵەی گەردوون کە مرۆڤایەتی لەسەر هەڵەی شلەقی نێوان گومان و یەقین راگرتووەو ئەوەش بووەتە هەی لێت و پێتبوون و ونبوونی.

شاعیر دەگەڵتەوە بە ناو مەژوو، هەوڵەدات لەو رووبەڕدا هاوشیوە بە خەی بدزیتەوە. هەربۆیە دەمەک خەی بە یوسف ناودەبات و دەمەک بە یەعقوب. مەبەست لەم خچواندنە بە باوک و کوڕەک کە هەریەکەیان بەجۆرێک قوربانیە بە ئەوەیە کە بەڕت ئازارو خەمکانی دوو قوربانی لەخەیدا کەکردووەتەوە. یوسف کە لە لایەن براکانیەوە فڕەدەرێتە بنی بیرەوەو یەعقوب کە کوڕی ئیسحاقی کوڕی ئیبراهیم خەلیلە قوربانی دیارنەمانی کوڕە هەر خەشەویستەکەیەتی. پشتریش ئیسماعیل کە مامی یەعقوبە بە فەرمانی خودا بەیاربوو بکرێت بە قوربانی، بەڵام لەبەر گوڕەایەڵی خەی و ئارامی و دانبەخۆداگرتنی باوکی، بەخشرا. یەعقوبی برازای ئیسماعیل و یوسفی کوڕی نموونەی تری دیاری قوربانین لە مەژوودا. بەڵام دیسان یوسف پاداشتی قوربانی بوونی وەردەگرێتەوەو دواجارو دوای فڕە و ناپاکی براکانی دەبەستە عەزیزی میسر کە گەورەترین دەسەڵاتدارێتی لە دەڵەی نیل دادەمەزرێنێت لە دوای فیرعەونەکان. یوسف کوڕی یازدەهەمینی یەعقوب بوو، کە دوانزە کوڕی هەبوو. بەڵام یەعقوب ئەمی لە هەموویان خەشتر دەویست. ئەوەش وایکردبوو براکانی ئیرەیی پەبەرن و رقییان لەی بێت. ئەمەش دەبەستە هەی ئەوەی بیخەنە بنی بیرەوەو کراسەکەی خوەناوی بکەن و بە باوکیان بڵین یوسف گورگ خواردوویەتی.بەگومان یوسفی قوربانی دواتر دەبەستە یەکیک لە کەستیە دیارەکانی مەژوو. ئەمەش بەجۆرێک وەکو ئەوە وایە هەزو دەسەڵاتی خوداوەند پاداشتی بداتەوە لەپای ئەو ناپاکیەی براکانیلەگەیان کرد.

ئەستا شاعیر نیوەی یوسفە کە لە بنی بیردایەو براکانی رایانگەیاندووە کە گورگ خواردوویەتی. نیوەکەی تری یەعقوبە کە وەی دوای دەزینەوەی کوڕەکەیەتی و دەشزانێت کە کوڕەکەی بە پیلانی

کۆمەڵگانی تر سەرنگون کراوە. بەڵێ یەعقوبیش لە ئازارەکی سەختدایە. ئازاری دیارنەمانی خۆشەویستترین کەسی لە لایەک و هەستکردنی بە ناپاکی کۆمەڵگانی تری لە لایەکی ترەوە. ئێستا ئیمی شاعیر ئازاری ئیم دوو قوربانیەی پێکەوە لەخەیدا کەکردووەتەوە. سەرباری ئەوەش هەشتا بە دوای ئارامی و حەوانەوەدا دەگەڕێت. ئیم پێشتر خەی وەکو یوسف و لە هەمان کاتدا وەکو یەعقوبیش دەناسێنێت، بەڵام ئێستا زیاتر خەی دەخاتە شوێنی یەعقوب و ئازاری دیارنەمانی کۆمەڵگەی ڕەحی دەکرێژێت و بەدوای نیشانەیەکی دەنیاییدا دەگەڕێت. وەکو ئاشکرایە براکانی یوسف کراسەکەی یوسف خوێناوی دەکەن و دەیکەن بە بەڵگە بە نیشاندانی ئەوەی کە براکیان گورگ خواردوویەتی. ئێستا یەعقوب بە دوای سەراخی کۆمەکیدا ئارامی لەبڕاوە. ئەو دیاردەیەت لە چارەنووسی کۆمەڵگەی دەنیابێت، تەنانەت ئاگەڕ چارەنووسەکی ڕەشیش بێت. واتە ئەو بەدوای دەنیاییدا وەڕێ، تەنانەت ئاگەڕ ئەو دەنیاییە بە نەمانی کۆمەکیشی بێت باشترە لەوەی لەو گومان و نیگەرانیەدا بمینێتەوە. بەڵێ بینینی کراسی خوێناوی یوسف سەرباری ئەوەی کە گەورەترین کارەساتە بە ئەو، بەڵام هەشتا جارەک لە دەنیایی پەدەبەخشێت بەڵام دەنیاییەکی تفت وتاڵ و پڕ لە ئازار. لەڕداو لە پشتی ئیم بەچوونەوە، دەقەکە لایەنگیری ئەوە دەکات کە گەیشتن بە دەنیایی هەرچەندە دەنیاییەکی پڕ لە ئازاریش بێت باشترە لە مانەوە لە باری گومان و نیگەرانی و چاوەڕوانیدا.

ئێستا بە ئاشکرا دیارە کە ئیم دەقە لەسەر بنەمای دووانەی گومان / دەنیایی بنیادنراوە، کە ئەمەش بارەکی ئاشکراو باڵادەستە لە ژیانی مرۆڤدا. هەرچەندە گومان ڕەگایەکی دیارە بە ئاشکراکردن و بە دەزینەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا بارەکی ناجێگیر و شلەقە، هەموو ناجێگیریەکی دەروونی و ڕەحی ئازاربەخشە. ئاشکرایە نەک هەر مرۆڤ بەڵکو کەی زیندەوەران هەموو هەوڵێک دەدەن بە ئەوەی لە ئازارچێشتن بەدوربن. هەر لەژێر کاریگەری ئیم هەکارداییە کە مرۆڤ وەکو پەرەسەندوترین بوونەوەر بەدوای دەنیایدا دەگەڕێت، بەو ئومێدەی لەوباری نیگەرانی و گومانە دەربازبێت و ئەوەش ببێتە هەی ڕزگارکردنی لە ئازاری ڕەحی و دەروونی و ویژدانی. بەڵام گەیشتن بە دەنیایی یەعقوب لەگەڵ خەیدا ئازارەکی سەخت دەهێنێت، چونکە کراسی خوێناوی و قسەی کۆمەکانی دەنیای دەکەن کە کۆمەکەی گورگ خواردوویەتی.

ئیم پێشتر ئازاری گومانکردن لە چارەنووسی کۆمەکەی ڕەحی دەخوارد، بەڵام ئیستا ئازاری دەنیابوون لە نەمانی کورەکەی و لەناوچوونی بەو شێوە تراژیدیە ئازاری دەدات. پێشتر ئازاری گومانی دەچێشت، بەڵام ئیستا ئازاری دەنیابوون لە چارەنووسی کارەساتباری کۆمەکەی

ئازاری پێ دەچێژێت. بەڵام ئەمەی دووەمیان ئومێدبەخە، بۆیە سەرباری سەختی ئازارەکە لەگەڵ ڕەیشتنی کاتدا لە لایەک بەناچاری و لەلایەک بەهۆی خۆ و سروشتی ڕاهاتنی مرۆڤەوە، لەگەڵ ئەو بارە ڕادێت. لەڕدا گەیشتن بە دنیایی، بەڵام دنیاییەکی پڕ ئازار شوێنی ئازاری گومانکردن دەگرێتەوەو دنیایی ئارامی پڕدات، بەڵام ئارامیەکی پڕ لە ئازار.

دەنگ و دایەڵگ و شتی تریش لە ڕەمانی کچێی کافرەشدا.. گەران سەباح

نەبەز گەران وەستایە لە هەڵبژاردنی بابەت بۆ ڕەمان. کە بیری بۆ کچی کافرەش دەچێت ڕەمانێکی لەسەر بنووسێت؟ جێی دەستخۆشیە ئاوەڵکی لەو بابەتە دانسقە دایەوە و کردی بە دۆکیومێنت تا هەتایە بمێنێتەوە. خەزگە وەک پەژێیەکی نیشتیمانی، بودجەیەکی دەبوو و دۆکرا بۆ ئینگلیزی و بۆاو دۆکرایەوە.
لە زمانیش وەستایە، نەبەز. سادە، ڕەوان، خۆش، بۆ گڕە. سادەنووسین قورسترین کارە. ئاڵەزنووسین ئاسانە، هەموو کەس دەتوانێت ئاڵەز بنووسێت و کەس لێی تێ نەگات.
هەندێ هەڵەی ڕێنووس، چەند ڕستەیەکی ناڕوون و کۆ و تاکی بکەر و فرمانی بەسەردا تێپەڕیوە، خەزگە لە چاپی دووەمیدا ئەوانیشی چاک دۆکرد. بۆ نموونە لە لاپەڕە (٢٨٨ و ٢٨٩)دا، (پیشانم دا) و (… بردۆکمان پیشاندا) هەن، ئەوەی یەکەم ڕاستکەیە. لاپەڕە (١٨٧)، (بژدار) یان (بشدار)؟ هەردووکیان تەواون، بەڵام دەبێ نووسەر خۆی یەکلا بکاتەوە یەکیان بۆکار ببات. نمێنمێ یان نمێ نمێ (لا٢٨٨)؟ هەندێ ناوی کارت کردووە وەک: خوازبێنیکەر نێک خوازبێنی کەر (لا٢٠٦، ٢٠٧)؛ دەردەسەری نێک دەردێ سەری (لا٢٦٤)؛ بەسەربردن نێک بەسەر بردن (لا٣١٩). کاکڵکان نێک کا کڵکان (لا٣١٩)؛ ژێردەستەیی نێک ژێر دەستەیی (لا٢٢١)؛ باپیرێ نێک با پیرێ (لا٢٦٠).
ئەم ڕستەیە لە لاپەڕە (١٨٤)دا هاتووە: "لەناو ئەفسانەکاندا پاڵەوانەکان و ڕووداوەکان و شوێنەکان، خەیاڵ و خەون و بینینی

تایبەتی تەدابوو." ئەم هەستەی (لا٢١٦): "دوو کوڕەکەی بانیان گرت و ڕەیشت."
لە زمانی کوردیدا، دەبێ بکەر و فرمان لە تاک و کەدا کەک بن. هاستەکە ئاوایە: لەناو ئەفسانەکاندا، پاڵەوانەکان و هێوداوەکان و شوێنەکان، خەیاڵ و خەون و بینینی تایبەتیان تەدا بوو. دوو کوڕەکەی بانیان گرت و ڕەیشتن. (هەرچەندە باگرتن بە فەینەن نەک بە ڕەیشتن).
". . . ئەو پیاوە مەبەستەکی خراپیان هەبێت" (لا٢٤٨). هاستەکە: "ئەو پیاوە مەبەستەکی خراپی هەبێت."
لە لاپەڕە (٢٣٧)دا دەڵێ: ". . . چاوێ گەورێ و قورس و نەرمەکانی". چاوی گەورێ هەیە. بەس چاوی قورس و نەرم چۆن؟
"گەیشتمە سەر شەقامەکە ڕەبوارەکان دەردەکەوتن بە ئیشوکار و چوون بە سەرکار پڕڕیان بوو" (لا٢٨٨). لە مەبەستی تە دەگەم، بەڵام هەستەکە کرچە.
دەنگەیلی نەو ڕەمانەکە تەکەڵن. نەشازن. دەنگی کارەکتەر دەبە یەک بکاتەوە لەگەڵ کولتور و ناوچەی جوگرافی و پەگەی کەمەایەتی. دەنگی ئەلبەرت هەندە نەشازە، حەزم نەدەکرد قسە بکات.
"تە چرای ماڵەکەی منی. هەرچیم هەیە و نییە لە پێناو تە و دایکتدایە. بە ئەوە دەژیم بتوانم دەخەشتان بکەم. کە لەماڵ دوورم، بەبیری خەمی دەهینمەوە کەسەک لە دوامەوەیە، کەسەک لە خونچە دەچێت و بووە بە وزەی ژیانم. تە تەواوی بوون و خەونی منیت." (لا١٠).
ئەلبەرت ئەمە بە (خانان)ی کچی دەڵێت. سەربازەکی دەڵێق و بەدەوشتی ئینگلیز قەت وا قسە ناکات، تەنانەت لەگەڵ کچەکیشی. هەر بەگشتی، ئینگلیز وا قسە ناکەن. ئەم قسەیە لە باوکەکی کوردی پە سەز دەچێت.
"گریانەک لە قوگمدابوو نە ئەوەبوو بێتە دەرەوە، نە ئەوەبوو لەناوەوە بتەقێتەوە و . . ." (لا ٣٤، ٣٥).
پیرەژنەکی ئینگلیز قسە دەکات (لا٢١٥): "خزمانی منم، بەڕحمەت بێت برازای من بوو!" دەڵێی پیرەژنەکی خەکی عەربێت.
"خوا عەفویکا، تە خەشبیت گیانی سپارد" (لا٢٦٣). ئەمە خەسووی کەلیارە لە ڕووسیا. پیرەژنەکی ڕووس وا قسە ناکات.
". . . کەمەڵەک هاوڕێی خوێندکارم لە خوارەوە دەستیانکرد بە هاوارکردن و بژی بژییەکیان لێکردم" (لا ٣١٤). ئەمانە ئینگلیزن و هاوڕێی خانان. ئینگلیز بە پیرەزبایی ناڵێ "بژی".
دەنگی کەشی (کچەی کافرەش) بە یەکەک ناچێت خەکی شارەکی ڕۆژهەڵات بێت. چەند جارەک لە ڕەمانەکە وشەی (بەرسڤ) بەکار دەبات. ئەم وشەیە لە شاری منارەکان نایەتە بەکاربردن.

دەنگی ڤۆگۆ (خانان) بە دەنگی کچێک ناچێت لە بەریتانیا لەدایکبووبێت لە دایکێکی کورد و بابێکی ئینگلیز. بە دەنگی نووسەر دەچێت. دەنگی نووسەر (نەبەز گۆران) تەواو زاڵ لە نێو ڕەمانەکەدا. کاتێ دەنگی نووسەر تێکەڵی دەنگی ڤۆگۆ و کارەکتەرەکانی تر دەبێ، دەنگەکان نەشاز دەبن.
"لەوانەیە زیادەڕەوی بێت، بەس بەوام وایە، ئێو زمانانەی زیاتر خەیان دەبەستن بە هونەری موسیقا و شیعرەوە، زمانێکی شیرینتر و گەرمترن . . ." (لا٩، خانان).
"کەسانێک هەن هەموو دنیاشت بە بخەنە سەر سینییەک . . ." (لا١١، خانان).
"ژیانی بەشێک لە مرۆڤەکان هەندێ سەرنج ڕاکێش و . . ." (لا١٤، خانان).
"هەستدەکەم لە ناخی هەموویاندا نەخۆشێک هەیە . . ." (لا٣٢، کەشی).
"وەک خاکەڕەی مانگا بێت شیرە ڕەشەکیان دەخەن . . ." (لا٣٦، خانان).
"پێناچێت گیانەوەرەکانی تر لە مرۆڤ بچن . . ." (لا٤٢، ئەلبێرت).
"یەکێک لە هونەرەکانی کچان و ژنان . . ." (لا٥٤، کەشی).
"بە سەردەمەکەی خەی جوڵەیەکی گرنگ بووە . . ." (لا٦٥، خانان).
"بەشێک لەو خوێندەوارانەی خەیان بە نوێنەری ڕەشنبیری دەزانن . . ." (لا٢٤٠، خانان).
ئەمانەی سەرەوە چەند نموونەیەکن لە دەیان نموونەی وا لە نێو ڕەمانەکە. دەنگی نووسەر ئاشکرایە و بە دەنگی کارەکتەرێلی نێو ڕەمانەکە ناچێت.
یەکێ لە پەڕەکانی ڕەمان، واقیعیبوونی شوێن و کات و کارەکتەر و ڕووداوەکانە. واقیعیبوون لە نێو خەیاڵ کارێکی ئەستەمە. ڕەمان خەیاڵە، بەڵام هەر شتێک باس دەکەی، دەبێ واقیعی بێت و لەگەڵ جیهانی ڕەمانەکە و خەیاڵەکەدا بگونجێ. دەبێ دریەکان هەندێ ڕاست بن، قەناعەت بە خوێنەر بکەن. لەم ڕەمانەدا، شتێلی ناواقیعی زۆرن. ئەمەی خوارەوە یەکێکە لە دەیان نموونە.
"کچەی کافرەش... ئیتر تێ یەکێکی لە جوانەکانی ئەم شارە . . ." (لا٤٨، کەشی). کەشی (کچی کافرەش) قسە لەگەڵ خەی دەکات. ئەم لەبەرخەدووانەی ناواقیعیە. هەروەها، ڤاندنی کچەی کافرەشیش قەناعەتی پێ نەکردم.
ئەم ڕەمانە هەندێ (چا)ی تێدایە کە لە تام و ئاستی هونەریی ڕەمانەکە کەم دەکەنەوە. چاڵ لە نێو ڕەمان واتە شتەکان یەک ناکەنەوە.
"ئازاری شکانی دەستی شێت و هاریدەکەن. بەشێق بەردەبێتە گەنجەکان"

(لا۲۵۵). ئەلبەرت مستەو دکەوتە ناو حەوزکی ئاو و دستی دشکە. هیچ سەرخشکت بینیوە، دستی بشکە و وەرگێتە چند گەنجێک بۆ شەقان؟ جا گەنجی یاخی و تووڕە ش.
ئەلبەرت و کەشی، خاڵان دبۆنە دوکانی هەمبەرگرک. خاڵان خەیشی، دوای مردنی دایبابی، دچە هەمبەرگر دکەت. سەردەمی ئەمانکە ئسپ و عارەبانەیە. هەمبەرگر نوێیە، تەنانەت بۆ بەریتانیاش. لە کتایبی حەفتاکان، هەمبەرگر دچێتە بەریتانیا.
کێیار (بابی کەشی) بیری مانیان (داکی کەشی) دکات. کەشی لە لا(۲٦۰) بۆ باوکی دێت، "جا خۆ وەزعی ئەمە لەرە زەر باش، بەچی ناچیت بۆ شوێنیدا و بیهەنی بۆ ئەرە." کێیاریش دچە بۆ دوایدا. ئەمە لە کاتکدایە وەزعیان زەر خراپە.
یەکەک بۆفەنی، بۆخرایی نای. غار دەدی. کاتە کەشی دەفەنن، غار نادەن، بۆخرایی دەن. (لا۲۷۱). لە لاپەرە (۲۷۵)، ئەلبەرت کەشی هفاندووە و پێی دەێ بچە خەی بشوات و بۆ نان بخوات. (کەشی)یش بۆ ئاقەی دچە خەی دشوات و دێتە سەر مەزی نانخواردن. یەکەک تازە هفنرابێت، ئاوا بۆ ئاسانی دچە لە حەمامی هفنەر خەی بشوات؟
هەندە پرسیاری تر:
سیستمی پێستە هەبووە. نامەیان بۆ هاتووە. بەچی کەشی یان خاڵان بیریان بۆ ئەوە نەچوو نامەیەک بۆ شاری منارەکان بنێرن، یان پەوەندی بۆ پەلیسەوە بکەن؟ ئاسایی نووسەر وای کردووە، بەهام دبۆ هەیەل هەبن قەناعەتت پێ بهنن.
دوای مردنی دایبابی، خاڵان دەتوانێت سەردانی خاڵی بکات، هەر هیچ نەبۆ دەتوانێت نامەیەک بنێرێت. بۆ نایکات؟ هیچ هەیەک نییە لە ئەمانکە قەناعەتم پێ بکات.
مالی کەشی لە ژێر چاودێریدان، بەیان ووە کە ئەلبەرت نیازی خراپە، ئەی بەچی بیریان بۆ ئەوە نەچوو، کەیانی برای نان بۆ باوکی ببات؟ هاستە کەیان دچێتە کنەسە و دخوێنێت، بەهام دێتوانی یەکشەمان و دووشەمان و ئەژانی تریش نان بۆ باوکی ببات.
لە لاپەرە (۱۳۸-۱٤۹)، مامەستای خاڵان وێنەیەکی شاری منارەکانی بۆ دنێرێت. کەشی سەیری دکات. چەن لەم وێنەیەدا توانی مالی خەیان و کەانی نیگارکەشیی دەوار و دوکانی باوکی ببینێ؟ خۆ گووگڵ ماپ نییە؟
بۆ شەوەیەکی سەیر کەشی چیرەکی خەی بۆ خاڵان باس دکات. ئاسایی دایک و کچ دەیان بۆ یەکتری بکەنەوە و باسی زەر شت بکەن، بەهام هیچ کچ و دایکەک بۆ وردی باسی هەست و سۆز و لایەنی سەکسی بۆ یەکتری ناکەن، بۆتایبەتی لەو سەردەمیدا. نووسەر ئازادە لە

باسکردنی وەها پەوەندییەک لە نێوان کچ و دایک، بەڵام دەبێ قەناعەت بە خوێنەر بکات بۆچی پەوەندییەکە وایە.
لە لاپەڕە (٢٣٧)دا، ئەلبێرت جلی کوردی لەبەر دەکات و جەمەدانیش دەبەستێت. ڤۆگێڵ دەڵێ کەس نەیناسیەوە؟ چۆن؟ سوورەیەکی ئینگلیز لە هەر جێگەدا بێت یەکسەر دێتە ناسینەوە، بەتایبەتی لە شارێکی کوردستاندا.
نووسەر دەرفەتی دایەلۆگ نەهاتووە لە ڕۆمانەکە. نووسینی دایەلۆگ بەشێکە لە هونەری گێڕانەوە. وەک زۆربەی ڕۆمانی کوردی (سەتا ٩٩)، دایەلۆگ بەشێکی زۆری ئەم ڕۆمانەی سەقەت کردووە. بە سێ شێوازی جیاواز نووسراون (-…؛ :…؛ “…) و هەرسێکیان هەڵەن.
لە ئێلف و بێی نووسینی دایەلۆگ ئەوەیە کە کۆتەیشنت (quotation) کردووە، لە کۆتایی دایەلۆگەکە دەبە دایخێ. لە هەندێ شوێن نووسەر داینەخستووە.
دایەلۆگی دەرەژی زۆرە. پەیست ناکات نموونەی بەهێنمەوە، هەر کووی ڕۆمانەکە بکەیەوە، دەیبینی. دەرەژی دایەلۆگ واتە لە کەڕەکردنەوە، واتە فەڕەدانی زانیاری بە لێشاو، کە پەیست ناکات. خۆ نووسینی ڕۆمان بە شێرتی پەکردنەوە نییە، بە شێرتی ئەوە نییە بڕێی ئیللا دەبە بیگەیەنمە پێنجسەت لاپەڕە. لەبەر هەندێ ڕۆمانی کوردی بەتاڵە.
کاتێ دایەلۆگی دەرەژ دەکەیتە چەند پەرەگرافێک، دەبە کۆتەیشن بکەیەوە، لە کۆتایی پەرەگرافی یەکەم داینا‌خەیت، سەرەتای هەر پەرەگرافێک کۆتەیشن دەکەیەوە، بەڵام تەنیا لە پەرەگرافی کۆتایی دایدەخەی. لەم ڕۆمانەدا، کۆتەیشن کراوەتەوە، بەڵام لە سەرەتای پەرەگرافێل کۆتەیشن نییە، هەندێ جاریش دانەخراوە لە پەرەگرافی کۆتاییدا. بەیێ تەکەروپەکەر بووینێ.
دایەلۆگ لەناو دایەلۆگ هەیە. ئەویش وەستای خێی دەوێ. دەبە بەم شێوەیێ بێت: “کە چووموە مالێ دایکم گوتی، ‘بە ئاوا تاخیر هاتیەوە’، بەڵام من وەڵامیم نەداوە.” لەی وردبینەوە، دایەلۆگی سەرەکی بە “کە” دەست پێ دەکات و بە “نەداوە” کۆتایی دێت. دایەلۆگی دووەم کە ئەی داکیتی تاک کۆتەیشنێ. لەم ڕۆمانەدا، لەبەرئەوەی ئەوها نانووسراون، دایەلۆگێل تەکەروپەکەر بوونێ و تامی ڕۆمانەکەیان نەهێشتووە.
کێشەیلی دەنگ و دایەلۆگ لەم ڕۆمانێ بە ئاسانی چارسەر دەبە بەو بە فرەدەنگی بێتە گێڕانەوە. بە گێشنیگای کەسی یەکەمی تاکی سنووردار (خاڵان) ڕووداوەکان دەنێ گێڕانەوە. خەزگێ ئەلبێرت، کێشی، دەوار و کێڵیار وەک خاڵان ڤۆگێڵ دەبوون. شتەکان ڕوونتر دەبوون و خوێنەریش زێتر تامی لێیان دەکرد.
نووسەر هەقی چیرەکی کچێی کافرێشی نەداوە لەبەر لایەنی مێژوویی

سواری شکاک و داگیرکاریی ئینگلیز و شاری منارەکان. پێچەوانەکەشی ڕاستە: لە بەر کچێی کافرەش هەقی مڕۆوی نەداوە. سواری شکاک و بەرهەستی و کوژرانی بە خێی نامانکە. داگیرکاریی ئینگلیز و شاری منارەکان نامانکی ترە. ڕاستە بە تێگەیین لە چیرۆکی کچێی کافرەش، دەبە نووسەر هەندە لایەنی مڕۆوییی باس بکات تا لە سیاقەکە بگەین، بەڵام درێژەی داوەتە و لە زەر شوێن دوور دەکەوینەوە لە کەسکی نامانکە. هەر دەبنە وتاری مڕۆوییی.

بەشی (٢٣) گرنگە، باسی مردنی کچێی کافرەشە. هەندە گرنگی پێ نەداوە و بەخەرایی باس کراوە. ئەو دەمێی کەشی دەفەنن، زەر خەرا باس کراوە. دەبایە یەک دوو جار ڕایکردبا، هەست و سۆز و هەوە و کەسایەتیی کەشی ببینین. بەشێیلی (٧، ٩، ١٢، ١٣، ١٤، ١٨) لەگەڵ ئەو بەشانەێی پەوەندییان بە داگیرکاریی ئینگلیز و مڕۆووی سواری شکاکەوە هەیە، زیادەن، هەر فەدانی زانیاریە. دوورمان دەخەنەوە لە نامانکە و بەزاریشمان دەکەن.

وەێی ئەم کەماسییانە، نامانکە شایەنی خوێندنەوەیە. من زەر سەرسامم بە کەیاری کافرەش. نووسەر بە هونەرکی باڵای گەیانەوە کەسایەتیی کەیارمان پێ پەشان دەدا. بە ئەوەێی پەمان بەت کەیار پیاوکی مەشک کراوە و ئازا و تێگەیشتووە، لە نەێی کار و هەسوکەوت و قسکانی، پەشانمان دەدات چ مرۆڤکە، بەتایبەتی لە لاپەیلی (١٠٩، ١١١، ٢٠٩، ٢٥١). لەرە نووسەر وەستایانە تەکنیکی "پەم مەە، پەشانم بدە" لە هونەری گەیانەوەدا بەکار بردووە.

ئەوارانە ١٥.. سەردار جاف

ئەوارانە بەنی بەخوردکەێی بەر ماڵان دە
شەو دەنگی چرکەێی کاتژمێری تاریکی و
قرچە قرچی خەیاڵەکان دە
ئەوارانە دەبنە بەن و خە لە نەو شین باوکەدا نغرۆن
سەمفەنیای بسکی لە تامە ژەهرە مارکەێی " نالی " دەچی
ئەمە کەێ چەکەرەێ گوە و خونچە و چرۆن
ئافاتەکن وەا تەکیان کردەتە گوە
قریوەکان دەەێی لەنجەێ شەنگبەرییە تەکەە بە دەنگی بەرخەلن و
لەولایشەوە زایەەێی رانە مەێی دەنە خوار زەنگوە زەنگوە

زەر دەمکە شکەت و ماندووی ئەوارانکم
دەستم بگرە و لە سەراغم بخا
نوقمی زەردەی خەتاو بم،
تا لە دامێنی خەندەکەوە قورتارم بکا
نازانە ئەو خەیاتی یا بووە بە من
دڵفینن لە یەک بەستە ئاماون
ئەو سەراخ و کنەی هزر دەکا
لەچوونکە لە مینا رستەیە خنکاون
ئەشکانی دەمو ئەواران لە شەو ئەنگوستەیکدا دەبنە ئازار
هەست و هەناسەیکن
گریانی دەم رووناهی خونچەن و
کچی نەرگزجاکە لە گوعوزار
خونکان دچنە خیادانی یەکەوە و شکفکان دەبنە دک و داکەی
جوبەر و رەگر
ئەم شەو بە دانایەت
تاریکی لوولمان دکا و خەر لە زەردبوونی ژوانە
ئیدی رەژە و بە شەو دەبتە جگر
هەموو جارە لە سفرکانی ئەو رەیە
بەن و بوخورد و گوە دەبخشمەوە
کە دیققەیکی ئەو عیشقە دەدەم
لەو بەریشەوە
دک و دا و تەلە دکاویکان هدەورن و لەدەبنەوە
ئەو بووە تەلیسمکی سیحراوی و پشمک ئاسا دەتوتەوە
غوباری ئەم ئەوارە
بووە تەمتومانک و لە ئاونگی سپەدان دچە
چراتەمان هەر پکەوە خفە دەبە و دستەتەوە
داانکی تاریکتر لە تاریکی
هەموو دەمە لە ئاونە بوونی یەکداین
من هەر شین و تە شینتری
لە بیرت بە خشمدەوی تە کسم و شیرینتری

ئەمانیا
٢٠٢٣ / ٢ / ٩

ژیژك راستەوەكی گاتەجاە یان فەیلەسوفكی جیهانی؟!.. سالام عەبدوللا

ماوەیەكە ژیژك وەك فەیلەسوفكی(چەپ، رادیكال، ماركسی، شیوعی، لینینی)بە وێنەیەكی ستالین لە ژوور سەریەوە ناوی كەوتۆتە ناوان، بەڵام نازانم بۆچی بەو شێوەیە لێی تێنەگەیشتم. سوپاس بۆ هاوڕێم دلیر زەنگەنە وتارێكی(گابێل روكھڵ- فەیلەسوف و رەخنەگرێكی فەرنسی ئەمریكیە و مامۆستای فەلسەفەیە لە زانكۆی فینوفا) بۆ سەر زمانی عەرەبی وەرگێڕا و لە سایتی(الحوار المتمدن، لە 29.1.2023)باوكراوەتەوە. ئەم وتارە پشتی بە 99 سەرچاوە بەستووە و لە سایتی-Counterpunch.org-)باوكراوەتەوە
لەم وتارە دوور ودرێژە بەشێوەی زانستی حەقیقەتی كەسایەتی، پەیام و ئامانجی ژیژك دەركەوتووە كە مرۆڤ لەبەردەمی سەرسام دەبێت كە چۆن ماركسییەكە و ئەم هەموو هەڵویستە رقئامێزەی هەیە دژ بە ماركسیزم(لەبیرتان نەچێت چۆن بەناو ڕۆشنبیرانی سەربەخۆ، پێپەر و فەرنسیە بلیمەتەكانیان لە خەڵك كردبوو بە بیرمەندی گەور و ئەمەش بەشێكە لەو راستیانە لەبارەی ژیژك:
– ژیژك لە گۆڤاری(فۆرین پۆلیسی)وە لە ساڵی 2012 بە یەكێك لە باشترین 100 بیرمەندی جیهانی هەڵبژێردرا. دیك تشینی، ڕەجەب تەیب ئەردۆغان، نەتەنیاهو، ئەئیر داغان(بەرپرسێكی مساد) هاوبەشی ئەو هەڵبژاردەیەن.

- بەشداری كردووە لە دامەزراندنی حزبی لیبڕال دیموكرات (LDS)و یەكێك بووە لە قسەكەرەكانی. یەكێك بووە لەو 4 ئۆپۆزیتسیونە بۆ سەركایەتی یەكەم كۆماری سلۆڤینیا جیابوو.
- ئارەزووی جۆبەجۆكردنی سیاسەتی(دووبارە داشتنی ئابووری لیبڕالی. داوای(خصخصە)ی كردووە و وەك ئایدولۆچییەكی سەرمایەداری بەشێوەیەكی لابەلاكەرانە داوای(سەرمایەداری زیاتر بۆ حاڵەتەكەمان كە مانای بیمەی كۆمەڵایەتی زیاتری هەیە)
- بە گوێرەی بۆچوونی تۆمی مایرز(نووسەری ژیاننامەكەی)، ژیژك لە وڵاتەكەی رقی لە ڕۆشنبیری شیوعی هەبوو.
- یەكەم كتێبی لەبارەی هایدەگەر كە نازییەك بوو و لە لێی

پەشیمان نەبوو. ئەم کتێبە بوو بە سەرچاوەی سەرەکی ئۆپۆزیتسیونی سۆڤیتی دژ بە شیوعییەت.

- بەشداربوو لە دامەزراندنی لقی فەرەنسی دەزگای فێرکاری(جان هوس) و سپۆنسەرەکانی بۆیتین بوون لە کۆمپانیا و سەرچاوەی حکومەتی رۆژئاوایی و لیستێك لەو پاپشتانی کاری تێکدەرانە دژ بە شیوعییەت و لەوانە دەزگای مارگریت تاتشەر، صندوقی کۆمەگەی کراوە(سۆرۆس)، دەزگای قۆرد، سی ئای ئەی، نید.
- دکتۆرای دووهەمی لە پاریس لە 1985 گەیاندوە بە یوگسلاڤیا و سەرنجی رای گشتی وەرگرت وەك ئۆپۆزیتسیونێك خاوەن ئاراستەی رۆژئاوایی سەر بە تیئۆری فەرەنسی دژ بە شیوعییەت و رایگەیاند(وەك کەسێك بەشداربووم لە هەوڵەشاندنی دەسەڵاتی سۆسیالیستی لە یوگسلاڤیا). نووسەری ستونی سەرەکی حەفتەنامەی(ملادینا) کە بەشێك بوو لە لایەنە بەرهەستکارەکانی حکومەت.
- لە راپۆرتێکی دووروودرێژی حزبی شیوعی یوگسلاڤیا کە پشتیوانی لە سی ئای ئەی وەرگرتووە و لەو راپۆرتە تیشك خراوەتە سەر سەر بزاوتوونەوەی دژ شۆڕشی ئەوانەی هەڕەشەی لە مانەوەی یوگسلاڤیای یەکگرتوو دەکەن.
- دوای ئەوە دانی ناوە بەوەی کە ڕێك ئەوە ئاراستەی بووە وەك ئۆپۆزیتسیونێك بەشداری کردووە لە روخاندنی شیوعییەت.
- بەشدارە لە پاراستنی مافی مرۆڤی 4 تاوانبارەکە کە داوای هەوڵەشاندنی سیستەمی سۆسیالیستیان کردبوو و روخاندنی وڵاتە سۆسیالیستەکان. ئەم ئاراستەیە هاوتای ڕێنمایەکانی ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکایە ژمارە 133(NSDD) سەرۆك ڕۆناڵد ریگان کە لە 1984 بانگەوازی کرد بۆ بەرفراوانی هەوڵەکان بۆ"شۆڕشکی هێمنانە" بۆ روخاندنی حکومەت و حزبە شیوعییەکان لە یوگسلاڤیا و وڵاتە سۆسیالیستیەکان.
- بوو بە سەفیری زانستی وڵاتەکەی پاش تێکدانی یوگسلاڤیا
- بە دڵسۆزی مایەوە بۆ لیبێرالیزم و دژایەتی شیوعییەت و وتی: کارێکم کردووە لەپێناویدا نزیکەی هەموو برادەرەکانم دڕاند. هەرگیز چەپێکی بائیشی وا ناکات.
- بەتەواوەتی پشتیوانیم کرد لە حکومەتی سۆڤاکیا. حزبی (LDS) وەك حزبێکی سەرمایە هەوێدا بۆ هەوڵەشاندنی خۆماڵیکردن و جێبەجێکردنی(خصخصه). ئەمە لە سیاقی پاڵنانی صندوقی دراو و بانقی جیهانی بوو بۆ ڕیفۆرمی ئابووری سەخت و کەرتی پیشەسازی وێران کرد و دەوڵەتی خۆشگوزەرانی هەوڵەشاندەوە و کرێی کاری حەقیقی هەرەسی هێنا. کرێکاران بە شێوەیەکی

ترسناك بۆكاركران(614000 هەزار كرێكار لە كێی هەزی كاری پیشەسازی 2.7ملیون كرێكار لە نێوان 1989-1990 لەسەر كار لابران.

- پشتیوانی سەرەكی بوو بۆ ئەندامبوونی سلۆڤاكیا لە یەكێتی ئۆروپا و ناتۆ.
- ئەم ڕۆشنبیرە لە كۆمەڵگەی مەدەنی سەر بە ڕژئاوابوو كاتێ وڵاتەكەی سۆسیالیستی بوو.
- لەهەمەتهی بۆ هەڵبژاردنی بە سەرۆكی حكومە بانگەوازی كرد بۆ پاكسازی دەزگاكانی دەوڵەت لە سۆسیالیستەكان و وتی: لە سفرەوە دەست پێدەكەم بۆ ئیدارەدانی كاروباری ناوخۆ و پۆلیسی سیاسی. ئەو بانگەشانە خەونی سی ئای بوو.
- لە ژیاننامەی ئەم گاڵتەجاڕە(لاكان)یە هاتووە: لە(سلۆڤینیا) من وەك كەسێكی بەهەڵویستی تاریك، شووم، سیاسەتمەدارێكی پیلانگێڕ. من ئەم پیاهەڵدانەم پێخۆشە و لەلامدا زۆر دڵگیرە.
- لە وڵامی بۆدمانكردنی یوگسلافیا بەڕۆیان نا، وەك چەپێك ئەمەیە: هێشتا هەر بۆمبارانكردن بەس نیە كەرچی زۆر دواكەوتووە…من هەمیشە ئەمویست ڕژئاوا دەستوەردان بكەن.
- گەرچی خۆی بە تووندەوو پیشاندەدا، بەڵام پاپەندی دڕووشمەكەی مارگریت تاتشەرە(ئەتەرناتیڤ نیە).
- سەرمایەداری لە هەموو سیستەمەكان خراپترە، بەم سیستەمێكی باشترمان نیە.

ئەم گاڵتەجاڕە نیولیبڕالە"ماركسیە" بەناوبانگە لە دنیای سەرمایەداری… لادەرێكی هەڵپەرستە بۆ دوا وشەكەی مانیفێستی كۆمونیستی: ئەی ڕۆشبیرە بەكارەكانی سەر بە ڕژئاوا یەككرن و كتێبە داهاتووەكەم بكەن یان فیلمە یان هەر شتێكم، هەر شتێك.

گاڵتەجاڕی ژیژیك لە ڕاگەیاندنی كوردی وەك ڕزگار و پیامبەری ئازادی پیشاندەدرێ. ئەوە نیە لە سایتی وشە، 17.4.2019) هاتووە: (لەبارەی ئازادییەوەش ژیژك لەو بۆچوونەیە، كە ئازادی لە تاكی پێوەندییە كۆمەڵایەتییەكانەوە دروست دەبێ، كە سەرەتا لە خانەوادە و دواتر لە بازاڕە دواتر دێتە ژێر دەستی حكوومەت و سیستەمە جیا جیاكانی فەرمانڕەوایی، ئەو سوورە لەسەر ئەوەی كە هیچ شتێك ڕوون نابێ و حەقیقەت نییە، ئەگەر لە پشتەوەی پێوەندی كۆمەڵایەتی و سیستەمی سیمبۆل و هێماكان بوونیان نەبێ، كەواتە ئەو دوو شتەی پێناسی مرۆڤن، لە هەمان كاتدا وەدیهێنەری ڕووناكی و ئازادین بۆ ژیانی مرۆڤەكان.)

ئەمانە ئەڵێی میمونن، بە سەرسامیەوە بۆ ئەم جۆرە گاڵتەجاڕانە دەوانن و لێیان بووە بە پەیامبەر. هەر راستیانە ئازادی لە تۆرە کۆمەڵایەتیەکان سەرچاوە وەردەگرێت؟ تۆ بڵێ ئازادی لە رزگاریمان لە کاردا نەبێت؟!
سایتی(ڕۆژنیوز، 29.9.2022) بەبۆ ئەوە وردببنەوە، وتەیەکی ژیژکیان وەرگرتووە و لە پێشەوە وەك فەیلەسوف و رەخنەگری بەناوبانگ پێهەدەڵێن: ئەو ڕاپۆرتەی بۆ دروشمی "ژن، ژیان، ئازادی" لە دوای کوژرانی ژینا ئەمینی لە وڵاتی ئێران سەریهەداوە، جیاوازە لەگەڵ بزوتنەوە و فەمینیزمی وڵاتانی پێشکەوتوو و دژە پیاو نییە.)
ژیژیك لەو وتەیەش: 1- راستی نەپاراستووە، چونکە تووشی گشگیرکردن بووە(بزووتنەوەی فەمینستەکان). 2- هەموو فەمنیستەکانی ڕۆژئاواش دژی پیاو نین. چەندین ڕەوت و بۆچوونی جیاوازیان هەیە و ناکرێ هەویستی فەمنستکی سۆسیالیست و فەمنستکی ڕاستەو و کۆنەپارێز و دیموکرات و ئەنارشی و لیبڕال بە یەك چاو تەماشایان بکرێ. 3- مەعریفەتکی نوێ نیە کە داخوازی ژنان و شێوەی خەباتیان لە ئێران یان هەر وڵاتکی تر جیاوازن. نە داخوازایان گشتگیر دەکرێ و نە ناوەڕۆکی بزووتنەکانیان.
لە نامیلکەیەکی دەزگای ئایدیا(100 کتێب) تایبەت بە کابرای قەشمەر، لە گفتوگۆی تاتس تسایتوونگ، بە ڕاشکاوی نەزانی خۆی درخستووە لە هەڵسەنگاندنی(بەهاری عەرەبی): ئەوەی ئەمڕۆ لەم شڕشانەدا دەیبینین بریتییە لە، بزووتنەوەیەکی ئونیڤرسالە« جیهانی، کە خەبات بۆ ئازادیی و هاوکاری زیاتر دەکات«.
ئەم قەرەقوشە"چەپە" لەبارەی کۆمونیزم بەم شێوەیە دەدوێ: (- لە ڕوانگەی منەوە، کۆمۆنیزمی سەدەی بیستەم، مۆزنترین کارەساتی ئەخلاقی- سیاسییە لە مێژوودا، کارەساتکی گەورەتریشە لە فاشیزم، بەڵام لە سەرەتای ڕۆژانی شڕشی ئۆکتۆبەر دا وەڵای بوونی چەمکی (دەندەیی سور)، ئازادیی تایبەتی و تەقینەوەی ئەدەبی بەرلەوەی ببێتە کابوس(
ژیژك بە خۆی گەمژەیی خۆی دەردەخات کاتێ دوو سیستەمی جیاواز بە ناو و ناوەڕۆك و ئامانج و پێکهات و فەلسەفە و بۆچوون بەیەك دەشوبهێنێ، بەداخەوەیە سووپای سووری سۆڤێت سەرکەوتنی بەسەر نازیزم بەدەستهێنا و تەنانەت سوڤێت بە خراپتر لە ڕژەمی نازی هیتلەی دەزانێ:
"ئەگەر ئاستکی دیاریکراوی ئازارکان بپێویت، ستالینیزم لە نازیزم خراپتر بوو"، وادیارە بۆ داخوێ دڵت کە سوپای

سووری ستالین شکستی بە ئامانجی جەنگی نازی هێنا. [4] ئەو پێداگری دەکات کە "مێژوو سەیرم لە تۆندوتیژییەکانیدا وەک کۆمۆنیزم "ئایدیکال" نەبووە و "کۆشکی هیتلەر ئەوە بوو کە ئەو بەس تۆندوتیژ نەبووە". [5] "جەنگ بتوانێت هەندێک ئامانجگاری لە ماو تسیتەنگ وەربگرێت کە بە گوێرەی ئەم تیۆریستە گەورەیە "بەیاری بەبڕیارنە بە برسیکردنی دێیان ملیۆن کەس و مردنی" داوە. [6]
لەاستیدا هەپەرستێکی لیبڕاڵ و گاڵتەجاڕ لە دەزگای ڕۆشنبیری ئیمپریالیسستەکانە و لەبەرچاوی ڕۆشنبیرە کارتێنییەکان بووە بە فەیلەسوف.
ئەم بابەتە زۆر هەڵدەگرێت و هیوادارم هاوڕێ و برادەری تر خەمی نووسینێکی تری هەبێت لەم بارەیەوە.

حەسانەوە.. پشکۆی ناکام

سەرکردەی هێچ ووڵاتێک پێلاماری کاروانی بازرگانی لە دەریا یان لەسەر ئەرز بەدات ئەوە بە یەک و دوو کردن پێ ی ئەڵێن "چەتە/قرصان"، محمدی قوڕەیشی کاروانی بازرگانی قوڕەیش نەما بوو پێلاماری نەیا و تاڵانی نەکا ، کەس هیچی نەووت چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بووە...!!!

() هەر سەرکردەیان فەرمانڕەوایەک یەک لەسەر پێنجی داهاتی میللەتەکەی بڕە بە خێی ئەوا ئەو زاتە بە "دزی کردن" لە داهاتی گشتی تاوانبار ئەکرێ ، بەناو محمدی قوڕەیشی بەناوی "یەک لە پێنج / خمس"ی خوا و پێغەمبەرەکەی ، یەک لەسەر پێنجی هەموو داهاتی قوڕەیشی بە خێی لوش ئەدا و هیچی پئ نەووترا چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بووە...!!!

() لە شەڕی دوو وڵات یان دوو لایەن ، سەرکی لایەنە سەرکەووتوەکە چی کچی شێخ و شەنگی لایەنە دۆڕاوەکە بە "ئابواردن" بە خێی ببات ، ئەو سەرکە پێ ی ئەووترێ "شەهوانی" ، کەچی محمدی قوڕەیشی لە داگیر کردنی خەڵک جولەکەکا نا چی کچی دەگمەن وەک" سەفیە کچی حوێی"و "ریحانە کچی شمعون" هەیە بردنی بە خێی و ناوی لێنان

“دەستکەوتی جەنگ/ غنیمة”،
لەگەڵ ئەوەیشا کەس فزەی لێوە نەهات چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بووە…!!!

() گەر سەرکردەیەک ووشات و گەلەکەی دووچاری نەشکەنجە و نە دووان بکا ، بە کەسکی “خوێن ڕشتن” ئەناسرێ ، محمدی قورەیشی لە تەنها هەشت ساڵا “27” جەنگ و (56) پێلاماری سەربازی بە جێ گەیانوە ، کەسیش هیچی نەووتوە چونکە ئەو:
پێغەمبەری خوا بووە…!!!

() هەنانی کچکی (9) نێ ساڵان لەلایەن فەرماندەوایەکی پیرەوە بە “نەخشی سەکس” ناو ئەبرێ ، سەردەای ئەمە محمدی قورەیشی “عائشە”ی بە (6)شەش ساڵی بردە لای خەی و کە بوو بە (9)ساڵ هەنای کە تەمەنی وەک باپیری وا بوو.! کەس ناڕزا نەبوو چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بووە…!!!

() کاتێ سەرکردەیەک یاسا یان فەرمانێک دەرئەکا نابێ خەی لە سەروو ئەو یاسایەوە بێ ، کە وای کرد ئەبێ بە “دیکتاتەر”، بەڵام محمدی قورەیشی کە یاسای ئیسلامی حەڵاڵ بوونی چوار ژنی بە پیاوەکانی بە دوایەوە بوون دەرکرد خەی (11) ژنی “ئاشکرا”ی هەبوە ، هەمووش بە دەنگ بوون ، چونکە ئەو : پێغەمبەری خوا بووە…!!!

() یەکێ لە سیفەتەکانی “مافیا”ئەوەیە کە نەیارەکانی خەی لەناو ببات و هەرکەسێ لە ی جیابوە بە”خائین”ناوی ئەبات، کەچی محمدی قورەیشی فەرمانی کوشتنی بە هەموو ئەوانە دەرکرد کە بڕیان هەشت و بە “مورتەد”ناوی بردن و ووتی: (ئەو کەسەی دینەکەی بگۆڕێ ئەبە بکوژرێ)… و هەموو لە ی بە دەنگن ، چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بووە…!!!

() هەر سەرکردەیەک پێکهاتێ و کەمە نەتەواتیەکان لەناو بڕە یان بە کەچ کردن ناچاریان بکا ئەوە بە”تاوانباری جەنگ”ئا ژمێرێ ، بەڵام ئەبینین محمدی قورەیشی “یهود بنی قوریة”ی قەتڵ و عام کرد و”یهود بنی نظیر”ی ناچار بە ڕاکردن و پاشان بە کەچ کردن کرد ، بەیاریشی دەرکرد : جگە لە ئیسلام نابێ یەک مەسیحی یان جولەکە لە جەزیرەی عەرەبیا بمێنێ ،، ئەستاشی لەسەر بە کەس نوتقی نەکرد چونکە ئەو: پێغەمبەری خوا بووە…!!!

() سەرکردەیەک بێ ئەو لەلایەن خواوە ڕاسپێدراوە هەرچی نەبێ بە ئیسلام ئەبێ بکوژرێ ، یان پێشیمان ببنەوە و شایەتمان بە تەنهایی

خوا و گوریی خی وک پغمر بنن ، ئو کات بر لبوردن ئکون و لناو ناچن.. بو سرکردیی ئووتر" کم ئق /شت"، کچی محمدی قویشی ئوانی کرد و شی دونیای کرد و کس باسی لو ناکا ، چونکی ئو:
پغمری خوا بوو…!!!

…. ئاخ بچی چاوپشی لو هموو تاوانانی ئیسلام و پغمرکی ئکر ؟ تنها لبر ئوی پاساوکی ئایینی لی پشتویی ؟ بی هر ووتاتک و هر لاینک بی جرک باسی لو ئکا ؟
ئایا ترسیان لی فرشتنی نوتکیان هیی..؟ ..تی بی ی سازش لسر"مژوو" بکری و کی مژوو خراوتی ترازووی پار و توند و تیژی و باز بی سردانا ..؟..گر محمدی قویشی ویک پغمرک بی هبووبی ئو هموو کوشت و کوشتار و تاوانانی ئنجام بات ، خی هیتلر.. و.. ستالین.. و مسلینی.. و صدام..و..و.. لای بشک خک بی ئوان پغمرک بوون بی خیان ، کواتی ئوانی لی پغمری مزنکانی خوا و مژوون و شرعییتک هیی لی تاوانکانیانا ..!!
یان ئبی هر هموویان بی "محمد"یشوی تاوانبار بکرن ، ویک یک سیر بکرن، بی ئمی ئیسلام و محمد یش پارزراو نین و ناخرنی لیستی : "حصانی" وی

پیام ئیبراهیم و رمانی نازیلی مانگ و شازادی خر.. رزا شوان

باسکردن لی رمان، باسکردنی لی جرکی گرنگ و باو و باوی ئدبی، کی شوننکی بارزی لی ئدبی نودا هیی. رمان هونرکی خیالی تازیی لی هونرکانی ئدب. کی لی رژئاوادا سری هدا. رمان لی چیرک درژتر، یا لی زنجیر چیرکک پکهاتوو. بی شوی پخشان دادژرت و باس لی کمک رووداوی همجر دکات.

بەجگە لە پاڵەوانی سەرەکی، ژمارەیەکی زۆری کاراکتەری (کۆسایەتی) تەدا بەشدارن و رۆڵیان لە رووداوەکانی ڕەماندا هەیە. دەشە رووداوەکان لە لە شوێن و دەخەکی نامە و خەیاڵیدابن. دەشەش کارەکتەررکان راستیبن یا خەیاڵیبن، مەرجیش نییە کە تەنیا مرۆڤبن، دەکرێ باڵندە و ئاژەڵ، یا شتی خەیاڵی و ئەفسانەیی بن، بە تایبەتیش لە ڕەمانی منداڵاندا. خەیاڵ ڕۆڵەکی سەرەکی و گرنگی لە نووسینی ڕەماندا هەیە. لە سەردەمی ئەمڕۆدا، بەراورد بە ژانرەکانی تری ئەدەب، ڕەمان گرنگترین ژانری ئەدەبییە و زۆرترین خوێنەری هەیە. جیوازیشی لەوەدایە، کە چەژ و خەشی و جوانی و هونەر و زمان و ئەندێشە و فانتازی و ئەفسوونی لەخەگرتووە و باس لە کێشەکانی ژیان و لە ململانێی نێوان باش و خراپ و شڕ و ئاشتی و لە هیوا و لە خەونەکانی مرۆڤ دەکات. ڕەمان خوێنەران دەهێنێتە ناو جیهانێکی بەرینەوە. وایان لەدەکات کە دەست لە خوێندنەوەی هەڵنەگرن تا بزانن رووداوەکان بە کۆ دەگەن و بە چی کۆتاییان دێت.

ئەگەرچی ڕەمان بە هونەرێکی ئەدەبی تازە دادەنرێت. بەڵام ڕەمان مێژوویەکی دانەبراوی هەیە. کە دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە دوو هەزار ساڵ بەر لە ئەمڕۆ. ڕەسەنایەتی سەرهەڵدانیشی بۆ یۆنانییەکان و ڕەمانیەکان دەگەڕێتەوە.

گۆڕەکان زیاتر حەز لە خوێندنەوەی ڕەمانی ریالیزمی دەکەن، کە شتی لێژیکیان لەخەگرتوون. بەڵام منداڵان هەگری خوێندنەوەی چیرۆک و ڕەمانی خەیاڵین، کە پاڵەوان و کاراکتەرەکانیان منداڵانن یا ئاژەڵ و باڵندەن یا شتی خەیاڵی و ئەفسانەیین. چەژ لە سەرەکێشییەکانی پاڵەوانەکانی چیرۆک و ڕەمانەکان وەردەگرن. لەمە زیاتر درێژە بەم پێشکێیە نادەین و دەینە سەر کرۆکی ناونیشانی ئەم نووسینەمان.

خوشبەختانە لە کۆتایی ساڵی پار (٢٠٢٢) و لە ئەمساڵدا (٢٠٢٣) دا لە لایەن دوو نووسەری ناسراوی کوردمان لە بواری ئەدەبیاتی منداڵان، دوو ڕەمان بە زمانی کوردی بۆ منداڵان چاپکران. ڕەمانی (کچی دورگە بچکۆلەکە) لە نووسینی مامۆستا (ئەمین محەمەد) بۆ مەردمنداڵان. ڕەمانی (نازیلەی مانگ و شازادەی خەر) لە نووسینی خاتوو (پەیام ئیبراهیم) بۆ نەوجەوانان. پەموایە هەردووکیان بە هەڵە نەچوونە کە نووسیویانە بۆ مەردمنداڵان و نەوجەوانان. چونکە منداڵانی خوار تەمەنی سیانزە ساڵان، ئەو پشوودرێژییان نییە کە ڕەمان بخوێننەوە و لە هەماکان تێبگەن.

هەردوو ڕەمانکەش لە چوارچێوەیەکی کلاسیکی خەیاڵئامێزدان و بە شێوازێکی فانتازی ئاسان داڕێژراون. بە گێشتنی پاڵەوانی ڕەمانکانیان بە خوێنکانیان، پەنایان بە ئەفسوون (جادوو) بردوون، بە ئاوەی بەسەر ئەستەم و لە توانابەدەر سەرکەون و خوێنکانیان بەدی بهێنن. گەلێ لە کێڕ ڕەمانووسانی جیهانیش لە شاکارە ڕەمانکانیان بە منداڵان و مەردمنداڵان، بە ڕووبووەوە و سەرکەوتنی پاڵەوانکانیان بەسەر کێشە و تەگەرەکاندا و گێشتنیان بە خوێنکانیان پەنیان بە جادوو بردوون. زۆرن گەر ناویان بهێنین.
پاڵەوانی هەردوو ڕەمانکەش (لوڵو) و (نازە) دوو کچی جوانکیلە و ئازا و ژیر و سەرکەشن. هەناندیی خوێنکانیان دەبنە دوو جیهانی نموونەیی دروستکراوی زادەی خەیاڵی هەردوو ڕەمانووسکە. تەمەنی هەردوو پاڵەوانکەش لە یەکتریەوە نزیکن. هەردوو ڕەمانکە دوو ئەزموونی تازەن لە بواری نووسینی ڕەمانی کوردی بە مەردمنداڵانی کورد. دوو دەستپێشخەریی ترسشکێنن بە نووسین و چاولێکردنیان و بە سەرهەڵدانی ڕەمانی تازەی کوردی بە منداڵان. مژدەبەخشن بە پێشکەوتن و بە داهاتوویەکی باش بە ڕەمانی منداڵانی کورد. ئاوەی بە وردی هەردوو ڕەمانکە بخوێنەتەوە. هەست بەوە دەکات کە چەند خاڵێکی هاوبەش و لێکچووی نزیک لە نێوان ئەم دوو ڕەمانە کوردیدا هەیە. مەبەستیشم ئەوە نییە کە ئەم دوو ڕەمانووسە چاویان لە یەکتری کردووبێت.

دوو هەفتە پێش ئێستا، نووسینکەمان لەژێر ناوی (خوێندنەوەیەک بە ڕەمانی کچی دورگە بچکۆلەکە) نووسی و باڵاومان کردەوە. پێمخۆشە کە بە کورتی و بە چەی باس لە ڕەمانی (نازیلەی مانگ و شازادەی خەر) یش بکەم.
ڕەمانی (نازیلەی مانگ و شازادەی خەر) لە نووسینی چیرکنووس و ڕاگەیاندکار و سەرپەرشتیکار و ئامادەکەر و پێشکێشکەری بەرنامەی (چیرک بە منداڵان) لە تەلەفزیۆنی پەروەردەیی. خاتوو (پەیام ئیبراهیم عەبدولڕەحمان)ە. کە یەکەم ژنی کوردە کە ڕەمان بە منداڵانی کورد بنووسێت. بەمەش ناوی چووە مێژووی سەرهەڵدانی ڕەمانی منداڵانی کورد و تا هەتایە شانازی و شکەداری و نەمریی بە خەی تەمارکرد.
پەیام خان لەدایکبووی شاری سلەمانییە و هەر لە سلەمانی دەژی. دەرچووی بەشی ژمێریاریە. لە پاڵی چواری قوتابخانەی بنەڕەتییەوە، هەگری نووسینی شیعر بووە. دوایی دەستی بە نووسینی

چیرۆک بۆ منداڵان کردووە. لە (٢٠١٠) وە، چیرۆک بۆ منداڵان دەنووسێ و لە گۆڤارەکاندا بڵاوی کردووەتەوە. تا ئێستا بەم ڕەمانیانەوە شەش کتێبی چاپکراوی هەیە ناوەکانیان (سمۆرەی میهرەبان، ژینگەکەم دۆپارێزم، قاپی خواردنەکەی یەسنا، ئاتیزمم هاوکارم بێ، ددانی ورچە، نازیلەی مانگ و شازادەی خەڵ) خاتوو پەیام ئەندامێکی چالاکیشە لە چەند ڕێکخراوەکی پەروەردەیی و ژینگەپارێزی لە سلێمانی.
خاتوو پەیام هاوسەرگیریی کردووەدایکی (دوو کوڕ) و (دوو کچ) ە.
ڕەمانی نازیلەی مانگ و شازادەی خەڵ، نەبەردی ڕەمانووس پەیام خانە، هیوای نووسینی ڕەمانی تری بۆ منداڵانی کورد بۆ دەخوازین.
وێنەی بەرگی ڕەمانەکە و (١٣) وێنەی ڕووەکردنەوەی ڕەنگاوڕەنگ لاپەڕان وێنەکێش (جەژوان عەبدوڵا) وە کۆشراون. کوالێتی وێنەکان باشن. بەڵام خەزگە شۆڕەکی کوردی بۆ نازوە دیاردەبوو، جلکی ساکاری کوردیی لەبەربوایە، زیاتر سەرنجی منداڵانی کوردی ڕادەکێشا. گەر لە وێنەی ژمارە (٢) بوانین. وێنەکە هیچ شۆڕەکی کوردی پێوە دیارنییە. هەڵەیەک لە وێنەکاندا هەیە. نازی پاڵەوانی ڕەمانەکە لە یەکەم وێنەوە تا دوا وێنە هەر هەمان شێوە منداڵی هەیە، وەک ئاوەی کات وەستابێ و نەگۆڕابێت. لە کاتێکدا ئێو گەورەدەبێت و هاوسەرگیری لەگەڵ شازادەکات و دووگیان دەبێت. دەبوایە کاک جەژوانی وێنەکێش. دوا وێنەی نازی لایەنی کەمەوە لە شێوەی کچێکی نەوجەوان بکێشایە. شازادەش لە وێنەکەدا لە تەمەنی منداڵێکی یانزە بۆ دوانزە ساڵی دایە، دەبوایە خاتوو پەیام هەستی بەم هەڵەیە بکردایە. من وەکو خوێنەرێک لە وێنەکان دەڕوانم، نەک وەک ڕەخنەگرێک.
دکتۆر (ماجد خەلیل) پشکێنەرێکی جوانی بە ڕەمانەکە نووسیوە، هەی دواکەوتنی نووسینی ڕەمانی کوردی بە قۆناغە سیاسییە نالەبارەکان دەگەنیتە. بەڵام گرنگترین هەی دواکەوتنی ڕەمانی منداڵانی کورد بە داگیرکردنی کوردستان دەگەڕێتەوە. کە زیاتر لە سەد ساڵە داگیرکەران بواری کوردیان نەداوە سەری خۆشی بخورێنێت. هەمیشە هەوڵی قەکردن و سڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەیی کوردیان داوە و دەدەن.
دکتۆر ماجد لە پشکێنەکەیدا، سەرهەڵدانی دەستپێکردنی ڕەمانی منداڵان لە جیهاندا بە (جۆن نیوبێری) دەگەڕێنێتەوە، بە

دروستیش بە ساڵی (١٧٤٤ز). بەڵام جۆن نیوبەری لە سەرەتادا، شاکارە ڕۆمانی (ڕۆبنسون کرۆزو ـ ١٧١٩ز) لە نووسینی (دانیال دیفۆ)، کە بە گۆڕەساڵان نووسیوەتی. ئەو کورتی کردووە و بە زمانێکی ئاسانتر و بە شێوازێکی ناسکتر و شیرینتر بە منداڵانی داشتووە.
ڕۆمانی (گەشتەکانی گەلیفەر) لە نووسینی ڕۆمانووس (جوناسان سویفت) کە لە ساڵی (١٧٢٦) نووسیوەتی، بە کۆنترین و بەناوبانگترین ڕۆمان بە منداڵان دادەنرێت.
خاتوو پەیام ئیبراهیم، لە ڕۆمانی نازیلەی مانگ و شازدەی خەردا، بە شێوازێکی فانتازی و بە تەکنیکێکی تەکنیک و بە زمانێکی کوردیی ناسک و شیرین و ئاسان ڕۆمانەکەی داشتووە. لە میانەی نازیلەی پاڵەوانی ڕۆمانەکەی، کاری لەسەر زجێرە ڕووداوەکانی کردووە، کاری لەسەر ڕەهەندی پەروەردەیی دروستی منداڵان کردووە. کەمەک بەهای بەرزی بەرجەستەکردووە، کە دەیەوێت لە دەروونی منداڵانی کوردا بیان ڕوێنێت. وەک: ڕۆشت بەرزی، خۆشەویستی، هاوڕێتی، دڵسۆزی، هاوکاری، سوزداری، متمانە بەخۆبوون، ئازایەتی، مرۆڤایەتی، باڵندە و ئاژەڵدۆستی، ژینگەدۆستی، بەزەیی و دڵۆڤانی، حەزی سەرکەشی، گەشبینی، هیواخوازی، چاکەخوازی، یارمەتی، تەکۆشان، کەنەدان، فریاڕەسی، سەرکەوتن، ... هتد.
فانتازیش بە شێوەیەکی ئەدەبی دەوترێت، کە مەیلی ئەوەی هەیە لە جیهانی داب و نەریتی باودا دابڕێت و کاری لە لەژیک بەدەر بکات. فانتازی یەکێکە لە فاکتەرەکانی پشکۆتن و داهێنان لە جیهانی ڕۆمان و چیرۆک و هونەردا.
خاتوو پەیام، خەونی منداڵان لە هێنانەدیی داهاتوویەکی باشتر و ژیانێکی خۆشتر، لە نازی ئازا و دڵۆڤانی پاڵەوانی ڕۆمانەکیدا بەرجەستە دەکات و دەیکات بە نوێنەریان. نازە خەونی ئەوەی هەیە کە بفڕێت و سوورە لەسەر هێنانەدیی خەونەکەی. ئەم خەونەش پەیوستییەکی هەموو منداڵانە، بە ئەوەی ئاشنای جیهانێکی فراوانتربن و شتی تازە بدۆزنەوە و زانیاری زیاتر وەربگرن و ئەزموونی تازە فێربن. هێنانەدیی ئەم خەون و خواستەش، پەیوستی بە بەیارێکی تەکەم و بە ئازایەتی جەستەیی و دەروونی و بە سەرکەشی و سوورەبوون و کەنەدان و هەنگاونانی کرداری هەیە. بە هاوکاری و هاوڕێتی و بە هەزی لە توانەبەدەر هەیە. ڕۆمانووس خاتوو پەیام بە هێنانەدیی خەونەکەی نازە، جەختی لەسەر هەموو ئەو فاکتەرانە کردووە. ئەو هەستەی لە ناخی نازەدا ڕواندووە، کە لە سایەی ویستن و متمانە

بەخەبووون و سووربووون و ئیرادەیەکی بەهێز و پایەندا، لە سایەی هەوڵ و کۆششکردندا، شتێک نییە کە ناوی ئیستام بێت. هەموو خۆن و هیوایەک دێتەدی گەر مرۆڤ دەست لە خواست و خەون و هیواکانی هەڵنەگرێت. شاعیرێکی عەرەب دەڵێت:
ئەوەی ویستی بە خەڵر بگات، بە تیشکەکانیدا سەرکەوت بە گەیشتن بە هیوای.
حەزەکەم بە کورتی، ئاماژە بە دوو نموونەی ئیرادەی راستی بدەم:
لە سەرەتاکانی سالی شەستەکانی سەدەی رابردوودا، لە گەرمەی ململانی و پێشبەکێی نێوان ئەمریکا و یەکێتی سۆڤیەتدا. بە بادەستی لە بواری پشکنینی ئاسمانیدا. ئەمریکا ویستی پێش سۆڤیەت مرۆڤ بنێرێتە سەر مانگ و بە ساغیش بیگەڕێنێتەوە بە سەر زەوی، ئەوبوو کە (جۆن کەنەدی) سەرۆک کۆماری ئەو کاتەی ئەمریکا، لە سالی (١٩٦١) دا بڕیاری ناردنی مرۆڤی بە سەر مانگ دا. کە زۆربەی سەرکردەکانی جیهان گاڵتەیان پێکرد و بە خەونێکی ئیستام و نەزۆک ناویان برد. بەڵام لە سایەی هەوڵدان و سووربووندا، خەونەکەی کەنەدی هاتەدی و لە سالی (١٩٦٩) دا ئەمریکا لە ڕێی کەشتیی ئاسمانی (ئەپۆلۆ ـ ١١) ەوە، مرۆڤیان گەیاندە سەر مانگ کە هەردوو کەشتیوانی ئاسمانی ئەمریکی (نیل ئارمسترۆنگ) و (باز ئاڵدرین) بوون، لەسەر مانگ دابەزین و بە ساغیش گەڕانەوە بە سەر زەوی. خەونی ئەستای ئەمریکا ناردنی مرۆڤ بە سەر هەسارەی کەیوان (مەریخ) ئەمڕۆ ئیستام نییە و دێتەدی.
زیاتر لە (٧٥٠) ساڵ بەر لە ئێستاش بیرمەند و زانای ئینگلیزی (ڕۆجەر بایکەن) کە هەشتا باڵەن و فڕۆکە دروست نەکرابوون، وتی:" لە داهاتوودا مرۆڤ دەتوانێت ئامێرێک دروست بکات و پێی بفڕێت" کە چی بە شێت و گومڕا و دژ بە ئاین ناویان برد و لە کەنیسە دەریان کرد. ئەوەتا خەونەکەی ڕۆجەر هاتەدی و فڕۆکە دروستکرا.
ئەو خەونانەی کە لە ئەمڕۆدا دەماننووسێت، پێویستە لە خەیاڵ و لە هەزری منداڵانی ئەمڕۆمدا بەرجەستەیان بکەین. چونکە دواڕۆژی گەلەکەمان لە دەستی منداڵانی ئەمڕۆمان دایە. هەموو بیرێکی نوێش بە قەناغێکی دژایەتیکردندا تێدەپەڕێت.
نازی پاڵەوانی ڕۆمانەکەی خەونێکی گەورەی هەیە، خەونەکەشی (فەین) ە، بە ئەوەی بە جیهانێکی فراوانتر و بە گیانلەبەرانی زۆرتر و بە ژینگەیەکی گەورەتر ئاشنابێ. لە پێناوی هێنانەدی ئەم خەونەشیدا، توانی بەسەر ئیستەمدا سەربکەوێت و خەونەکەی

بەنەتەدی. ئامانج لە فەینەکی خاتوو پەیام. ئەویە کە ژیان نابەت بوەستەت و بچەقەت، چونکە وەستان مردنە. دەبەت خەون بە داهاتوویەکی باتر وە ببینین. بویە رەماننووس بە دەمی ژولیای یەکەک لە کاراکتەرکانەوە دەەت:"هەموو جیهان خەون بە فەینەوە دەبینن، ئیمە خەونی هەموو جیهانمان بەدی هەنا" ئامانجی ژان و ژولیا، ئەوبوو کە شارەک لە مرەقە باەدارەکان دروستبکەن. کە هەمووییان توانای فەینیان هەبەت، وەک و نموونە و سەرمەشق، چەند منداەکیان لە نەو ئەشکەوتەکەدا فەری فەین کردوون. رەماننووس خەونی فەین بەر گوەی کەرپەلە جوانەکەی ناو سکی نازیلە دەدات. شاژنی مانگ دەەت: "دەبەت منداەکەم خەونی هەبەت، چونکە مرەق بە بە خەون وەک ئەویە هەر نەژیابەت".
هەردوو هاوسەری زانای جەنەتیک (رەگەزی) ژان و ژولیا، کە دوو کەسایەتین لە رەمانەکەدا دەەن:"لە وەاتی خەمان ئەم خەونەمان هەبوو، کاتەک پەیان زانین ویستیان بمانگرن و ئەشکەنجەمان بدەن. بەیە ئەمە بەیارمادا شارەکە بجەبهەن، هەهاتوویەن بە ئەم ئەشکەوتە".
بەچی خاتوو پەیام ئیبراهیم و مامەستا ئەمین محەمەد پاەوانی چیرەکەکانیان کچن؟
لە نووسینەکمدا لەژەر ناوی (نایەکسانی رەگەزی لە ئەدەبی منداەاندا) کە لە (۲۰۲۱)دا لە سایتەکاندا بەاوم کردەتەوە. جەختەم لە نایەکسانی و ناهاوسەنگی و نادادپەروەری لە رەەی رەگەزی کچان کردووە، کە بە زەقی بە دیدەکەین. کوەسالاری لە چیرەک و رەمانەکاندا رەنگدانەوەی هەیە، بە زەری پاەوانی چیرەک و رەمانەکان کوەن. هەموو هەز و توانا و ئازایەتی و قارەمانەتی و هیوا و سەرکەشی و فریاەەسی و سەرکەوتنەک دراونەتە پاە کوەان. بەەام سەزدای و بە دەسەەاتی و لاوازی و بە هیوایی و بەدبەخەتیش دراونەتە پاە کچان. ئەمەش جیاوازییەکی زەقی رەگەزییە و ناەوایەکی گەورەیە بەرانبەر بە کچان. ئازادی و پشکەوتنی گەل و نیشتمان لە هەموو بوارەکاندا، بەندن بە بەدیهەنانی یەکسانی و هاوسەنگی رەگەزییەوە لەسەر بنەمای توانا و لەهاتوویی و شایستەیی.

نووسەرانی بوارەکانی ئەدەبیاتی منداەان، دەتوانن رەەیکی گرنگ و کاریگەریان لە چاندنی تەوی یەکسانی جەندەریدا هەبەت. بەیە بەشکی زەری نووسەرانی منداەان لەم سەردەمدا، بە زەری پاەوانی بابەتە ئەدەبییەکانیان کچن، دەیانەوەت قەرەبووی

ئەو ستەم و نایەکسانییەیان بە بکەنەوە. بە سەلمێنن کە ئازایەتی و هێز و تواناکانی کچان لە کوڕان کەمترن نین. خاتوو پەیام دەڵێت:"لە رەمانەکەدا بەدوور لە هەر بابەتکی ئایدیۆژی و ڕەگەزی و نەتەوەیی، تەنها ئامانجم پێشاندانی توانای کچێ و هاندانییەتی بە سەرکەوتن".

ڕەمانی نازیلەی مانگ و شازادەی خەڕ، تا ڕادەیەک لەبیرکەی ڕەمانی (ئەلیس لە وڵاتی عاجباتییەکاندا ـ ١٨٦٥) نزیکە. کە ڕەمانووس (لویس کارڕل) نووسیوێتی، کە باس لە کچکی بچووک دەکات، کە ناوی (ئەلیس)ە. دوای کڕوشکەکی سپی دەکەوێت و دەکەوێتە ناو چاڵەکی قووڵەوە و لە جیهانەکی خەیاڵی و عاجباتی سەیر و سەمەرەی ژێر زەوێدا خۆی دەگرێتەوە. لەگەڵ ئاژەڵان و شتی بە گیان دەبێت بە هاوڕێ و ئاشنایان. تا لە دواییدا جادووڵەکردنەکەی بە تاڵ دەبێت و لەسەر زەوێدا خۆی دەبینێتەوە. گەڵێ بیرکەی جوان و بەهای بەرز لەم ڕەمانەدا هەیە. زۆر لە ڕەمانووسانی منداڵان ئیلهام و سوودیان لەم ڕەمانە وەرگرتوون.

جادوو و هێزی لەتوانابەدەریش، ئامانج نین لە ڕەماندا، بەڵکو هەیکن بۆ گەیشتن بە ئامانج. جادوو و هێزی لە توانابەدەر، بوونەتە بەشێک یا ڕەگەزێک لە ڕەگەزەکانی چیرۆک و ڕەمانی فانتازی و ئەفسووناوی تازەدا. بە هەناندیی خۆن و ئامانجەکانی پاڵەوانی ڕەمانەکان و سەرکەوتنیان بەسەر ئەستەم و کاری لەتوانابەدەردا. لە زوربەی چیرۆک حیکایەت و ئەفسانە و داستانەکاندا، جادوو ڕەگەز و هەیەکی سەرکەوتنی پاڵەوانەکانیان بووە.

لە بارەی داشتنی ڕەمانی نازیلەی مانگ و شازادەی خەڕ، خاتوو پەیام ئیبراهیم بۆ شەوازەکی ناسک و ئاسان دایشتووە، وشە و ڕستەکانی لە فەرهەنگی زمانی منداڵانی کوردەوە وەرگرتوون، هیچ گرانی و ئاڵۆزییەکیان تێدا نییە. بەگومان هەر نووسەرەکیش تا ڕادەیەک، شەواز و ستایلی تایبەتی خۆی لە نووسیندا هەیە. شەوازیش بریتییە لە ڕەگەی نووسین و داشتنی نووسەر، ڕەگەی گوزارشتکردن لە خەیاڵ و بیر و هزر بەهەی زمانەوە.

چەند سووکە تێبینییەکم دەربارەی ڕەمانەکەی هەیە:

خاتوو پەیام نووسیوێتی نازە تاقانەی ماڵەویانە. نازێک کە دوو بۆ ڕای هەبێت بە تاقانەی ماڵەوێ؟ پێموایە وشەی تاقانەکەی هەڵەیە. لە بەشی (گەڕان بە دوای ژیانی گیاندارانداا) لە

دەی (٨) نووسیوەتی:"لەگەڵ خوشک و برا کانیدا پێکەوە لەسەر سفرە هەموو کاتێ بوونەوە". لەرەدا وا دەردەکەوێت کە نازە خوشکی هەیە. کەچی لە هیچ شوێنکی کەی رەمانکێیدا باسی لەوە نەکردووە کە خۆشکی هەیە. گەر خوشکی هەبێت بە تاقانەیە؟ کە وشەی (خوان) ی کوردیمان هەبێت پەویست نییە وشەی (سفرە)ی عەرەبی بەکاربهێنین. خۆزگەش ناوی باوکی نازە (ئەحمەد) نەبوایە و ناوێکی کوردی بوایە.
لە رەمانکەدا نازە باس لە (رۆژی هەنار) دەکات لە گوندە جوانەکێیان. وابزانم لە ئێستادا (رۆژی هەنار) بووە بە بۆنەیەکی ساڵانە لە شاری هەڵەبجەدا بەڕێوەدەچێت. ئەم رۆژەم زۆر پێ جوانە. من لە وڵاتی نەرویج ـ لە شاری (ڤەس) دووجار ئامادەی (رۆژی سەروپی) بووم. لەو رۆژەدا لە سەنتەری شارەکەدا مەقاڵەی گەورە و درێژ دادەنێن و سەروپی لەسەر دەبرژێنن. لە مەنجەڵی گەورەشدا جەرەها گیاو و رووکی سروشتی وەکو دەرمان دەکوڵێنن. هەرکەسێک بچێت بە لایاندا فەرمووی لێدەکەن کە تامیان بکەن. سەیر لەوەدایە کە خەیان زۆر حەز لە خواردنی سەروپە ناکەن. بووە بە نەریتێکی کولتووری تایبەتی خەڵکی ئەو شارە و شانازی پێوەدەکەن.
لە بارەی رێنووسی رەمانکەوە، لە زۆر شوێنی رەمانکەدا، رەمانناووس ئامرازی پێوەندیی (لە) ی نووساندووە بە وشەکەی دواێوە. ئەمە بە هەڵەیەکی رێنووسیی دەزانم. چونکە ئامرازی پێوەندی (لە، بە، و) نابە بە وشەکەی دواوە و پێشەوەی بنووسێنین، نابێت بنووسین (لەکوردستان) بەکو (لە کوردستان) نابێت بنووسین (بەبەرد) دەبە بنووسین (بە بەرد) نابێت بنووسین (هەنارو هەنجیر) دەنووسین (هەنار و هەنجیر). گەر ئەو ئامرازانە نووسانە وشەوە دەبن بە بەشێک لە وشەکان.
کۆتایی رەمانکەشی وەکو مەرجەک لە مەرجەکانی چیرۆک و رەمان بە منداڵان بە خۆشی کۆتایی پی هێناوە. هەموو شاکارە رەمانکانی جیهانیش بە منداڵان، کۆتایی رەمانکانیان بە سەرکەوتنی پاڵەوانەکە و بەختەشی و شادی کۆتاییان پێهێناون.

حەزەکەم ئەوەش بڵێم، تەنانەت شاکارە رەمانە جیهانییەکانیش بە منداڵان لە سەدا سەد لە هەموو رووێکەوە پڕفێکت نین، خاڵی لاواز و هەڵەشیان تێدایە.
لە کۆتاییدا، جوانترین پیرۆزبایی و دەستخۆشی لە خاتوو پەیام ئیبراهیم دەکەم. بە ئەم ئەزموونە سەرکەوتووەی لە بواری نووسینی رەمان بە منداڵانی کورد.

ڕزا شوان
٨/ فەبروار/ ٢٠٢٣

چوار کتێب لەبارەی ئەدەبی منداڵان.. ڕێستەم خامۆش

زەرجار ئەمەی نووسەرانی بواری ئەدەبی منداڵان، گلەیی ئەوە دەکەین و دەڵێین: کتێبمان لەبارەی ئەدەبی منداڵان لەبەر دەستدا نییە، یان وەک پێویست گرنگیی بەو بابەتە نەدراوە، چونکە نووسین و چاوپێکەوتن و لێدوان و دید و بۆچوون لەبارەی ئەدەبی منداڵان، دەبێتە ڕێنیشاندەرێکی باش بۆ (چۆن و چی)نووسین بۆ منداڵان، ئەگەر ئەدەبی منداڵانی کورد، تا ئێستا وەک پێویست بەرەوپێش نەچووبێ، یەکێ لە هۆکارەکان نەبوونی سەرچاوەیەکی باش و ئەکادیمییە. وە لە گۆڤار و ڕۆژنامەکانیش کەمتر باس و توێژینەوە و ڕەخنە لەو بارەوە دەکەونە پێش چاو، ئەمە ناڕەحەتی هەر نییە، بەڵکو دڵتەنگ وەک پێویست نییە و کەمە، هەر چەندە جێی پێزانین و دڵخۆشییە کە لە ساڵانی ڕابردوودا هەندێ کتێب لەو بارەوە چاپ و بڵاو کراونەوە، وەلێ نیان نەیاتنوانی داخوازیی و خواستی نووسەرانی ئەدەبی منداڵان پێ بکەنەوە، بەڵام خۆشبەختانە لە ساڵی (٢٠٢٢)دا، چوار کتێب لەبارەی ئەدەب و هونەر و ڕەخنەیی منداڵان چاپ و بڵاو کراونەوە.
بەیەوە دەمەوێ بە کورتی و پوختی، باسی ئەم چوار کتێبە بکەم و بیناسێنم بە خوێنەرانی ئازیز، کتێبەکانیش ئەمانەن:
١- ئەدەب و هونەری منداڵان: د. هاوژین سەیوە و ڕێستەم خامۆش
٢- ئەدەب و چیرۆکی منداڵان: د. کەیفی ئەحمەد
٣- دیداری ئەدەبی منداڵان: کەمەڵ نووسەر
٤- ڕەخنەیی منداڵان: ڕەزا شوان

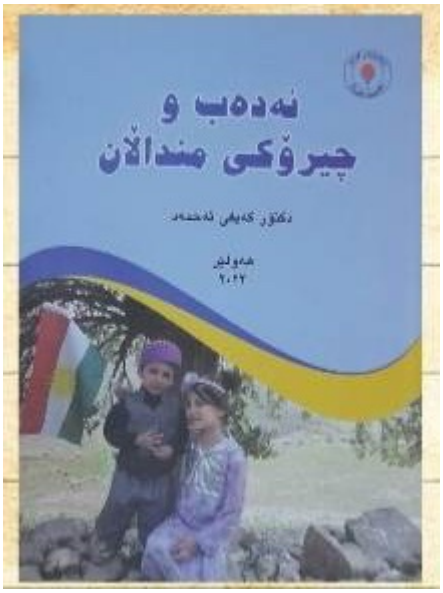
یەکەم: ئەدەب و هونەری منداڵان



ناوی کتێب: (ئەدەب و هونەری منداڵان).
بابەت: چاوپێکەوتن لەبارەی ئەدەب و هونەری منداڵان.
دیمانە و ئامادەکردنی: د. هاوژین سێیوە و ڕێستەم خامۆش.
نەخشەسازیی بەرگ: بڕۆ شێخ تاڵب.
سەرپەرشتیاری هونەری و چاپ: شێخ تاڵب.
سەنتەری لێکۆڵینەوە و پەخشی کێو، بە تیراژی (٥٠٠)دانە چاپ و بڵاوی کردووەتەوە. کتێبی (ئەدەب و هونەری منداڵان)لە دوو تووێی (٥٥٢)لاپەڕەدا چاپ و بڵاوکراوەتەوە. کتێبەکە هەموو بوارەکانی تایبەت بە منداڵانی لە خۆگرتووە، لەوانە: (ڕۆڵی فۆلکلۆر لە ئەدەبی منداڵاندا، لەبارەی ئەدەبی منداڵان، لەبارەی شیعری منداڵان، لەبارەی چیرۆکی منداڵان، لەبارەی شیعر و چیرۆکی مەرمنداڵان، دەقی شانۆ و شانۆی منداڵان، نووسین بۆ منداڵانی باخچە، نیگارکێشانی منداڵان، کاریکاتێری منداڵان، مۆزیک و گۆرانی منداڵان، ئەفلام کارتۆنی منداڵان، ڕۆژنامەنووسی منداڵان، ڕۆژی جیهانیی کتێبی منداڵان، لەبارەی کتێب و گۆڤاری منداڵان، وەرگێڕان لە پێشخستنی ئەدەبیاتی منداڵانی کورددا، لەبارەی بەرنامەی منداڵان لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆندا).
کتێبەکە لە پێشکی و ناساندنی کتێبەکە و لە دوو بەشی سەرەکی پێکهاتووە: بەشی یەکەمی پێکهاتووە لە (١٦)تەوەر، بەشی دووەمی کتێبەکە (٣٦)دیمانەی لە خۆگرتووە، ئەم بەشە زۆربەی بوارەکانی تایبەت بە منداڵانی لە خۆگرتووە و زۆربەی بابەتەکانی لەبارەی ئەدەب و هونەری منداڵان. هەروەها (٩٠)کەسی شارەزا و شاعیر و نووسەر بەشداریان لەم کتێبەدا کردووە، کە (١١١)لەدوان و چاوپێکەوتن لەم کتێبەدا بڵاوکراوەتەوە.
لەو (٩٠)کەسەی کە بەشدارن (١٠)کەسیان ژنن.

زۆربەی بەشداربوانی کتێبەکە، دانیشتووی باشووری کوردستانن، وە (٦)کەسیان خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستانن، هەروەها (١١)شاعیر و نووسەر و هونەرمەندانی دەرەوەی وڵات، کە نیشتەجێن لە وڵاتانی (ئەمریکا، فەرەنسا، ئەڵمانیا، ئایرلەندا، ئیتاڵیا، سوید، نەرویج) بەشدارن.

دووەم: ئەدەب و چیرۆکی منداڵان



کتێبی (ئەدەب و چیرۆکی منداڵان)لە نووسینی: "د. کەیفی ئەحمەد"ە، کە (١٩٠)لاپەڕەیە و بە تیراژی (٥٠٠)دانە لە چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر، چاپکراوە، ئەم کتێبە لەلایەن ئەکادیمیای کوردی، بە ژمارە (٤٤٧)بڕیاوکراوەتەوە، لە پێشکەی و پێنج بەش پێکهاتووە، کە بەم شێوەیەیە:

بەشی یەکەم: (ئەدەب و ئەدەبی منداڵان، ئەدەب، گرنگترین ڕەگەزەکانی ئەدەب، ئەدەبی منداڵان و ئەدەبی گەوران، ئەدەبی منداڵان، چۆن بۆ منداڵان بنووسین؟، کورتەیەکی مێژوویی ئەدەبی منداڵان، سیماکانی ئەدەبی منداڵان، قۆناغەکانی گەشەی منداڵ، کاریگەری ئەدەب لەسەر کەسێتی منداڵ، هەڵکارەکانی خوێندنی ئەدەبی منداڵان، ئامانجی ئەدەبی منداڵان، ئەرکی ئەدەبی منداڵان، گرنگی ئەدەبی منداڵان).

بەشی دووەم: (چیرۆکی منداڵان، بنەمای هەڵبژاردن و دانانی چیرۆکی منداڵان، مەرجەکانی نووسینی چیرۆکی منداڵان، ڕەگەزەکانی بنیاتی هونەریی چیرۆک، جۆرەکانی چیرۆکی منداڵان بەپێی ناوەڕۆکیان، جۆرەکانی چیرۆک لەڕووی ڕوخسارەوە، ئامانجە پەروەردەییەکانی چیرۆکی منداڵان، گرنگی خوێندنەوەی چیرۆک بۆ منداڵان).

بەشی سێیەم: (شیعری منداڵان، شیعری منداڵان و گەوران، سیماکانی

شیعری منداڵان، ئامانجەکانی شیعری منداڵان).
بەشی چوارەم: (گۆرانی و سروودی منداڵان، جۆرەکانی سروود و گۆرانی، بابەتەکانی سروود و گۆرانی، سیماکانی گۆرانی منداڵان، ئۆرکی گۆرانی منداڵان، مەرجە دەروونیی و پەروەردەییەکانی گۆرانی منداڵان، ئامانجی سروود و گۆرانی لەباخچەی ساوایاندا، ئامانجی سروود و گۆرانی منداڵان).
بەشی پێنجەم: (شانۆی منداڵان، شانۆ، شانۆی منداڵ، کاریگەری شانۆ لەسەر منداڵ، هۆخساری شانۆی منداڵان، ئۆرکی بنیاتنەرانەی شانۆی منداڵ، میکانیزمی کارکردن لە شانۆی منداڵدا، دەرهێنان لە شانۆی منداڵاندا، هونەری منداڵ لە شانۆی منداڵاندا بەم شێوەیە جێبەجێ دەکرێت).

سێیەم: دیداری ئەدەبی منداڵان



کتێبی (دیداری ئەدەبی منداڵان)چەند توێژینەوەیەکی ئەدەبیی و هونەرییە، کەوتە بەرچاوی خوێنەرانی ئازیز و کتێبخانەی کوردیی هەڵگرتووە.
کتێبی (دیداری ئەدەبی منداڵان)، لە بەاو کراوەکانی یەکێتیی نووسەرانی کورد – لقی سلێمانییە، کە بەرهەمێکی هاوبەشی (١٠) نووسەری بواری ئەدەبی منداڵانە و بە تیراژی (٥٠٠)دانە لە دوو توێی (١٦٢) لاپەڕەدا چاپ و بەاوکراوە.
لە ناوەڕۆکی کتێبەکەدا هاتووە، کە ناوی توێژینەوە و نووسەرەکان، بەم شێوەیە دانراون.
١- چەند سەرنج و وردبوونەوەیەک لە مەژووی ئەدەبی منداڵانی کورد، ئەمین محەمەد.
٢- گرنگیی و بایەخی ئەدەبیاتی منداڵان و کاریگەری لەسەر

پشکەوتنی گەلان، پەیام ئیبراهیم.
٣- گرنگیی نووسینی تەمەن لەسەر بەرگی کتێبی منداڵان، د. هاوژین سەیوە.
٤- شیعر بۆ منداڵان نووسراو و شیعر دەرخکردن، محەمەد فەریق حەسەن.
٥- ژیان و بایەخی ڕۆخنە لە ئەدەبی منداڵاندا، زیاد ڕۆشاد قادر.
٦- بەراوردی ئاستی ئەدەبیاتی منداڵان و کاریگەریی لەسەر کەلتووری کۆمەڵایەتی پەکەوتەیانی ئاشتیانەی نێتەوەکان، د. ماجید خەلیل.
٧- ڕۆڵی ئەدەبی منداڵ لە کارامەییە کۆمەڵایەتیەکاندا، مەحمود عەبدولکەریم باجەڵان.
٨- ڕۆڵی نووسەری ژن لە ئەدەبیاتی منداڵانی کورددا، زارا ئەحمەد جاف.
٩- ڕۆڵی ڕاگەیاندن، لە ئەدەبیات و ڕۆشنبیریی منداڵاندا، ڕۆستەم خامەش.
١٠- چۆن منداڵ هەگری خوێندنەوە بکەین؟ فەوزیە مەنمی.

چوارەم: ڕۆشنبیریی منداڵان



ناوی کتێب: ڕۆشنبیریی منداڵان
ناوی نووسەر: ڕەزا شوان
نەخشەسازی بەرگ و ناوەوە: ئومەد محەمەد
نەبەتی چاپ: یەکەم، ساڵی: ٢٠٢٢
بە تیراژی (٥٠٠)دانە لە چاپخانەی کارۆ لە سلێمانی چاپکراوە.
ئەو کتێبە (٢٤٤)لاپەڕەیە، کە (٨٤)ناونیشان و بابەتی لەخۆگرتووە، لەبەر زۆریی ناونیشانەکان، تەنها ئاماژە بە چەند ناونیشانێک دەکەین، کە ئەمانەن:

(چەمک و پێناسەی ڕەشنبیری، گرنگی و سوودەکانی ڕەشنبیریی گشتی، ڕەشنبیری ڕاستی کێیە؟، ڕەشنبیریی منداڵان، چەمک و ڕەشنبیریی منداڵان، گرنگترین ئامانجەکانی ڕەشنبیریی منداڵان، سوودەکانی ڕەشنبیریی منداڵان، هۆیەکانی دواکەوتنی ڕەشنبیریی منداڵانی کوردستان، منداڵانی کورد و فرە ڕەشنبیریی لە هێندەران، سوودەکانی پەروەردەکردنی منداڵان بە فرە ڕەشنبیری، گرنگترین هەکارەکانی ڕەشنبیریی منداڵان، کتێخانەی ماڵەوەی منداڵان، ڕۆژنامە وگۆڤاری منداڵان، ئەدەبی منداڵان، چیرۆکی منداڵان، شیعری منداڵان، پێگەی سروود لە ئەدەبی منداڵانی کورد، سوودەکانی گێرانی بە منداڵان، شانۆی منداڵان، ڕۆژی جیهانی منداڵان، جانامەی گێردوونی مافەکانی منداڵان… هتد).

کۆتایی:
لە کۆتاییدا دەتوانین بڵێین خوێندنەوەی ئەو چوار کتێبە لەبارەی ئەدەب و هونەر و ڕەشنبیریی منداڵان، گرنگ و پێویستە بە ئەوانەی، کە لە دنیای منداڵان خزمەت دەکەن و دەیانەوێ باشتر کار بکەن، چونکە ئەو چوار کتێبە بریتین لە: (١١٤٨)لاپەڕە، بۆیە لە ئەنجامی خوێندنەوەی ئەو چوار کتێبەدا، لایەنی ڕەشنبیریی و زانیاریيت زیاتر دەبێ لەبارەی جیهانە ڕەنگین و جوانەکەی منداڵان.

پشکنینی ئەنزایمی G6PD.. ڕەهەند سا بیر

G6PD test
Glucose-6-Phosphate Dehydrogenase Deficiency

ناچینە ناو لوبی باس و ڕەنگەڕژکردنی، تا ئەم ڕاستەوییە لە ئەندێشەماندا هەڵنەتەقێنێن! وشەی Enzyme، لە کوردییدا بە "ئەنزیم" و تا ڕادەیەکیش بە "ئەنزیم"، جەکەوت کراوە، لەکاتێککدا ئەبوو بە "ئەنزایم"! لە فیکر و خەیاڵ، ئاخاوتن و نووسیینماندا، جێیەکی بە خەی سازبدایە!! کاتێ وشەیەکی بیانیی ئەخزێتە ناو زمانی کوردییەوە، ضەرورە تا بکرێ زمانی گۆکردنی وشەکە، لە زمانی

نووسیین و ئاخاوتنی کوردییەوە نزیک بکرێتەوە. لە ئینگلیزییدا، Enzyme بە "ئەنزایم" ئاخوێنرێتەوە، لەم ڕوانگەیەوە بە پەویست ئەزانرێ کە شێوازە دروستەکە بخرێتە سەر سکە! "
ئاگاڕ بە ساناگەیی و سانا نووسیینەوە پێخشانی بکەین، ئەوا فەحسی ئەنزایمی G6PD کە بە عیللەتی پاقلە(نەخۆشیی پاقلە) لە ذیهنماندا پایەدار بووە، باوترییین ئەنزایمە کە جێستە دووچاری کەمبوونەوەی ئەبڕت، نزیکەی چوارصەد میلیۆن ئادەمیزاد لە جیهاندا، ناڕەنا و گرفتارن بەدەست کەمیی ئەم ئەنزایمەوە، هەکارەکەیشی جینەتیکییە کە بەی پەویست لە ئەنزایمەکە بەرهەم ناهێنرێ لە خوێندا. ئەنزایمەکی گرنگ و ڕێی هەیە لە نەظمی هەندێ چالاکیی ناو لەش، هاوکات مەسئولی پاراستنی خڵیکە سوورەکانە، هەروەها مانەوەیان بە ئەکتیڤیی، تا گەیشتن بە دوا کەناری تەمەن(تەمەنی خڵیکەی سوور، نزیکەی ۱۲۰ ڕۆژ). ئەو نەخۆشانەی ئەنزایمیان لە بەی نەرمال کەمترە، لە ساتی هەوکردن و خواردنی پاقلەمانییەکان و چەند دەوایەک، ئەبنە هەی تووناکردنی خڵیکە سوورەکانی خوێن، لەگڵ کەمخوێنیی تووند. دابەزیینی بەی خڵیکە سوورەکان، وائەکات بڵیکی کەم لە ئەکسجین، لە سییەکانەوە گوزشت و بکات بە شانە و ئەرگانەکانی جێستە، بەهەی کەمیی ئەم ئەنزایمەوەیە مندالانی نەوا لەدایکبوو، دووچاری زەردوویەکی تووند، یان مامناوەند ئەبنەوە.

هەکاری کەمیی ئەزایمەکە
کەمیی G6PD، هەیەکی جینەتیکیی هەیە کە جینە تووشبووەکە ئەکەوێتە سەر کرۆمۆسۆمی (X Chromosome)، لە یەکێک یان هەردوو باوانەوە ئەگوازرێتەوە بە نەوەکانیان. پیاوان تەنیا یەک (X Chromosome)یان هەیە، ئەگەر جینە تووشبووەکەی هەڵگتبێت و لە خەی بار کردبێت، ئەوا کەسەکە تووشبوو ئەبێت بە کەمیG6PD ، بەڵام لە خانماندا، دوو (X Chromosome)یان هەیە، ئەبێت هەردوو (X Chromosome)ەکە، هەڵگری جینی تووشبوو بن، ئەوکات ئینسانەکە گرفتاری کەمیی G6PD، بەڵام ئەگەر خانمەکە تەنیا یەک (X Chromosome)ی هەڵگری جینی تووشبوو بوو، خەی قوتاری ئەبێت لەو دەردە وکەسکی نەرمال ئەبێت، بەڵام ئەکرێ بگوازرێتەوە بە نەوەکانی. لەڕوی بەمان بیان و تەخشان ئەبێ کە ریسکی تووشبووون بە کەمیی G6PD، لە پیاواندا زیاترە، هەروەها لەو کەسانەیشدا زیاترە کە لە خزانەکیاندا، کەسانی گیرەدەبوو بە چەمەی کەمیی ئەنزایمی G6PDیان تێدایە.

نیشانەکانی کەمیی G6PD
لە زۆر کەسدا، ئەکرێ دیدنیی هیچ نیشانەیەک نەکەین، تا ئەوکاتەی

دەرداویی ئەبە بە هۆکردن و بڕکۆتن بۆ خۆراک و دەرمانانەی کە بە ئەم جۆرە کەسانە ئەبێتە باعیثی مەترسیی، نیشانەکان ئەکرێ دوای چەند هەفتەیەک نەمێنن، بەڵام هەندجار مەترسیی گەورە چێ ئەکات و بە تیکراربوونەوەی هەکارەکان، نیشانەکان سەرهەڵئەدەنەوە. نیشانەکانیش لە چەند دانیەکدا گل دراونەتەوە کە خۆی ئەبینێتەوە لە کەمخوێنیی، پەلەپەلکردنی دە، هەناسەبڕکێ، یان تووندبوونی هەناسە، هیلاکیی، سەرگێژخواردن، ڕەنگپەریین و زەردهەڵگەڕان، زەردوویی

هەڵکارکانی تووشبوون بەم نیشانانە
ئەو کەسانەی زۆلالەتیانێ بە دەست کەمیی G6PD، پرسەسی هیمۆلیسز(واتە تێکشکاندی خڕکە سوورەکانی خوێن- Hemolysis) لە ڕووئەدات، دوای تووشبوون بە هۆکردن و بڕکۆتن و خواردنی پاقلەمانیەکان(لۆبیا، ماش، پاقلە، فاسولیا)، یان خواردنی هەندێ دەرمان.

دەستنیشانکردنی عیللەتێکە، لە ڕێگەی شیکاریی خوێن ئەبێت بە تەحدیدکردنی

- فەحسی ئەنزایمی G6PD
- بینین و دەستنیشانکردنی جۆری کەمخوێنیی لە ڕێگەی (Blood Film Examination)، ئایا چیی جۆرە تێکشکانێکە؟ دیاریکردنی جۆر و شکڵی هەیکەلیی خڕکە سوورەکان، هەروەها دەستنیشانکردنی ژمارە و جۆری خڕکە سپیەکان و خڕپلەی خوێن، چونکە هەی دووەم وەکو هۆکردن و نەخۆشیی تر، ئەبێتە باعیثی تێکشکاندنی خڕکەکانی خوێن
- شیکاریی Reticulocytes Count زۆر ئەبێت
- ئەنجامایزی Direct Coombs Test، لەوانەیە پۆیست بێت، نەوەکو هەکاری بڕگریی لێش بێت و ببێتە هەی تەفرکرنەکە
- شیکاری فەرمانی جگەر Liver Function Test

لە کۆتاییدا، چارەسەر و خڕپاراستن لە ڕێگەی دوورکەوتنەوە لەو خۆراک و دەرمانانەوە ئەبێت کە ئەبنە هەی سەرهەڵدانی نیشانەکان و مەترسیین و بە ئەو کەسانەی کە کێشدارن بە کەمیی G6PD. هەروەها دیاریکردنی لیستی ئەو خۆراک و دەوایانە، لە لایەن دکتۆری تایبەتمەندەوە.

سەرچاوە:- زانستی تاقیگە

نامەی کچێکی ئامەدی بۆ خودا..!.. شەماڵ بارەوانی

لەگەڵ دایکم و برا دوو ساڵیەکەم لە شیرینی خەو دابووین،
لەپڕ دەزەخ هەویدا.
گومم لە دەنگێک بوو دەیگەیاند:
ئیمادارینە خەڵاگربن، ئەوە غەزەبی خودایە خودا.

یەکەم جارم بوو ببیسم کە خوداش تووڕە دەبێت !

بەڵێ، مەلای گەڕەکەکەمان بوو،
ئەو بە دیار تەرمی دایکمەوە وەستابوو و هەشتا ئامەدی برام لە ژێر دار و پەردوو بە سەر و شۆن بوو.

خۆ دایکم بەردەوام دەم بە زیکر و دەست بە دەستنوێژ و هەوو لە ئاسمان بوو،
من لەو موعادەلەیە تێناگەم ئەی خودا !

دایکم خوێندەواری نەبوو، بەڵام بەردەوام دەیگوت:
کچەکەم،
خودا هیچ کاتێک تووڕە نابێت و ئەو یەک پارچە جوانی و بەزەیی.

کچەکەم،
خودا هەرگیز، ژن و منداڵ ناکوژێت و باڵەخانەکان بەسەر هیچ کەسێکدا ناووخنێت

کچەکەم،
نەکەیت لەو هەوانگە نزمەوە لە خودا بەوانیت،

بە درۆزایی مەژوو، ئەویە کۆشەی خوداناسەکان، لەگەڵ خودا پەرستەکان.

کچەکەم،
لە سنوورەکانی دەمارگیری دوور بکەرەوە.
هەرکاتێک هەستت بە قەڵەقی کرد، خێت بە عیشقی خودا مەست بکە.

کچەکەم
لە بیرت نەچێت، هەمیشە هەموانت قبوڵ بێت.
نەکەیت بەهەی بیر و باوەڕەی جیاوازەوە، بەکەم سەیری ئەویتر بکەیت،
ئەویە تەریقەتی خودا.

کچەکەم
خودا خۆشویستی دروستکرد و، مرۆڤیشی ئازاد !

بەیە لە تەریقەتی ئیمە، ئازار حەرامە.
کەواتا کچەکەم، گەر منت خۆش دەوێت، هەموانت خۆش بوێ

خودا خۆشویستیە خۆشویستی

خودایە با ئەوەشت پێ بڵێم:
گەر تا ئێستا دەم لێت نەشکاوە،
تەنها بە هەی نزاکانی دایکمەوەیە.

شەماڵ بارەوانی